

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Проблеми відповідності міжнародним стандартам
та шляхи вдосконалення

Науково-практичний посібник для суддів

Стоп насильству!

Empowered lives.
Resilient nations.

*Empowered lives.
Resilient nations.*

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї В УКРАЇНІ:

**проблеми відповідності міжнародним
стандартам та шляхи вдосконалення**

науково-практичний посібник

УДК 341.64+347.93]:364.63-027.553(477)](076)
ББК 67.412.2я7-5+67.410я7-5
С89

Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Вайте», 2011. – 196 с.

Рекомендовано Науково-методичною радою Національної школи суддів України (Протокол №3 від 19 жовтня 2011 р.)

Авторський колектив:

Євсюкова Маріана Вадимівна, директор юридичного департаменту Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна» (висновки і рекомендації у співавторстві, підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.3, 2.5, додаток 1);

Христова Ганна Олександрівна, к.ю.н., доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», провідний науковий співробітник Національної академії правових наук України (вступ, висновки і рекомендації у співавторстві, підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, основні принципи розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, додатки 2, 3, 6);

Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим (вступ, висновки і рекомендації у співавторстві);

Байда Антон Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого» (підрозділ 2.4 у співавторстві);

Рошка Михайло Якович, старший помічник Кримського транспортного прокурора, Кримська транспортна прокуратура АР Крим (підрозділ 2.4 у співавторстві).

Загальна редакція:

Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим

Павлиш Світлана Олегівна, експерт з питань запобігання насильству Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, ПРООН-ЄС

Рецензенти:

Маляренко Василь Тимофійович, д.ю.н., професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ректор Національної школи суддів України

Шукліна Наталія Георгіївна, к.ю.н., професор, Проректор з науково-дослідної роботи Національної школи суддів України

Посібник є комплексним дослідженням проблем судової практики у справах, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, та шляхів її вдосконалення. Він містить ґрунтовний аналіз норм міжнародного та національного права у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, практики Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у справах цієї категорії, особливостей юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї в Україні. У виданні викладені результати моніторингу кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, рішення у яких розміщено в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, визначені основні проблеми їхнього судового розгляду та шляхи його вдосконалення, запропоновані основні принципи розгляду судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Міжнародні та національні юридичні акти, використані при підготовці посібника, наводяться станом на 1 жовтня 2011 р.

Посібник розрахований на суддів, але може бути цікавим для адвокатів, співробітників правоохоронних органів (міліції, прокуратури), органів опіки та піклування, а також для всіх інших фахівців, які опікуються проблемами насильства в сім'ї та розбудови ефективної системи його подолання.

Цей посібник розроблено в рамках реалізації «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» - проекту, який впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні за підтримки Європейського Союзу. Думки, висновки та рекомендації належать авторам і не обов'язково відображають погляди ЄС, ПРООН, інших організацій та закладів системи ООН.

Програма розвитку ООН (ПРООН) є глобальною мережею ООН в галузі розвитку, організацією яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. Ми співпрацюємо з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем в галузі людського розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників ПРООН та широкого кола наших партнерів. В Україні чотири головні сфери нашої діяльності в галузі розвитку зосереджуються на демократичному врядуванні; подоланні бідності, досягненні процвітання та українських Цілей розвитку тисячоліття; місцевому розвитку та гарантуванні безпечного середовища для людського розвитку; на енергетиці та навколишньому природному середовищі. В кожній з цих тематичних сфер ми намагаємося забезпечити баланс між впровадженням заходів щодо розробки політико-правових документів, аналітично-дорадочою діяльністю, заходами з поліпшення спроможності наших національних партнерів та окремими пілотними проектами. ПРООН впроваджує свою діяльність в Україні з 1993 року.

Європейський Союз (ЄС) – це родина демократичних країн Європи, які працюють разом для покращення життя своїх громадян і для розбудови кращого світу. До ЄС входять 27 держав: 27 різних націй вирішили разом творити своє майбутнє. За понад 50 років розширення ЄС вони разом побудували зону миру, підтримки та солідарності. Європейський Союз є моделлю вирішення конфліктів і встановлення дружніх відносин шляхом тісного співробітництва з метою досягнення спільних цілей, зберігаючи при цьому національний суверенітет та територіальну цілісність. Але ЄС займається не лише своїми внутрішніми питаннями: він прагне поділитися своїми надбаннями і цінностями з країнами та людьми поза власними кордонами. Європейська Комісія є виконавчим органом влади ЄС. Її очолюють 27 Комісарів, які представляють інтереси Європейського Союзу цілому. Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрито в Києві в 1993 році і є одним з понад 120 Представництв Європейської Комісії в світі. Представництво в Києві сприяє політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом, роз'яснює та інформує про окремі аспекти політики ЄС та бере участь у впровадженні програм співпраці Європейського Союзу.

Видання не призначено для продажу.

© ПРООН в Україні, 2011

ISBN 978-966-96646-8-6

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Міжнародні стандарти та міжнародна судова практика у сфері заборони та протидії насильству в сім'ї	7
1.1. Стандарти запобігання та протидії домашньому насильству в межах Організації Об'єднаних Націй та форми їх застосування в судовій практиці України.....	8
1.2. Європейські стандарти у сфері протидії насильству в сім'ї.....	25
1.3. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї.....	40
1.4. Насильство в сім'ї як підстава для звернення громадян України до Європейського суду з прав людини.....	52
Розділ 2. Національне законодавство та судова практика щодо насильства в сім'ї: проблеми та шляхи вдосконалення.....	55
2.1. Законодавство України в сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї та юридична відповідальність за його вчинення: загальний огляд	55
2.2. Моніторинг практики розгляду судами справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї.....	74
2.3. Особливості судового розгляду справ щодо насильства в сім'ї в порядку кримінального судочинства	101
2.4. Залучення дітей та дорослих членів сім'ї до деструктивних психокультурних угруповань та течій (сект) як форма насильства в сім'ї.....	126
2.5. Моніторинг практики розгляду судами цивільних справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї.....	136
Висновки та рекомендації.....	150
Основні принципи розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї.....	156
Додаток 1. Інструкція з оцінки ризику домашнього насильства.....	158
Додаток 2. Право дитини на висловлювання своєї думки та врахування її за міжнародними актами та національним законодавством України.....	160
Додаток 3. Перелік нормативно-правових актів України, що стосуються питань запобігання та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї	168
Додаток 4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. №2789-III зі змінами та доповненнями	171
Додаток 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. №8073-X зі змінами та доповненнями (витяг).....	179
Додаток 6. Проект Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та змін до чинних законодавчих актів, що були розроблені за сприяння ПРООН	180

ВСТУП

В сучасному світі проблема насильства в сім'ї, потри всі досягнення цивілізації, зберігає свою актуальність. Таке насильство залишається однією з надзвичайно поширених форм порушення прав людини, від якого переважно страждають найбільш уразливі групи осіб (діти, жінки, які перебувають у стані економічної, психологічної чи іншої залежності від чоловіків, інтимних партнерів або батьків, особи з інвалідністю, похилого віку та ін.).

Це небезпечне явище добре відомо й сьогоднішньому українському суспільству, що підтверджується даними фахових соціологічних досліджень. Так, результати опитування населення України, що було проведено за сприянням ПРООН наприкінці 2009-на початку 2010 рр., засвідчили, що майже половина (44%) населення потерпає від різних форм насильства в сім'ї, при чому його третина стикається з жорстоким поводженням з боку членів сім'ї вже у дитячому віці. Про масштаби проблеми свідчить також офіційна статистика, зокрема, за даними Міністерства внутрішніх справ України, на профілактичному обліку за вчинення насильства в сім'ї щороку перебувають близько 100000 осіб. При чому ця цифра постійно зростає, що свідчить не про реальне збільшення випадків насильства між членами сім'ї, а про повільне зниження рівня його латентності.

Проблема насильства в сім'ї тривалий час була міцно прихована заборонаю втручання держави в особисте та приватне життя осіб. Однак сучасна правова доктрина, міжнародне право та європейська конвенційна спадщина, сконцентрована в практиці Європейського суду з прав людини, однозначно стали на позицію, що основоположними правами кожної людини є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності, а заборона тортур, примусової праці та дискримінації становить основу правового статусу людини в цивілізованому суспільстві. Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від всіх форм та проявів насильства, при чому захист від насильства, що вчинюється з боку членів сім'ї чи інших близьких осіб, має бути не меншим, ніж від вчинення насильницьких дій з боку сторонніх.

Такий підхід поклав на державу позитивні зобов'язання створити ефективну систему запобігання та протидії насильству в сім'ї, доступну для жертв такого насильства, спрямовану на захист їхніх інтересів та недопущення ревіктимізації. В Україні її основу було закладено Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р., який визначив правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії насильству в сім'ї. До системи цих органів та установ окремо не віднесено суд, проте в Законі прямо зазначено, що члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність. Отже, вирішальна роль в системі запобігання та протидії насильству в сім'ї належать саме суду як єдиному органу, уповноваженому притягати осіб до різних видів юридичної відповідальності за вчинення діянь, що становлять насильство в сім'ї. Провідна роль суду в механізмі запобігання та протидії домашньому насильству підкреслюється й міжнародними стандартами в цій сфері.

Про значення суду в механізмі протидії насильству в сім'ї в Україні свідчить кількість розглянутих судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Так, за даними Державної судової адміністрації України, у 2009 р. до судів України надійшло 104336 справ про адміністративні правопорушення щодо вчинення насильства в сім'ї (за ст. 173-2 КУпАП) та 38171 справа – щодо невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків по вихованню дітей (за ст. 184 КУпАП). Правопорушники притягнуті до відповідальності відповідно у 93049 та 32899 справах; у 2331 та 1090 справах особи звільнені від адміністративної відповідальності. У 2010 р. кількість справ за ст. 173-2 КУпАП

зросла до 110244, а за ст. 184 КУАП – до 41565; з них 96713 та 35821 особу було притягнуто до адміністративної відповідальності, а звільнено судами від неї 2727 та 1265 осіб відповідно. Що стосується справ, які виникають з сімейних правовідносин, то у 2009 р. судами були прийняті рішення щодо позбавлення батьківських прав у 15818 справах; у 2010 р. кількість прийнятих рішень у справах про позбавлення батьківських прав становила 14162.

Значним недоліком системи протидії насильству в сім'ї в Україні є недостатнє впровадження концепції насильства в сім'ї в кримінальне право України, одним з наслідків чого виступає відсутність у кримінальному судочинстві офіційної статистики щодо випадків такого насильства. В цілому існує чимало проблем у зв'язку з притягненням осіб до кримінальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що обмовлені як недосконалістю чинного законодавства та складністю доведення винуватості осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, так і недостатнім рівнем обізнаності самих суддів у причинах та наслідках такого насильства, характері відносин між жертвами та кривдниками, розуміння ними значущості проблеми в цілому та практичних навичок її ідентифікації.

Такий висновок підтверджують результати опитування суддів загальних місцевих судів з різних регіонів України під час проведення семінарів щодо вдосконалення практики судового розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, проведених за підтримки ПРООН (загалом – 220 суддів). Респонденти зазначили, що кількість справ щодо насильства в сім'ї, які перебували в їх провадженні, складала від 0,1 до 20 % (на цей показник впливала, переважно, наявність в судах спеціалізації), проте майже 40 % опитаних стверджували, що кількість таких справ у порівнянні з іншими категоріями справ є незначною, до 3%. Найменше суддям доводиться розглядати справи, пов'язані з економічним, ще менше – з сексуальним насильством в сім'ї. Результати опитування засвідчили, що більшість суддів практично не знайомі з нормами міжнародного права у сфері протидії домашньому насильству, а дехто із суддів в своїй практиці навіть не звертався до положень Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Такі результати опитування свідчать про недостатнє усвідомлення суддями того факту, що насильство в сім'ї вступає причиною та передумовою вчинення багатьох злочинів та інших правопорушень, отже значно більша кількість справ, що знаходяться у судовому провадженні, пов'язані з різними формами та проявами насильства з боку членів сім'ї.

В останні роки за підтримки міжнародних проектів та програм було підготовлено декілька професійних видань з близької до проблеми насильства в сім'ї тематики (дискримінації за ознакою статі, насильства щодо жінок та дітей, жорстокого поводження з дітьми), що були розраховані саме на суддівський корпус. Так, у 2005 р. вперше в Україні був виданий постатейний науково-практичний коментар до Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок¹, що був презентований у Верховному Суді України та поширений серед суддів України. В 2006 р. була видана збірка, в якій містився ґрунтовний опис модельних судових справ щодо дискримінації жінок в різних сферах суспільного життя, які мали стати взірцем застосування судами норм Конвенції при розгляді справ, у тому числі пов'язаних з вчиненням насильства над жінками в сім'ї². В 2010-2011 рр. було підготовлено та видано низку публікацій щодо захисту прав жінок і дітей судовими та правоохоронними органами, а також результатів моніторингу судової практики у справах, пов'язаних з насильством щодо жінок та жорстоким поводженням з дітьми³. Однак в жодному з названих видань

1 Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) / О.М. Руднева, Г.О. Христова, О.О. Уварова та ін. / За наук. ред. О.М. Рудневої. – Х: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с.

2 Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л.Л., Руднева О.М., Христова Г.О. та ін. / За наук. ред. О.М. Рудневої. – К: Істина, 2006. – 184 с.

3 Див.: Сулова О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2010. – 336 с.; Христова Г.О. Судовий захист від насильства в сім'ї. Інформаційні матеріали для суддів. – Київ: Юрінком Інтер, 2010. – 32 с.; Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – 108 с.; Ахтирська Н.М., Кочеміровська О.О., Христова Г.О. та ін. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. – К: ТОВ «І.С.», 2010. – 124 с. Див. п. 5 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. №3932-VI.

проблема насильства в сім'ї та судова практика у цій сфері не становили самостійний предмет комплексного дослідження.

З урахуванням всіх основних досягнень вказаних та інших публікацій з досліджуваної проблематики за підтримки ПРООН було розроблено науково-практичний посібник «Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення» (далі – посібник), який є першим комплексним спеціалізованим дослідженням проблем судової практики у справах цієї категорії та шляхів її вдосконалення. В посібнику міститься ґрунтовний аналіз норм міжнародного та національного права у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, наведена практика Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у справах цієї категорії, розглянуто місце та роль суду в системі подолання насильства в сім'ї та проаналізовано особливості юридичної відповідальності за його вчинення.

У виданні вперше в Україні викладені результати моніторингу кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, рішення щодо яких розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України. Загалом предметом моніторингу з наявних у Єдиному реєстрі 1199136 рішень (за відповідними параметрами пошуку, які становили інтерес для дослідження) стало 195 рішень, ухвал, вироків та окремих постанов суду. На підставі системного аналізу судової практики України визначено ступінь її відповідності оонівським та європейським стандартам у галузі запобігання та протидії домашньому насильству, основні проблеми та шляхи їх подолання. Здійснене дослідження дозволило авторам виокремити та узагальнити основні принципи розгляду судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї та запропонувати висновки та рекомендації, спрямовані на вдосконалення судової практики в цій сфері та забезпечення ефективного судового захисту жертв насильства в сім'ї.

Акумуляція найкращого досвіду та висновків попередніх моніторингів судової практики, найбільша кількість досліджених судових рішень національних судів, ґрунтовний аналіз міжнародної судової практики у справах щодо домашнього насильства, викладення всіх основних проблем судової практики України у цій сфері та шляхів їх подолання, врахування при підготовці видання численних коментарів та зауважень суддів дозволяє стверджувати, що посібник є підсумком багаторічної роботи у цій галузі, який на певний час вичерпує необхідність у наукових дослідженнях проблеми та має стати орієнтиром для подальших практичних кроків у напрямі вдосконалення судового розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї в Україні. Значущість посібника підсилюється тим фактом, що у зв'язку зі змінами до Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р.⁴ виникає загроза ускладнення доступу громадськості та дослідників до рішень у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, через імовірні обмеження щодо їх розміщення в Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

Даний посібник покладений в основу освітнього курсу «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї», розробленого за підтримки ПРООН в світлі виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2010 р. №2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року». Це сприятиме впровадженню матеріалів посібника в програму підвищення кваліфікації суддів України, що є передумовою досягнення його основоположної мети - вдосконалення судової практики України у справах, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, та забезпечення ефективного судового захисту жертв такого насильства.

4 Див. п. 5 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. №3932-VI.

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА МІЖНАРОДНА СУДОВА ПРАКТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І

В світлі світових інтеграційних процесів та визнання Україною цивілізаційних гуманітарних цінностей актуалізується питання практичного впровадження на національному рівні міжнародних стандартів прав людини, серед яких важливе місце посідають міжнародні стандарти запобігання та протидії домашньому насильству⁵. Такі стандарти формуються в межах провідних міжнародних організацій (Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу та ін.) та встановлюють вимоги до державної політики та правозастосовчої практики у відповідній сфері держав-учасниць, що входять до їхнього складу. Будучи членом Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, Україна покликана спрямувати свої зусилля на втілення в національному правопорядку сформованих ними стандартів запобігання та протидії домашньому насильству, основу яких складають:

- 1) *міжнародно-правові договори з питань прав людини*, які у разі надання Верховною Радою України згоди на їхню обов'язковість у встановленому порядку мають обов'язкову юридичну силу, виступають частиною національного законодавства України та підлягають застосуванню в судовій практиці;
- 2) *загальні коментарі, рекомендації, зауваження загального порядку Комітетів ООН з питань прав людини* (передусім, Комітету ООН з прав людини, Комітету з ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав дитини) стосовно належного розуміння державами-учасницями тих чи інших положень відповідних міжнародно-правових договорів, що являють собою їхнє «компетентне» («авторитетне») тлумачення та мають бути враховані при застосуванні цих договорів на національному рівні;
- 3) *доповіді спеціальних доповідачів*, зокрема Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, яким, серед іншого, був розроблений Модельний закон ООН про домашнє насильство; Спеціального доповідача з катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Спеціального доповідача з питань торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми;
- 4) *декларації, плани дій, платформи, резолюції та рекомендації Генеральної Асамблеї ООН та Комітету Міністрів Ради Європи*, які мають рекомендаційний характер, виражають спільну позицію держав-членів ООН та Ради Європи та скеровують їхню політику в єдиному напрямі впровадження на національному рівні спільних принципів протидії домашньому насильству;
- 5) *практика міжнародних судових та квазісудових органів у справах, пов'язаних з домашнім насильством, а саме:*
 - а) *рішення⁶ Комітетів ООН з питань прав людини* (передусім, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок) за результатами розгляду індивідуальних скарг осіб, які вважають, що вони стали жертвами домашнього насильства;
 - б) *рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з домашнім насильством та жорстоким поводженням з дітьми.*

5 На рівні міжнародних стандартів український термін «насильство в сім'ї» охоплюється поняттям «домашнє насильство», обидва терміни будуть вживатися надалі при характеристиці міжнародно-правових документів.

6 В буквальному перекладі рішення Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок іменуються «думки» (англ. – views), однак тут і далі використовується термін «рішення» як усталений юридичний термін в межах національної правової традиції.

1.1. СТАНДАРТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В МЕЖАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ТА ФОРМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Тривалий час на міжнародному рівні проблематика прав людини розглядалася, переважно, в контексті взаємовідносин людини та держави (незаконні дії державних органів, антидемократичні політичні режими та ін.). Проблеми порушення прав людини у приватній сфері були ретельно приховані під заборону втручання в особисте та сімейне життя. Однак в останні десятиріччя центр уваги міжнародної спільноти змістився у бік зобов'язань держави щодо захисту прав людини і у приватній сфері, що дало поштовх для формування міжнародних стандартів із запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Історія боротьби з домашнім насильством на рівні ООН – це історія становлення, розвитку та взаємопосилення двох напрямів правозахисту: *прав жінок та прав дітей*, оскільки самі ці дві категорії осіб найбільше страждають від різних проявів насильницької поведінки в сім'ї.

Вперше на рівні ООН проблема домашнього насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок та увійшла в поле зору світової спільноти як складова проблеми подолання *насильства стовно жінок*, що було визнано *проявом дискримінації та грубою формою порушення прав людини*.

Поступове визнання феномену домашнього насильства і його розмаху співпало з визнанням *de jure принципу рівності жінок та чоловіків* та всебічним його закріпленням у численних міжнародних правових актах. Загальні положення щодо рівності прав жінок та чоловіків, права кожного на життя, свободу та тілесну недоторканість, заборона тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання; безпідставного втручання в особисте та сімейне життя, посягання на недоторканість його житла, дискримінації за будь-якою ознакою отримали міжнародне визнання та закріплення в базових документах ООН з прав людини: *Загальній декларації прав людини (1948 р.)*, *Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.)*, *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.)*, *Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та факультативних протоколах до неї*, *Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.)*⁷. Всі згадані міжнародно-правові договори визнані Україною, мають обов'язкову юридичну силу та підлягають застосуванню судами України⁸.

Базовим міжнародно-правовим договором ООН, яким було закладено основу визнання та захисту прав жінок на світовому рівні та започатковано спеціальну нормативну базу протидії домашньому насильству, стала **Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок** (англ. - UN Convention on elimination of all form of discrimination against women, далі – CEDAW або Конвенція), яка була прийнята 18 грудня 1979 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №34/180. Дотепер CEDAW є універсальним комплексним документом в області захисту та забезпечення прав жінок, учасницями якої є понад 180 держав світу. Конвенція була ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р. Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. №1543-ХІІ наша держава підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, ухваленими Україн-

⁷ В преамбулі Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (2011 р.) є пряме посилання, що зазначені правові акти ООН були покладені в основу роботи з підготовки цієї Конвенції, що підтверджує єдність ООН-івських та європейських стандартів протидії домашньому насильству

⁸ Тексти цих міжнародно-правових договорів розміщено у відкритому доступі на офіційному сайті Верховної Ради України в рубриці «Законодавство»: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

ською РСР до проголошення незалежності України. Отже, відповідно до Конституції України, CEDAW є частиною національного законодавства України та підлягає застосуванню всіма органами держави, в тому числі судами при здійсненні правосуддя⁹.

CEDAW містить широкий перелік зобов'язань держав у галузі забезпечення та захисту прав жінок та можливостей їхньої реалізації на рівних підставах з чоловіками. В ст. 2 CEDAW викладено загальні зобов'язання держави стосовно подолання дискримінації щодо жінок в усіх її формах та негайного здійснення всіма відповідними заходами політики ліквідації дискримінації щодо жінок. В аспекті здійснення правосуддя ця стаття прямо передбачає обов'язок держав-учасниць «встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ *ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації*» (п. с) ст. 2 CEDAW).

На момент ухвалення CEDAW проблему насильства стосовно жінок розглядали як проблему приватного характеру, тому в той час ще не було можливості зобов'язувати держави втручатися у її вирішення. З цієї причини Конвенція не містить прямих положень про заборону насильства стосовно жінок або його окремих форм. Однак CEDAW є «відкритим» документом, тобто передбачає можливість застосування її положень і щодо тих форм дискримінації, що безпосередньо не передбачені її текстом.

Конкретизація положень CEDAW, подальше уточнення сфери її застосування належить до компетенції **Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок** (далі – Комітет CEDAW або Комітет) – експертного органу ООН, заснованого з метою контролю за ходом виконання положень Конвенції (ст. 17 CEDAW). Комітет CEDAW складається з незалежних експертів – загальновизнаних фахівців у галузі прав людини, які «висуваються і обираються державами-учасницями з урахуванням справедливого географічного розподілу і представництва різних форм цивілізації, а також основних правових систем».

До основних функцій Комітету CEDAW належать:

- 1) формулювання зауважень загального порядку, які мають форму *Пропозицій і Загальних рекомендацій* з тих або інших положень Конвенції і покликані допомогти державам-учасницям втілити в життя положення Конвенції. Загальні рекомендації Комітету адресуються державам-учасницям і є тлумаченням тих або інших положень Конвенції. Ці Загальні рекомендації, на думку більшості міжнародних експертів, обов'язкові для держав-учасниць Конвенції через визнання компетенції Комітету. Пропозиції ж переважно адресуються органам ООН згідно зі ст. 22 Конвенції;
- 2) отримання і розгляд повідомлень (індивідуальних скарг) від окремих осіб (громадян) або групи осіб, або від їхнього імені, які стверджують, що вони є жертвами порушення державою-учасницею прав, викладених у Конвенції (статті 1-7 Факультативного протоколу до Конвенції (далі - Протоколу), а також проведення розслідування у разі тяжких або систематичних порушень прав, викладених у Конвенції, за умови отримання достовірної інформації про їх вчинення (ст. 8-10 Протоколу);
- 3) отримання і розгляд *довідок держав-учасниць Конвенції* про забезпечення реалізації ними на своїй території прав, передбачених статтями 1-16 Конвенції, які охоплюють матері-

⁹ Докладний аналіз CEDAW та її місце в правовій системі України викладено: Суслова О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. - Київ:Тютюкін, 2010. – 336 с.; Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л.І., Руднева О.М., Христова Г.О. та ін. / За наук. ред. О.М. Рудневої. – К.: Істина, 2006. – 184 с., Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) / О.М. Руднева, Г.О. Христова, О.О. Уварова та ін./ За наук. ред. О.М. Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с. та ін.

альні права жінок в усіх сферах суспільного життя. На основі вивчення доповідей держав-учасниць Комітет ухвалює Заключні коментарі, які містять перелік конкретних рекомендацій державам-учасницям щодо виконання їхніх зобов'язань (ст. 18 Конвенції).

Загальні рекомендації державам-учасницям, ухвалені Комітетом CEDAW відповідно до ст. 21 Конвенції, виступають ефективним юридичним засобом, що дозволяє в межах ООН зробити механізм протидії дискримінації більш дієвим. У Загальних рекомендаціях Комітету висловлюється його розуміння різних положень конкретних статей Конвенції, а також наскрізних тем, що стосуються ліквідації дискримінації стосовно жінок як суспільного явища. Станом на сьогоднішній день Комітет CEDAW прийняв 25 Загальних рекомендацій, присвячених питанням насильства стосовно жінок, рівноправності у шлюбі та сімейних стосунках, участі жінок у політичному і суспільному житті, охорони здоров'я жінки, застосуванню тимчасових спеціальних заходів та ін.

Саме завдяки Загальним рекомендаціям Комітету CEDAW *наси́льство стосовно жінок було визнано формою дискримінації і включено до сфери дії CEDAW*. Необхідності викоринення будь-яких видів насильства стосовно жінок, включаючи сексуальне насильство, знущання в сім'ї, сексуальні домагання на роботі, присвячена *Загальна рекомендація №12 Комітету CEDAW*. У Загальній рекомендації №14 Комітет CEDAW також звертався до проблеми насильства стосовно жінок, акцентуючи увагу на тому, що виконання зобов'язань за Конвенцією передбачає припинення традиційної практики, що завдає шкоду жіночому здоров'ю (обрізання жіночих геніталій тощо).

Особливу роль у сфері боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством відіграє **Загальна рекомендація №19 Комітету CEDAW**, прийнята на 11-й сесії Комітету в 1992 р. Її унікальне значення полягає, передусім, у тому, що це перший міжнародний документ, який надав визначення поняттю «наси́льства щодо жінок», однозначно визнав його *формою дискримінації за ознакою статі, яка «серйозно обмежує можливості жінок в плані користування правами і свободами на основі рівності з чоловіками»*.

Згідно з Загальною рекомендацією №19 визначення дискримінації **включає насильство за ознакою статі (ґендерне насильство)**, а саме насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона є жінкою, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно охоплює дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі.

Загальна рекомендація №19 прямо зазначає, що *домашнє насильство є однією з найбільш небезпечних форм насильства щодо жінок*. Воно превалює в усіх видах суспільств. У межах сім'ї жінки будь-якого віку піддаються насильству всіх видів, включаючи побиття, зґвалтування, інші форми сексуальних зловживань, фізичні та психічні форми насильства, які зберігаються через традиційні погляди. Недостатня економічна свобода багатьох жінок змушує їх залишатись в умовах, де панує насильство. Ухилення чоловіків від своїх сімейних обов'язків може також вважатись формою насильства і примусу. Ці форми насильства ставлять жінок у становище, що загрожує їхньому здоров'ю та завдає шкоди їхній здатності брати участь у сімейному і громадському житті нарівні з чоловіками.

Як прямо передбачено п. 7 Загальної рекомендації №19, насильство за ознакою статі, у тому числі домашнє насильство, знижує або зводить нанівець користування жінками своїми правами та основними свободами відповідно до загальних норм міжнародного права або положень конвенцій про права людини.

7. Насильство щодо жінок, що ускладнює або зводить нанівець для жінок користування правами людини і основними свободами відповідно до загальних норм міжнародного права або положень конвенцій про права людини, є дискримінацією за змістом статті 1 Конвенції.

Ці права і свободи включають:

- a) право на життя;*
- b) право не зазнавати тортур і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання;*
- c) право на рівний захист у відповідності з гуманітарними нормами в період міжнародних або внутрішніх збройних конфліктів;*
- d) право на свободу і безпеку особистості;*
- e) право на рівний захист законом;*
- f) право на рівність у сім'ї;*
- g) право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;*
- h) право на справедливі і сприятливі умови праці.*

Отже, як вбачається з переліку прав і свобод, що можуть бути порушені в результаті насильства стосовно жінок як однієї з форм дискримінації за ознакою статі, насильство в сім'ї може розглядатися в контексті інших статей CEDAW, що закріплюють відповідні матеріальні права.

В Загальній рекомендації №19 Комітет CEDAW рекомендував державам-учасницям вжити систему заходів, спрямованих на подолання домашнього насильства та його наслідків, серед яких є обов'язок забезпечити *ефективний захист* від домашнього насильства, запровадити ефективні процедури подачі скарг і *засоби судового захисту*, включаючи компенсації для жертв насильства. Комітет CEDAW відзначив, що з метою ефективного здійснення Конвенції дуже важливе значення мають тренінги для судових та правоохоронних органів.

Таким чином, Загальна рекомендація №19 ілюструє дві основні складові *відповідальності держави за домашнє насильство: належне виконання своїх зобов'язань та рівний захист*.

По-перше, держави не лише зобов'язані самі утримуватися від вчинення порушень, а й несуть відповідальність за дії приватних осіб, якщо вони не виконують свої обов'язки з профілактики та покарання за такі дії. Отже, якщо держава не забезпечує адекватний захист жінок та притягнення до відповідальності за насильство в сім'ї у кримінальному та цивільному законодавстві або якщо її агенти – зокрема, судові та правоохоронні органи – не забезпечують виконання законів, що захищають жертв домашнього насильства, це означає, що держава не виявляє належного сумління у запобіганні, розслідуванні та покаранні за такі порушення прав жінок.

По-друге, міжнародне право вимагає, щоб держави забезпечували всім громадянам рівний захист за законом. Якщо держава не забезпечує особам, які страждають від близьких людей, такий самий захист, який вона забезпечує особам, які страждають від незнайомих осіб, вона не виконує свої зобов'язання за міжнародним правом.

Нарешті, третій підхід до передумов відповідальності держави за домашнє насильство полягає в тому, що серед прав жертв такого насильства, які можуть бути порушені у разі його вчинення, чітко окреслено право не бути підданим тортурам і жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження та покарання. За міжнародним правом, тортури – це гострий душевний чи фізичний біль, який навмисно завдається представником держави або з його відома чи мовчазної згоди¹⁰. Як домашнє насильство, так і тортури передбачають навмисне завдання гострого душевного або фізичного болю. Держави зобов'язані не допускати вчинення тортур приватними особами. Отже, може бути визнано, що держава потурає домашньому насильству, якщо вона послідовно не забезпечує профілактику такого насильства або покарання винних у його скоєнні осіб¹¹.

Основне питання, пов'язане із Загальними рекомендаціями Комітету CEDAW, яке постає перед правозастосовчими органами держав-учасниць, передусім суддями, – це питання їхньої юридичної сили. Міжнародному експертному середовищу вдалося дійти єдиного висновку, що Загальні рекомендації Комітету CEDAW є «авторитетним тлумаченням» (тлумаченням, яке надає авторитетний, компетентний міжнародний орган) положень CEDAW, що розкриває їхній зміст у світлі міжнародних стандартів прав людини. Як зазначалось, повноваження Комітету CEDAW з ухвалення Загальних рекомендацій закріплені в самій Конвенції. Оскільки держава добровільно ухвалює рішення про ратифікацію Конвенції, вона таким чином свідомо погоджується виконувати її вимоги, у тому числі брати до уваги Загальні рекомендації Комітету CEDAW. Дотримання Загальних рекомендацій Комітету CEDAW є актом доброї волі держави-учасниці та свідчить про добросовісне виконання нею своїх міжнародно-правових зобов'язань.

Отже, Загальні рекомендації Комітету формують правильне розуміння положень Конвенції та сприяють утвердженню тривалої типової практики інтерпретації її положень всіма державами-учасницями у відповідності до міжнародних стандартів прав людини. Ці рекомендації можуть використовуватися судами при застосуванні CEDAW або релевантних положень національного законодавства, у тому числі в галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї в якості додаткового джерела, що дозволяє безпомилково з'ясувати дійсний зміст правової норми, яка застосовується¹².

Положення Загальних рекомендацій, у тому числі в сфері захисту від насильства в сім'ї, враховуються Комітетом CEDAW при розгляді повідомлень (індивідуальних скарг) осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення державою-учасницею викладених у Конвенції прав. Ця процедура разом з так званою «процедурою розслідування» була запроваджена Факультативним протоколом до CEDAW від 06 жовтня 1999 р. (далі - *Факультативний протокол*), що його від імені України було підписано 7 вересня 2000 р. в Нью-Йорку і ратифіковано Законом від 5 червня 2003 р. №946-IV «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок».

Згідно зі ст. 1 Факультативного протоколу його держави-учасниці визнають компетенцію Комітету CEDAW приймати і розглядати повідомлення. Повідомлення можуть бути

10 Відповідно до ст.1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1984 р.) тортури – це будь-яка дія, якою певній особі умисно причиняється сильний біль чи страждання, фізичне чи етичне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості або визнання, покарати її за дію, яка скоєна нею або третьою особою або у скоєнні якої вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, або за будь-якою причиною, заснованою на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль чи страждання причиняються державною посадовою особою або іншою особою, у якості офіційної особи, або за їх рекомендацією, або з їх відому чи мовчазної згоди.

11 Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції/ Авт. Кочеміровська О., Стрейсяну Д.І., Христова Г./ За заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – С. 167.

12 Руднева О.М., Христова Г.О. Процедура контролю за виконанням державою зобов'язань згідно з Конвенцією про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок// Вісник Верховного Суду України. - 2006 - №5 (69) – С. 40.

направлені особами або групами осіб (або від їхнього імені), які підпадають під юрисдикцію держави-учасниці і стверджують, що вони є жертвами порушення нею будь-якого з прав, закріплених у Конвенції. Комітет CEDAW розглядає повідомлення у два етапи: етап прийнятності й етап розгляду справи по суті. Прийнятність повідомлення пов'язана з визначеними у Факультативному протоколі вимогами, яким повинна відповідати індивідуальна скарга, перш ніж Комітет CEDAW може перейти до її розгляду по суті. На стадії розгляду справи по суті Комітет ухвалює рішення про наявність порушення прав, передбачених Конвенцією.

Таким чином, ратифікувавши Факультативний протокол, Україна визнала за кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією, право у разі *неефективного захисту від насильства в сім'ї, зокрема у судовий спосіб*, після того, як буде вичерпано всі національні засоби правового захисту, звернутися до Комітету CEDAW та відстоювати порушені права на міжнародному рівні.

Комітет CEDAW поки ще не розглянув жодної справи проти України, однак розв'язав ряд справ стосовно домашнього насильства над жінками, результати яких мають братися до уваги при розгляді судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Серед них *справи: А.Т. проти Угорщини (Комунікація №2/2003); Шахіде Ђокче проти Австрії (Комунікація №5/2005); Ірфан Йілдирум проти Австрії (Комунікація №6/2005); Н. С. Ф. проти Великобританії (Комунікація №10/2005).*

У **справі №2/2003 «А.Т. проти Угорщини»** жінка заявила, що постраждала від порушення Угорщиною пунктів (а), (b) та (e) статті 2, пункту (а) статті 5 та статті 16 Конвенції, оскільки держава не змогла забезпечити їй ефективний захист від домашнього насильства. Вона вимагала застосування забезпечувальних заходів для уникнення безповоротної шкоди, яку її схильний до насильства колишній партнер міг завдати їй та її дітям.

Під час розгляду справи Комітет CEDAW послався на свою Загальну рекомендацію №19 та визначені в ній принципи. Зауваживши, що «права жінки як людини на життя, фізичну та душевну цілісність не можуть розглядатись як другорядні порівняно з іншими правами, у тому числі права власності та права на особисте життя», Комітет визнав Угорщину винною у порушенні права скаржниці на безпеку особи. Висловлюючи занепокоєння з приводу «стійкості глибоко вкорінених традиційних стереотипів щодо ролі та обов'язків жінок у родині», Комітет підкреслив, що «традиційне ставлення, відповідно до якого жінки мають підкорятися чоловікам, сприяють насильству проти жінок».

Отже, враховуючи ситуацію, в якій опинилася скаржниця, Комітет дійшов висновку, що мало місце порушення пункту (а) статті 5 та статті 16 Конвенції. Комітет порекомендував Угорщині вжити невідкладних та ефективних заходів для того, щоб гарантувати скаржницю та її дітям фізичну та душевну цілісність, а також безпечні умови проживання. Комітет також зазначив ряд заходів, які Угорщина мала здійснити для покращення ситуації на своїй території. Комітет зобов'язав державу подати протягом шести місяців письмову відповідь з інформацією про всі заходи, яких було вжито у світлі поглядів та рекомендацій Комітету.

У **справі №5/2005 «Шахіде Ђокче проти Австрії»** скаржниця стала жертвою домашнього насильства. Її чоловік Мустафа Ђокче був жорстоким та запальним. Він часто душив та бив її, загрожував вбити, хапав за волосся і притискав обличчям до підлоги. Декілька разів поліція виносила рішення про виселення його з квартири. Поліція проінформувала прокурора, що Мустафа Ђокче вчинив насильство з обтяжуючими обставинами і

попросила дозвіл на його затримання. Прохання було відхилено. Пізніше Мустафа Ёюкче вистрілив у Шахіде Ёюкче з пістолета в їхній квартирі на очах у двох дочок.

Автори звернення скаржилися до Комітету CEDAW, що Шахіде стала жертвою насильства внаслідок порушення державою статей 1, 2, 3 та 5 CEDAW, оскільки держава не вжила всіх необхідних заходів для захисту її права на особисту безпеку та життя. Що стосується статті 1, автори зазначили, що жінки страждають набагато більше, ніж чоловіки від того, що прокуратура не сприймає домашнє насильство як реальну загрозу життю і не завжди забезпечує затримання підозрюваних у такому насильстві, що є принциповими аспектами подібних справ. Стосовно ст. 1, п. п. (a), (c), (d) та (f) статті 2 і статті 3 автори стверджували, що практика незатримання підозрюваних у справах про домашнє насильство, недоведення справ до суду, відсутність координації між правоохоронними і судовими органами, а також відсутність практики збору даних та ведення статистики у сфері домашнього насильства призвели до нерівності у практиці та позбавлення Шахіде Ёюкче можливості користуватися правами людини.

Комітет дійшов висновку, що представлені йому факти свідчать про порушення прав покійної Шахіде Ёюкче на життя, фізичну та душевну цілісність відповідно до пунктів (a) та (c)-(f) ст. 2 і ст. 3 Конвенції у сукупності зі статтею 1 Конвенції та Загальною рекомендацією Комітету №19. Комітет зазначив, що держави можуть нести відповідальність за вчинки окремих осіб, якщо вони у належний спосіб не запобігають порушенням прав людини, не розслідують акти насильства та не карають за їх вчинення, а також не надають компенсацію. Для того, щоб окремі жінки, які страждають від домашнього насильства, могли користуватися на практиці принципом рівності чоловіків та жінок, а також своїми правами і фундаментальними свободами людини, політичну волю, виражену в австрійській правовій системі, мають підтримувати державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави. Таким чином, Комітет визнав поліцію Австрії винною у неналежному виконанні обов'язків із захисту пані Ёюкче.

У *справі №6/2005 «Фатма Ёїлдірим проти Австрії»* Ірфан Ёїлдірим погрожував вбити скаржницю, оскільки вона хотіла розлучитися з ним. Коли він почав погрожувати смертю її дітям, вона його покинула. Погрози продовжувалися. Вона повідомила про це поліцію та висунула обвинувачення у погрозах вбивства. Поліція заборонила пану Ёїлдіриму наблизитися до дружини та передала справу черговому прокурору з рекомендацією про затримання Ірфана Ёїлдірима за погрозу вбивства Фатми Ёїлдірим. Прокурор відмовився виконати цю рекомендацію. Ірфан Ёїлдірим продовжував загрожувати Фатмі Ёїлдірим та залякувати її, допоки вона не подала на розлучення. Одного разу, коли вона поверталася додому з роботи, він пішов за нею і вбив ножем біля квартири її родини.

Заявники скаржились, що Фатма Ёїлдірим стала жертвою порушення державою статей 1, 2, 3 та 5 CEDAW, оскільки держава не вжила всіх належних заходів для захисту права Фатми Ёїлдірим на життя та особисту безпеку. Автори стверджували, що на практиці система кримінального правосуддя має диспропорційний негативний вплив на жінок. Вони також стверджували, що вбивство Фатми Ёїлдірим є трагічним прикладом несерйозного ставлення громадськості та австрійських державних органів до насильства стосовно жінок.

Комітет дійшов висновку, що представлені йому факти свідчать про порушення прав покійної Фатми Ёїлдірим на життя, фізичну та душевну цілісність відповідно до пунктів (a) та (c)-(f) ст. 2 і ст. 3 Конвенції у сукупності зі ст. 1 Конвенції та Загальною рекомендацією

дацією Комітету №19. Він сформулював ряд рекомендацій державі. Він також зазначив, що для того, щоб окремі жінки, які потерпають від домашнього насильства, могли на практиці користуватись принципом рівності чоловіків та жінок, а також своїми правами і фундаментальними свободами людини, політичну волю, виражену в австрійській правовій системі, мають підтримувати державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави. Комітет зазначає, що Фатма Йілдірим робила позитивні та рішучі спроби розірвати зв'язки з чоловіком і врятувати своє життя – вона виїхала з квартири з неповнолітньою дочкою, встановила постійний контакт з поліцією, вимагала встановлення заборони та кримінального переслідування чоловіка. У зв'язку з цією справою Комітет також зазначив, що Ірфан Йілдірим міг багато чого втратити у разі розлучення (оскільки його дозвіл на проживання в Австрії залежав від його перебування у шлюбі). Комітет визначив, що незатримання Ірфана Йілдірима було порушенням обов'язку держави захищати Фатму Йілдірим.

Нарешті, у *справі №10/2005 «Н. С. Ф. проти Великобританії»* пані Н. С. Ф. боялась за власне життя та життя своїх дітей через загрозу з боку її колишнього чоловіка у Пакистані, оскільки він у багатьох випадках повадився з нею жорстоко, що включало у себе залякування, гвалтування у шлюбі та погрози вбити. Вона декілька разів змінювала місце проживання в межах країни, але він все одно її знаходив. Вона зверталась за захистом до пакистанської поліції, але не отримала його. Після цього вона виїхала з Пакистану та звернулась до Великобританії з проханням надати притулок. Однак британські органи відмовили їй у наданні притулку, відхиливши аргумент, що вона не може переїхати від чоловіка у Пакистані і таким чином уникнути відповідного ризику. Вона заявила Комітету, що у разі її депортації до Пакистану вона не буде захищена, і колишній чоловік її вб'є.

Комітет CEDAW визнав скаргу такою, що не може бути прийнята до розгляду, зазначивши, що скаргниця не вичерпала всі можливі варіанти на батьківщині, і запропонував їй шукати захист у площині статевої дискримінації. Посилаючись на свою Загальну рекомендацію №19, Комітет визнав, що ця скарга піднімає «питання щодо ситуації, в якій часто опиняються жінки, які виїхали з рідної країни через страх домашнього насильства». Комітет в явній формі визнав скаргницю жертвою домашнього насильства та взяв до уваги її вразливе становище.

Таким чином, Комітет встановив, що акти домашнього насильства, які не було вчасно припинено державою, становлять порушення наступних статей CEDAW:

- ст. 1 «Заборона дискримінації щодо жінок»;
- ст. 2 «Зобов'язання Держав-учасниць з ліквідації дискримінації щодо жінок»;
- ст. 3 «Система заходів, спрямованих на створення умов для реалізації прав жінок»;
- ст. 5 «Зміна соціальних і культурних моделей поведінки»;
- ст. 16 «Рівність чоловіків і жінок у шлюбі і сімейних відносинах».

В усіх цих справах Комітет CEDAW однозначно дійшов висновку, що *держави мають нести відповідальність* за вчинки окремих осіб, якщо вони не забезпечують у належний спосіб запобігання порушенням прав людини, розслідування актів домашнього насильства та покарання за їх вчинення, а також надання компенсації жертвам такого насильства. Законодавчо закріплені принципи протидії домашньому насильству (так звану «політичну волю») мають підтримувати в своїй практичній діяльності судові, правоохоронні та інші державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави.

Слід зазначити, що самі рішення Комітету CEDAW, ухвалені стосовно інших країн, не є загальнообов'язковими для України, проте закладені в них *принципи запобігання та протидії домашньому насильству* мають виступати орієнтирами державної політики та правозастосовчої практики у цій сфері.

Рекомендації Комітету CEDAW щодо основних напрямів вдосконалення системи запобігання та протидії насильству в сім'ї викладено у *Заключних зауваженнях Комітету*, які надаються ним державам-учасницям за результатами розгляду їх періодичних доповідей (звітів) щодо виконання зобов'язань за Конвенцією.

Зобов'язання держав - учасниць CEDAW щодо подання доповідей закріплене у ст. 18 Конвенції, де зазначено, що вони зобов'язані подавати Генеральному секретареві ООН для розгляду Комітетом доповідь про законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, вжиті ними для виконання положень цієї Конвенції, а також про прогрес, досягнутий у цьому напрямі. Отже, з моменту ратифікації Конвенції держава-учасниця зобов'язана не лише забезпечувати реалізацію передбачених нею принципів і прав на національному рівні, а й надавати Комітету CEDAW доповіді про їх виконання. Ці зобов'язання, які часто називають «зобов'язаннями щодо звітності держав», стимулюють держави-учасниці до практичної реалізації прав, закріплених у Конвенції, а також дозволяють світовій спільноті в особі Комітету оцінити її рівень.

Сорок п'ята сесія Комітету CEDAW, що відбулася 18 січня - 5 лютого 2010 р., заслухала об'єднану шосту і сьому періодичну доповідь України і підготувала *Заключні зауваження*. Основну увагу в них Комітет зосередив на правовій основі ґендерної рівності, питаннях насильства стосовно жінок і торгівлі людьми, а також ґендерних аспектах зайнятості. Ці зауваження та рекомендації частково стосуються й діяльності судової системи.

Заключні зауваження Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду об'єднаної шостої і сьомої періодичної доповіді України¹⁴

Витяг

Основні проблемні області і рекомендації

10. Комітет нагадує Державі-учасниці про її обов'язки систематично і постійно впроваджувати всі положення Конвенції і вважає, що стурбованість і рекомендації, сформульовані у цих заклучних зауваженнях, вимагають першочергової уваги Держави-учасниці, починаючи з моменту виходу цього документу та до подання наступної періодичної доповіді <...> Комітет закликає Державу-учасницю передати дані заклучні зауваження всім відповідним міністерствам, парламенту (Верховній Раді) та судовим органам¹⁵ з метою забезпечення їх повного виконання.

Попередні заклучні зауваження

Статус Конвенції, правова основа для забезпечення рівності та недискримінації, визначення дискримінації

¹³ Пекін + 15 і Україна: міжнародні зобов'язання і практики впровадження/ Упорядниця О.Суслова. – Київ: СПД Москаленко О.М., 2010. – С. 10-20.

¹⁴ Тут і далі в Таблиці 3 курсивом виділено посилання на суди та судову систему.

14. Відзначаючи прогрес, досягнутий Державою-учасницею у зміцненні гендерної рівності та покращенні становища з правами жінок в Україні, зокрема, шляхом прийняття антидискримінаційних законодавчих актів, Комітет висловлює жаль з приводу надання недостатньої інформації про використання жінками існуючих механізмів скарг, включно з інформацією *про судові справи та їхні результати*. Крім цього, Комітет ще раз підтверджує висловлене в попередніх заключних зауваженнях від 2002 року занепокоєння щодо недостатньої проінформованості про Конвенцію та можливості її застосування, у тому числі *судовими* та правоохоронними органами і самими жінками.

15. Комітет наполегливо закликає Державу-учасницю проводити кампанії з підвищення обізнаності про Конвенцію та Факультативний протокол серед співробітників судових органів, юристів і широкої громадськості. Він також заохочує Державу-учасницю зміцнювати навчально-просвітницькі програми щодо сфери дії Конвенції, особливо для *суддів, юристів, співробітників правоохоронних органів, щоб заохочувати їх до використання положень Конвенції у судовому провадженні*. Комітет також просить Державу-учасницю у наступній періодичній доповіді подати інформацію *про кількість і типи скарг щодо можливої дискримінації стосовно жінок, спрямованих до судів*, прокуратури та канцелярії Уповноваженого з прав людини, а також до інших органів.

Насильство стосовно жінок

26. Вітаючи заходи, вжиті Державою-учасницею для ліквідації насильства стосовно жінок, зокрема, прийняття Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001), Комітет все ще занепокоєний поширенням цього явища, та, зокрема, браком інформації про ефективне впровадження Закону. Комітет також із занепокоєнням відзначає, що серед адміністративних стягнень, які виносяться *судами* стосовно осіб, визнаних винними у насильстві в сім'ї, «абсолютну більшість складають штрафи». Цей захід у цілому є неефективним, як зазначається у письмових відповідях 14 і 15 Держави-учасниці, оскільки він стосується не безпосередньо порушника, а лягає на плечі сім'ї в цілому. Крім того, Комітет висловлює жаль з приводу браку інформації та розбитих за статтю даних про види насильства щодо жінок і кількості жінок, які є жертвами такого насильства.

27. Комітет закликає Державу-учасницю ефективно впроваджувати Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.) і відстежувати його вплив на жінок. Він наполегливо закликає Державу-учасницю виробити комплексний підхід до запобігання та ліквідації всіх форм насильства стосовно жінок у відповідності із загальною рекомендацією Комітету №19, підвищити рівень досліджень і збору даних про масштаби поширення, причини і наслідки насильства щодо жінок і включити результати цього дослідження до своєї наступної періодичної доповіді. Комітет закликає Державу-учасницю вжити необхідних заходів для забезпечення ефективних засобів відповідальності у випадках, пов'язаних з насильством в сім'ї, які були б конкретно спрямовані проти винних осіб.

28. Вітаючи створення притулків та соціальних центрів для жертв насильства в сім'ї, Комітет занепокоєний перешкодами, з якими стикаються жінки при отриманні доступу до цих послуг через вимогу офіційної реєстрації, вікові обмеження та недостатнє фінансування цих центрів і відсутність їх у всіх регіонах.

29. Комітет наполегливо закликає Державу-учасницю вжити всіх необхідних заходів для того, щоб жінки, які є жертвами насильства в сім'ї, в тому числі сільські жінки та вразливі групи жінок, такі як ромські жінки, мали повний доступ до притулків і соціальних центрів для жертв, оперативних засобів правового захисту без жодних вікових або інших обмежень. Комітет також закликає Державу-учасницю забезпечити, щоб державні та посадові особи, особливо співробітники правоохоронних і судових органів, медичні та соціальні працівники, були повною мірою проінформовані про Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001) і обізнані про інші форми насильства стосовно жінок, щоб вони могли надавати жертвам належну допомогу.

Таким чином, Комітет CEDAW наголосив, що міжнародно-правові зобов'язання України вимагають застосування в національній судовій практиці принципів та положень Конвенції, конкретизованих у її Загальних рекомендаціях та юриспруденції Комітету, у тому числі тих, що стосуються випадків вчинення насильства в сім'ї.

Дослідники виділяють широкий перелік підстав застосування судами України норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, серед яких і CEDAW. До них належать:

- конституційне положення (ст. 9 Конституції України), відповідно до якого такі договори є частиною національного законодавства;
- загальновизнаний принцип міжнародного права про сумлінне виконання зобов'язань, узятих на себе державою, що ратифікувала відповідний договір;
- положення законів України, що визнають міжнародні договори частиною національного законодавства та їхній пріоритет над нормами внутрішньодержавних законів;
- процесуальні норми, які прямо встановлюють, що суди ухвалюють рішення, ґрунтуючись на нормах Конституції, міжнародних договорів і законів;
- позиція найвищих органів судової влади України;
- позиція міжнародних організацій, членом яких є Україна, а також тих, вступ до яких є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України (наприклад, Європейського Союзу)¹⁵.

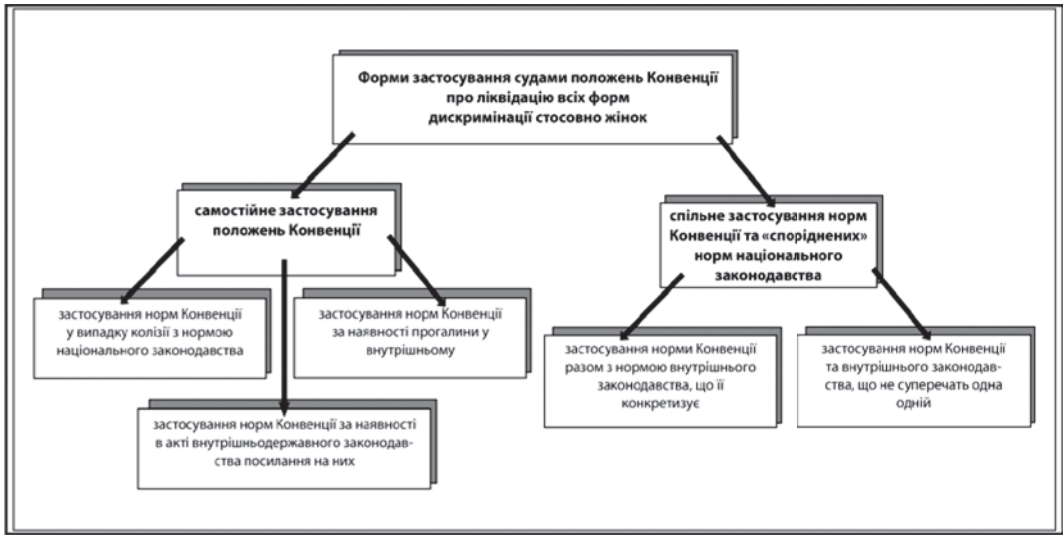
Можна виділити дві основні форми застосування CEDAW та інших міжнародних договорів у національній юридичній практиці: 1) самостійне застосування норм міжнародного договору; 2) спільне застосування норм міжнародного договору і «споріднених» норм національного законодавства.

Перша форма включає: а) застосування норм міжнародного права за наявності в акті внутрішнього законодавства прямого посилання на нього; б) застосування норми міжнародного договору для врегулювання внутрішньодержавних відносин за наявності прогалини у національному законодавстві; в) застосування норми міжнародного договору у разі колізії з нормою внутрішнього законодавства, що регулює ті самі відносини.

Другу форму складають: а) паралельне рівнозначне застосування норми міжнародного договору і норми внутрішнього законодавства, які регулюють одні й ті самі відносини і не суперечать одна одній; б) застосування норми міжнародного договору і норми внутрішнього законодавства, що конкретизує норму міжнародного договору¹⁶.

¹⁵ Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) / О.М.Руднева, Г.О.Христова, О.О.Уварова та ін. / За наук. ред. О.М. Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с.

¹⁶ Там само.

Необхідно підкреслити, що значення CEDAW не повинно бути зведеним виключно до можливості застосування її положень у процесі подолання прогалин і колізій у національному законодавстві України. Врахування норм Конвенції у правозастосовчій практиці є *гарантією недопущення формального використання положень національного законодавства*, у тому числі в галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, що нерідко призводить до випадків фактичної дискримінації за ознакою статі.

Серед міжнародних актів ООН, які не мають обов'язкової юридичної сили, однак посідають центральне місце у процесі боротьби з насильством стосовно жінок, слід виділити **Декларацію ООН про викорінення насильства щодо жінок**. Декларація була ухвалена за результатами *Всесвітньої конференції ООН з прав людини* (Відень, 1993 р.) та затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №48/104 від 20 грудня 1993 р.

В ст. 1 Декларації наведено визначення *насильства щодо жінок*, яке становить будь-який акт *насильства, скоєний на підставі ознаки статі*, що заподіює або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також *загрозу здійснення таких актів*, примушення або самовільне позбавлення волі чи то в суспільному, чи то в особистому житті. Таким чином, основними ознаками насильства стосовно жінок є наступні:

- 1) насильство має бути скоєне на підставі ознаки статі;
- 2) заподіює або може заподіяти жінкам шкоду або страждання (фізичну або психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю);
- 3) насильство стосовно жінок включає загрозу його скоєння;
- 4) насильством стосовно жінок визнається будь-яке обмеження або позбавлення волі;
- 5) насильство стосовно жінок може бути вчинено в публічному чи особистому житті.

Відповідно до ст. 2 Декларації, насильство стосовно жінок охоплює наступні випадки, але не обмежується ними:

- 1) *фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце в сім'ї*, включаючи:
 - а) нанесення побоїв;
 - б) сексуальний примус стосовно дівчаток у сім'ї;
 - в) насильство, пов'язане з посагом;
 - г) зґвалтування дружини чоловіком;
 - д) обрізання жіночих ста-

тевих органів (кліторотомія та ін.) та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам; е) позашлюбне насильство; ж) насильство, пов'язане з експлуатацією; 2) *фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце в суспільстві вцілому*, включаючи: а) зґвалтування; б) сексуальний примус; в) сексуальні домагання і залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях; г) торгівлю жінками; д) примушення до проституції; 3) *фізичне, сексуальне і психологічне насильство з боку або за потуранням держави*, де б воно не було вчинене (наприклад, у в'язниці).

Декларація (ст. 4) наголошує, що держави повинні засуджувати насильство стосовно жінок, у тому числі домашнє насильство, і не мають посилалися на якісь звичаї, традиції або релігійні мотиви для ухилення від виконання своїх зобов'язань з метою його викорінення. Держави повинні невідкладно почати здійснення всіма належними засобами політики викорінення насильства, спрямованого проти жінок, зокрема, вжити низку заходів, спрямованих на забезпечення належного правового, у тому числі, судового захисту від насильства в сім'ї, а саме:

Стаття 4

Витяг

- с) приділяти належну увагу питанням запобігання і розслідування актів насильства щодо жінок і покарання за них відповідно до національного законодавства, незалежно від того, чи вчинені такі акти державою або приватними особами;
- d) розробити в межах національного законодавства кримінальні, цивільні, трудові і адміністративні санкції для покарання за правопорушення і відшкодування шкоди, заподіяної жінкам, які зазнали актів насильства; забезпечити таким особам доступ до механізмів відправлення правосуддя і, відповідно до національного законодавства, до справедливих і ефективних засобів правового захисту у зв'язку із заподіяною їм шкодою; а також інформування жінок про їхні права відносно відшкодування збитків через такі механізми;
- i) вживати заходів для забезпечення того, щоб співробітники правоохоронних органів і державні посадовці, відповідальні за здійснення політики в галузі запобігання і розслідування актів насильства щодо жінок та покарання за них, одержували підготовку з урахуванням необхідності розуміння особливих потреб жінок, які опинилися в такій ситуації;
- l) вживати заходів, спрямованих на викорінювання насильства відносно жінок, які знаходяться в найбільш уразливому стані.

Хоча положення Декларації мають рекомендаційний характер, вони виражають консолідовану позицію світової спільноти в галузі протидії насильству над жінками, у тому числі в сім'ї, відтак підлягають врахуванню при формуванні державної політики та вдосконаленні судової практики України у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї.

Той самий висновок є правомірним і для *Пекінської Декларації та Платформи Дій*, які були ухвалені у 1995 р. на Четвертій міжнародній конференції ООН зі становища жінок, та включили визнаний майже двомастами державами-членами ООН комплексний план дій щодо підвищення соціального, економічного і політичного статусу жінок.

Пекінська платформа дій визнала однією зі стратегічних цілей вживання *комплексних заходів із запобігання та ліквідації насильства стосовно жінок*. Відповідно до неї Уряди мають вживати широкий перелік заходів, частина яких безпосередньо стосується судового захисту від насильства в сім'ї та формування належного рівня розуміння причин та наслідків сімейного насильства з боку суддівського корпусу та інших осіб, покликаних сприяти постраждалим:

Пекінська платформа дій

Витяг

Діяльність, яка має здійснюватись

124. Урядами:

а) засудження насильства щодо жінок і відмова від посилення на будь-які звичаї, традиції або релігійні мотиви в цілях ухилення від виконання своїх зобов'язань стосовно його викорінювання відповідно до Декларації про викорінювання насильства щодо жінок;

б) відмова від застосування насильства щодо жінок і приділення належної уваги питанням запобігання та *розслідування актів насильства щодо жінок і покарання за них відповідно до національного законодавства* незалежно від того, вчинені такі акти державою чи приватними особами;

с) ухвалення і/або посилення в рамках внутрішнього законодавства *кримінальних, цивільних, трудових та адміністративних санкцій за правопорушення і відшкодування збитків*, заподіяних жінкам і дівчаткам, які піддавалися насильству в будь-якій його формі, чи-то вдома, на роботі, в колективі або в суспільстві;

д) ухвалення/або виконання законодавства та проведення його періодичного огляду й аналізу з метою забезпечення його ефективності в справі викорінювання насильства щодо жінок: приділенням особливої уваги заходам із запобігання насильству і судовому *переслідуванню осіб*, винних у його скоєнні; вживання заходів щодо забезпечення захисту жінок, які піддалися насильству, доступу до справедливих і ефективних *засобів судового захисту*, включаючи виплату компенсації, відшкодування збитків жертвам та відновлення їхнього здоров'я, а також реабілітацію правопорушників;

г) сприяння проведенню активної резонансної політики врахування гендерної проблематики в основних напрямках усіх стратегій і програм, що стосуються насильства щодо жінок; активне заохочення, підтримання та вживання заходів і програм, *націлених на підвищення рівня знань і розуміння причин, наслідків та механізмів насильства щодо жінок* серед тих, хто відповідає за здійснення цієї політики, наприклад, серед співробітників правоохоронних органів, міліції і судових органів, медичних і соціальних працівників, а також серед тих, хто займається проблемами меншин, міграції і біженців, розроблення стратегій, покликаних забезпечити умови, що виключають повторну віктимізацію жінок – жертв насильства, застосування законів, *судових і правоохоронних заходів*, які не враховують гендерні чинники;

h) надання жінкам, які піддавалися насильству, доступу до механізмів *відправлення правосуддя* і, відповідно до національного законодавства, до справедливих та ефективних засобів судового захисту у зв'язку із заподіяною їм шкодою та інформування жінок про їх права щодо відшкодування збитків через такі механізми;

n) створення, вдосконалення або розроблення, у разі необхідності, і фінансування навчальних програм для працівників судових, медичних, соціальних, освітніх, правоохоронних та імміграційних органів, з тим, щоб не допустити зловживання владою, яке призводить до насильства щодо жінок, і підвищення обізнаності працівників цих органів про природу актів, що порушують принцип рівноправності чоловіків і жінок, а також погроз насильства, з тим, щоб гарантувати жінкам, що стали жертвами таких актів, належне поводження (...)

Важливим міжнародним засобом боротьби з насильством щодо жінок є **Спеціальний доповідач ООН з питань насильства стосовно жінок**, який діє в межах так званих спеціальних процедур ООН. Ця посада була запроваджена Резолюцією Комісії ООН з прав людини з питання про включення прав жінок до механізму ООН з прав людини і про викорінювання насильства стосовно жінок (56-е засідання, 4 березня 1994 р.).

2 лютого 1996 р. Спеціальний доповідач з питань насильства стосовно жінок Радхіка Кумарасвами запропонувала **«Модельний закон ООН про домашнє насильство»** (далі – *Модельний закон*), який був схвалений Комісією ООН з прав людини і рекомендований ООН. Зазначений документ і дотепер має суттєвий вплив на формування національного законодавства у галузі запобігання та протидії домашньому насильству та підлягає врахуванню в процесі вироблення та вдосконалення судової практики у цій сфері. Так, серед основних цілей законодавства про насильство в сім'ї Модельний закон називає навчання суддів, прокурорів, поліцейських і соціальних працівників ефективним діям в ситуаціях, коли жертвам насильства в сім'ї необхідні піклування про дітей, економічна підтримка і безпека, а також у випадках, коли жертви мають особливі потреби, у тому числі пов'язані з інвалідністю.

Модельний закон відводить особливу роль судам в системі запобігання та протидії насильству в сім'ї, рекомендуючи державам-членам ООН запровадити на національному рівні інститут *судового ордеру*, який має містити низку ефективних запобіжних заходів — забороняти подальше насильство стосовно потерпілої, залежних від неї осіб, інших домогачів або осіб, у яких вона попросила допомогу і притулок; охороняти власність потерпілої або загальну власність сім'ї; приписувати кривднику покинути сімейний будинок та ін. (Модельний закон, п. В частини 4 «Обов'язки працівників юстиції»). Модельний закон також рекомендує державам-учасницям закріпити обов'язок співробітників суду надавати жертвам насильства в сім'ї консультації, як звернутися до суду відповідної підсудності за отриманням судового ордеру, а також необхідну допомогу неюридичного характеру щодо соціальних послуг, які вони можуть отримати.

Частини 5 та 6 Модельного закону безпосередньо присвячені особливостям *кримінального процесу та цивільного процесу* при розгляді справ, пов'язаних з насильством в сім'ї.

Частина 5 Модельного закону рекомендує Генеральному прокурору або міністру юстиції розробити, прийняти і запровадити письмові інструкції для посадовців, що розслі-

дують злочини, пов'язані з насильством в сім'ї. Якщо у разі насильства в сім'ї суд відхиляє звинувачення у вчиненні злочину, причини такого відхилення повинні бути зафіксовані в судовій справі. В обвинувальних висновках у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, прокурор має зазначати, що звинувачення стосується насильства в сім'ї. Модельний закон звертає увагу, що свідчень жертви має бути достатньо для звинувачення. В ході судового процесу підсудний не повинен мати неконтрольованих контактів з потерпілими. При проголошенні вироку щодо злочину, пов'язаному з домашнім насильством, суд має зазначати наслідки його розгляду. Залежно від того, яким є характер злочину, коли підсудного вперше було обвинувачено у вчиненні насильства в сім'ї та чи визнає він себе винним, вирок може бути ухвалений умовно, з обов'язковим проходженням консультування та видачею охоронного ордеру (якщо такий запроваджений), тільки з відома потерпілої. Більш тяжке покарання має бути призначене у разі повторення дій, що становлять насильство в сім'ї, а також наявності обтяжуючих обставин та використання зброї. Вироки мають підлягати належному виконанню.

В частині 6 Модельного закону йдеться про можливість та особливості проведення (одночасно з видачею судових ордерів) цивільних процесів щодо розірвання шлюбу, окремого проживання, виплати компенсацій та інших цивільно-правових спорів, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї.

В Резолюції A/HRC/7/L.22/REV від 27 березня 2008 р. про викорінення насильства щодо жінок Генеральна Асамблея ООН постановила продовжити на трирічний термін мандат Спеціального доповідача з питань насильства стосовно жінок, його причин та наслідків. В цій Рекомендації міжнародна спільнота в особі ООН знову рішуче засудила всі акти насильства стосовно жінок і дівчат, незалежно від того, чи здійснюються ці акти державою, приватними особами або недержавними суб'єктами; закликала до викорінення всіх форм насильства за ознакою статі в сім'ї, в суспільстві в цілому і в тих випадках, коли воно відбувається або допускається державою, відповідно до Декларації про викорінення насильства щодо жінок; підкреслила необхідність кваліфікації всіх форм насильства стосовно жінок і дівчат як кримінальних злочинів, що підлягають покаранню відповідно до закону, а також обов'язок забезпечувати потерпілим доступ до справедливих і ефективних засобів правового захисту та спеціалізованої допомоги, в тому числі медичної та психологічної допомоги, а також до ефективних консультацій.

Водночас проблема подолання насильства в сім'ї над дітьми виступає вагомою складовою стандартів ООН щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми, основою яких виступає **Конвенція ООН про права дитини**, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. Конвенція була ратифікована Постановою Верховною Радою від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Низка положень Конвенції ООН про права дитини прямо спрямована на протидію жорстокому поводженню з дитиною та захист від всіх форм насильства щодо дітей.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

1.2. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І

В попередньому підрозділі було представлено та проаналізовано міжнародні стандарти щодо протидії насильству в сім'ї, прийняті на рівні Організації Об'єднаних Націй. Такі стандарти є універсальними та розробляються з метою їхнього подальшого застосування у 193 країнах-членах ООН. Це означає, що документи системи ООН є загальними та не можуть врахувати специфічні потреби різних регіонів світу, оскільки покликані створити мінімальну загально-правову рамку щодо захисту прав людини в усіх країнах світу, зважаючи на різноманітність правових систем, традицій, релігії тощо.

Тому особливістю сучасного міжнародного права є регіоналізація міжнародних відносин, що дозволяє більш ефективно вирішувати поточні проблеми держав, розташованих у певних географічних регіонах світу. Україна є європейською державою, тому доречно розглянути регіональні стандарти щодо протидії насильству в сім'ї, які діють в Європі та відповідно прийняті європейськими міжурядовими організаціями.

На Європейському просторі існує три регіональні міжнародні організації – Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Європейський Союз. Україна є членом перших двох організацій. Саме Рада Європи, яка стала першою європейською міжурядовою організацією, створеною після Другої світової війни, є тією регіональною міждержавною структурою, яка розробляє регіональні стандарти щодо захисту прав людини. Тому у даному підрозділі увагу буде приділено міжнародним правовим актам, прийнятим на рівні Ради Європи.

Основними цілями Ради Європи (РЕ) є забезпечення більш тісних зв'язків між державами Європи, сприяння перетворенню Європи в демократичний простір та захист прав людини. Діяльність РЕ сконцентрована на таких основних проблемах, як правове забезпечення прав людини; сприяння усвідомленню і розвитку європейської культурної самобутності; пошук спільних рішень соціальних проблем (національні меншини, ксенофобія, захист навколишнього середовища, СНІД, порушення прав дітей, насильство та дискримінація щодо жінок тощо); розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи.

Діяльність Ради Європи спрямована на вироблення європейських конвенцій та угод, на основі яких у різних державах-учасниках відбувається зміна законодавства і приведення його у відповідність до цих документів. Серед цих документів є й ті, що стосуються проблеми домашнього насильства. Також, окрім прийняття міжнародних документів у сфері захисту прав людини, Рада Європи проводить масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності суспільства стосовно певних проблем та зміну ставлення до них. Так, у 2006 р. Рада Європи ініціювала в державах-членах кампанію¹⁷, метою якої було визнання домашнього насильства кримінальним злочином, забезпечення підтримки жертвам та формування нового ставлення до проблеми насильства проти жінок вдома як до явища, яке терпіти не можна.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)¹⁸, прийнята Радою Європи у 1950 р., є фундаментальною основою в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Права й свободи, передбачені Конвенцією, стосуються найважливіших сфер життя людини і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право

17 Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/Campaign/domestic/Stop%20violence%20domestic.htm>

18 Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону. Одна з ключових особливостей Конвенції полягає в тому, що вона не лише встановлює права та свободи людини, але і передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав на міжнародному рівні. Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини 17 липня 1997 р., таким чином взявши на себе зобов'язання дотримуватись та неухильно виконувати положення даного міжнародно-правового договору, а також визнавши компетенцію Європейського суду з прав людини щодо забезпечення дотримання цих зобов'язань.

Ст. 1 Європейської Конвенції встановлює зобов'язання кожної держави, яка ратифікувала Конвенцію, поважати права людини шляхом гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції. Кожна держава-учасниця цього важливого міжнародного документа бере на себе негативні та позитивні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції та протоколах до неї. Це означає, що з одного боку держава зобов'язується утримуватись від порушення прав і свобод людини через дії своїх повноважних осіб (негативні зобов'язання), а з іншого – охороняти права і свободи людини від порушення їх з боку приватних осіб (позитивні зобов'язання).

В ситуації домашнього насильства може бути порушено цілий комплекс прав людини, передбачених Європейською конвенцією, зокрема право на життя (ст. 2), право не бути підданим катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покарання (ст. 3), право жити вільно від рабства і примусової праці (ст. 4), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8). Водночас, особа яка страждає від домашнього насильства, може стати жертвою дискримінації (ст. 14), а також може бути порушено її право на ефективний правовий захист (13), в разі якщо в державі не створено відповідних законів та не впроваджено на практиці принцип рівного доступу до засобів захисту своїх прав в ситуації насильства в сім'ї.

Стаття 1. Зобов'язання додержувати поваги до прав людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 13. Право на ефективний засіб юридичного захисту

Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Довгий час катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, заборона яких встановлена у ст. 3 Європейської конвенції з прав людини, розглядалися як порушення прав людини виключно з боку держави, через дії державних посадових осіб чи інших осіб, які виступають в офіційній якості. Значну роль у формуванні такого розуміння відіграла розповсюджена практика катувань та нелюдського, принижуючого честь та гідність поводження з боку державних органів та відповідні міжнародні документи, призначені боротися із цим явищем. Так, у 1994 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання¹⁹. Ст. 1 цієї Конвенції містить термін «катування», який означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відомо, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково.

¹⁹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085

Проте, в останні роки відбулися кардинальні зміни щодо трактування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Відтепер нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження розглядається не тільки у площині «людина-держава», але і як порушення прав людини, яке може виникати у приватній сфері між фізичними особами в ситуації домашнього насильства. *Європейський суд з прав людини встановив, що всі сумніви щодо того, чи має бути держава відповідальна за статтею 3 через нелюдське поводження, спричинене приватними особами, мають бути відкинуті.* Оскільки обов'язок кожної держави, що ратифікувала Конвенцію, передбачений у ст. 1, полягає у гарантуванні кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених в цій Конвенції, разом зі ст. 3 вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, включаючи таке жорстоке поводження з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи, зокрема, мають перебувати під державним захистом від такого серйозного посягання на особисту недоторканість²⁰. Крім того Європейським судом встановлено, що нелюдське поводження має досягнути мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію ст. 3. Це залежить від обставин справи, зокрема, сутність такого поводження, його тривалість, його фізичні та емоційні наслідки, а у деяких випадках від статі, віку та стану здоров'я жертви. Вперше Європейський суд з прав людини, користуючись вищезазначеними принципами, визнав порушення ст. 3 Європейської конвенції у ситуації домашнього насильства в своєму рішенні у справі Опуз проти Туреччини, детальний опис якої буде представлено у наступному підрозділі.

У своїй доповіді 2008 р. Спеціальний доповідач ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання²¹ також звернув увагу на обов'язок держави здійснювати захист від катувань та жорстокого поводження з боку приватних осіб. Він зазначив, що формулювання «з їх відома або мовчазної згоди», яке використовується у статті 1 Конвенції проти катувань, слід тлумачити таким чином, щоб включати в себе неспроможність держави забезпечити особам, які знаходяться під її юрисдикцією, захист від актів катувань і жорстокого поводження, здійснюваних приватними особами.

Таким чином, держава, яка не здатна захистити осіб, які перебувають під її юрисдикцією, від довготривалого насильства в родині, може бути визнано такою, що не виконала своїх позитивних зобов'язань із захисту людини від нелюдського або поводження, що принижує гідність, навіть якщо таке поводження відбувається в сім'ї. З часу набрання чинності Конвенцією було прийнято 14 Протоколів, які стали її невід'ємною частиною. Протоколи розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту. **Протокол №12** стосується заборони дискримінації. Цим протоколом передбачено, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечено без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. Протоколом також встановлено, що здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, а також те, що ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою.

²⁰ Рішення H.L.R. v. France, 1997, A. v. United Kingdom, 1998.

²¹ A/HRC/7/3, 15 січня 2008 року.

До недавнього часу на рівні Ради Європи не існувало спеціального зобов'язального документу, який встановлював обов'язок боротися з домашнім насильством. Такий документ з'явився у 2011 р. Проте появі Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством стосовно жінок та домашнім насильством передували документи рекомендаційного характеру, прийняті на рівні Комітету Міністрів та Парламентської Асамблеї Ради Європи. Серед цих документів є Рекомендації Комітету Міністрів R(85)4 з питань насильства в сім'ї, R(90)2 щодо соціальних заходів стосовно насильства в сім'ї, R(91)9 щодо невідкладних заходів у сімейних справах, R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства, Рекомендація Парламентської Асамблеї РЄ №1450(2000) щодо насильства стосовно жінок в Європі, Резолюція Парламентської Асамблеї РЄ 1582(2007) щодо домашнього насильства. З метою розуміння формування ставлення Ради Європи до проблеми домашнього насильства доречно розглянути основні з вище наведених рекомендацій.

Рекомендація R(85)4 з питань насильства в сім'ї²², прийнята Комітетом Міністрів у 1985 р., вперше ставить перед державами завдання вжити заходів для запобігання насильству в сім'ї та визначає заходи, що мають бути вжиті урядами країн-членів РЄ на рівні запобігання насильству в сім'ї, сповіщення про акти насильства до компетентних органів та втручання в ситуацію. Було рекомендовано підвищувати обізнаність суспільства щодо проблеми насильства в сім'ї, проводити навчання у сім'ях щодо соціальних і сімейних стосунків, раннього виявлення конфліктів, їхнього вирішення, проводити навчання спеціалістів, які у своїй діяльності займаються проблемою насильства в сім'ї, підтримувати організації, що надають допомогу жертвам, а також запровадити спеціалізовані департаменти або міжгалузеві ради, які б мали повноваження розбиратися з випадками насильства в сім'ї та допомагати жертвам. До повноважень таких рад або департаментів має бути включено: отримання інформації про випадки насильства в сім'ї, організація медичного обстеження жертв на їхній запит, допомога, опіка та консультування учасників насильства в сім'ї, передача справ до спеціалізованих судів. Національним органам також рекомендовано заохочувати свідків насильства в сім'ї сповіщати компетентні органи про такі випадки та розглянути можливість зняття обов'язку збереження таємниці з представників деяких професій з метою надання їм можливості передавати інформацію про випадки насильства в сім'ї до компетентних органів. У Рекомендації R(85)4 було встановлено необхідність державного втручання у ситуації насильства в сім'ї. Зокрема, було визначено, що з метою захисту жертв та уникнення повторення подібної ситуації у подальшому мають бути розроблені і впроваджені швидкі заходи реагування на насильство в сім'ї; спеціальні заходи захисту дітей від насильства в сім'ї та від шкідливого впливу насильства на їхній розвиток; законодавство щодо покарання дітей, особливо тілесні покарання, має бути переглянуто з метою заборони або обмеження таких покарань; запровадити спеціалізацію фахівців; включити до стратегій подолання проблеми психосоціальні послуги як альтернативу кримінальному покаранню, особливо коли кривдник погоджується отримати компетентну допомогу соціального, медико-соціального спрямування. Цікавим є той факт, що одночасно із рекомендацією застосовувати кримінальні санкції в крайніх випадках Комітет Міністрів рекомендує криміналізувати протиправні діяння, вчинені в сім'ї.

Рекомендація R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства²³, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 30 квітня 2002 р., вперше на рівні Ради Європи дала визначення

²² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/7981>

²³ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/7972>

поняття «наси́льство щодо жіно́к». Наси́льство в сім'ї було визнано однією з форм наси́льства стосовно жіно́к.

Відповідно до цілей даної рекомендації термін **«наси́льство стосовно жіно́к»** означає будь-який акт наси́льства, заснований на статевої приналежності, який завдає або може завдати жінкам, на яких він спрямований, шкоду або страждання фізичного, сексуального чи психологічного характеру; сюди ж слід віднести погрози про здійснення подібних актів, примус, свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відноситься це до сфери громадського або особистого життя. Це визначення має на увазі, крім іншого, такі акти:

а. наси́льство, що вчиняється у сім'ї, зокрема, образи фізичного і психічного характеру, зловживання емоційного і психологічного характеру, зґвалтування, сексуальне наси́льство, інцест, зґвалтування жінки/чоловіка, постійного або випадкового партнера, співмешканця іншим, злочини, що здійснюються в ім'я честі, пошкодження жіночих статевих органів, а також інші дії, які здійснюються відповідно до народних традицій і завдають жінкам значної шкоди (як, наприклад, шлюб з примусу);

б. наси́льство, що здійснюється в суспільстві вцілому, зокрема, зґвалтування, сексуальне наси́льство, сексуальне домагання і залякування на робочих місцях, в різних установах або в інших місцях, торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації, а також сексуальний туризм;

с. наси́льство, що здійснюється або допускається державою чи службовцями органів державної влади;

д. порушення основних прав жіно́к в ситуації збройного конфлікту, зокрема, захоплення в заручниці, систематичне гвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність, торгівля жінками з метою сексуальної та економічної експлуатації.

В Рекомендації міститься 9 основних кроків, що мають бути прийняті державами на шляху подолання наси́льства стосовно жіно́к, в тому числі і наси́льства в сім'ї, а також детальний опис заходів щодо подолання наси́льства над жінками, які розподілені на загальні та спеціальні. Оскільки даний посібник присвячено проблемі наси́льства і сім'ї та її вирішенню з боку судової гілки влади, доречно розглянути ті положення Рекомендації, що стосуються саме цих категорій.

Додаткові заходи щодо насильства в сім'ї

Держави-члени Ради Європи мають:

55. криміналізувати всі види насильства в сім'ї;

56. переглянути та / або збільшити санкції, де це необхідно, з метою покарання за напади та бійки, вчинені в сім'ї, незважаючи на те, кого з членів сім'ї це стосується;

57. виключити зраду в якості виправдання вчинення насильства в сім'ї;

58. передбачити можливість вжиття заходів з метою:

а. надання повноважень поліції входити в приміщення, в якому перебувають особи у небезпеці; арештовувати правопорушника і гарантувати, що він або вона постане перед судом;

б. надання повноважень судовим органам встановлювати в якості забезпечувальних заходів, спрямованих на захист жертв, заборону злочинцю контактувати, спілкуватися або наближатися до жертви, проживати з нею, або наближатися до певних місць;

с. встановлення обов'язкового протоколу для роботи, що має використовуватись в діяльності поліції, медичних та соціальних працівників (однакові процедури);

д. сприяння створенню проактивних служб для захисту жертв, що мають взяти на себе ініціативу зв'язатися з жертвою, одразу після складення звіту в поліції;

е. забезпечення безперервної співпраці всіх відповідних установ, таких, як поліція, суди, служби захисту жертв, з метою надання жертві можливості вжиття всіх відповідних правових та практичних заходів для отримання допомоги і вжиття заходів проти правопорушників в рамках розумних строків та без небажаного контакту з правопорушником;

ф. криміналізації порушень запобіжних заходів, які застосовані до правопорушників;

59. розглянути, в разі необхідності, можливість надання жінкам-мігранткам, які були або є жертвами насильства в сім'ї, права на проживання, з метою надання їм можливості покинути чоловіків-кривдників, не залишаючи країну перебування.

Окрім вищенаведених положень Рекомендацією встановлено *принципи судочинства у справах про насильство щодо жінок, в тому числі й насильства в сім'ї*. Серед цих положень – обов'язок держави передбачити можливість представництва в суді інтересів жертв з боку самої жертви, громадських або приватних організацій (§38); *створення особливих умов допиту для жертв і свідків насильства, з метою уникнення повторної дачі свідчень і зменшення травматичного впливу судового процесу (§42)*; забезпечити, щоб регламент судового процесу дозволяв уникати недоречних та принизливих запитань в ході заслуховування жертв або свідків насильства, враховуючи перенесені травми та захищаючи їх від повторної травматизації (§43); вжити спеціальних заходів з метою захисту прав дитини під час судового процесу (§45); надати дітям можливість пред'являти судовий позов через їхнього законного представника, громадську або приватну організацію, або повнолітню особу за їхнім вибором, визнану судовими органами, за необхідності надати дітям безкоштовну юридичну допомогу (§47) тощо.

Вищенаведені та багато інших положень Рекомендації R(85)4 з питань насильства в сім'ї, а також Рекомендація R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства лягли в основу новоствореної **Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством**²⁴. Необхідно також зазначити, що з часів

24 Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm>. Неофіційний переклад документу можна знайти у додатку 7.

прийняття першої Рекомендації відбулась трансформація термінів. Так, якщо у Рекомендаціях R(85)4 та R(2002)5 використовувалось поняття «наси́льство в сім'ї», то сьогодні Рада Європи використовує поняття «домашнє насильство». Це пов'язано з вдосконаленням розуміння цього явища на сучасному етапі суспільних відносин. Термін «домашнє насильство» є більш універсальним у порівнянні з терміном «наси́льство в сім'ї», оскільки включає умисні насильницькі дії як з боку членів сім'ї, так і з боку інтимних партнерів незалежно від місця вчинення таких дій та форм насильства.

Нова Конвенція Ради Європи була відкрита до підписання 11 травня 2011 р. у Стамбулі. Станом на 1 серпня 2011 р. її підписали 13 держав. До моменту прийняття Конвенції передував довгий підготовчий процес від досліджень, загальних обговорень до розробки фінального тексту, активну участь у розробці якого брала наша держава. Від імені України даний документ було підписано 7 листопада 2011 р.

Робоча група Ради Європи з питань боротьби з насильством стосовно жінок, включаючи домашнє насильство, провела оцінку стану національних законодавств та заходів, спрямованих на боротьбу з цим явищем. У фінальному звіті цієї групи були зроблені висновки щодо серйозних недоліків та прогалин, які залишаються на всіх рівнях протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству – запобігання, надання допомоги потерпілим, переслідування правопорушників. Більш того, це дослідження показало необхідність гармонізації правових стандартів протидії насильству та надання допомоги потерпілим для того, щоб бути впевненими, що потерпілі від насильства в усіх країнах Європи мають доступ до однакового рівня допомоги та підтримки. Саме тому робоча група рекомендувала Раді Європи розробити конвенцію в галузі дотримання прав людини, спрямовану на запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок.

У відповідь на цей заклик Комітет Міністрів Ради Європи в грудні 2008 року створив Тимчасовий комітет з питань запобігання та боротьби із насильством щодо жінок та домашнім насильством (CAHVIO) та надав йому повноваження підготувати один або більше правових документів, які б носили обов'язковий характер, для «запобігання та боротьби із домашнім насильством, включаючи специфічні форми насильства щодо жінок, а також з іншими формами насильства стосовно жінок, для захисту і підтримки потерпілих від такого насильства та покарання та переслідування кривдників»²⁵.

У 2009-2010 рр. Тимчасовий комітет провів велику роботу з розробки проекту Конвенції, результати якої періодично представляли під час проведення восьми робочих засідань.

Конвенція складається з 81 статті, які згруповані за розділами: цілі, визначення термінів, рівність та недискримінація, загальні зобов'язання (розділ 1), інтегрована політика та збір даних (розділ 2), запобігання (розділ 3), захист та підтримка (розділ 4), матеріальне право (розділ 5), розслідування, притягнення до відповідальності, процесуальне законодавство та заходи захисту (розділ 6), міграція та надання притулку (розділ 7), міжнародне співробітництво (розділ 8), механізм моніторингу (розділ 9), зв'язок з іншими міжнародними угодами та документами (розділ 10), зміни до Конвенції (розділ 11), прикінцеві положення (розділ 12).

В Конвенції вперше на рівні міжнародного зобов'язального документу подано *визначення понять «наси́льство проти жінок», «домашнє насильство», «гендер», «гендерне*

²⁵ За матеріалами підготовленими членом CAHVIO, президентом Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» Левченко К.Б. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vsirivni.com.ua/news/triva-robot-a-nad-vropeiskoyu-konvents-yu-po-borotb-z-nasilstvom-shchodo-zh-nok-ta-domashn-m-nas>

наси́льство проти жіно́к», «жертва», «ді́вчата». Сформульовано принцип, відповідно до якого традиції, звичаї, культурні практики тощо не можуть бути виправданням насильства стосовно жінок.

Стаття 3 – Визначення термінів

Домашнє насильство означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що здійснюються у сім'ї або на побутовому рівні або між колишнім чи теперішнім подружжям/партнерами, незважаючи на те, чи проживає правопорушник із жертвою або окремо від неї.

Особливістю даної Конвенції є те, що домашнє насильство розглядається не лише в контексті порушення прав жінок, в т.ч. насильства стосовно них, але й як самостійна категорія. Рада Європи, враховуючи той факт, що домашнє насильство непропорційно впливає на жінок, визнає і те, що чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства. У ст. 2 Конвенції вказано, що сторонам пропонується застосовувати її до всіх жертв домашнього насильства. Водночас, застосовуючи положення цієї Конвенції, сторони повинні приділяти особливу увагу жінкам, які стали жертвами ґендерного насильства.

Конвенція ще раз підкреслює *компетенцію держави щодо захисту прав людини як в публічній, так і приватній сферах*. Так ст. 4 «Фундаментальні права, рівність та недискримінація» встановлює, що сторони зобов'язуються вживати необхідних законодавчих та інших заходів для підтримки та захисту прав всіх людей, особливо жінок, на життя, вільне від насильства, як у публічній, так і у приватній сфері.

Стаття 5 – «Зобов'язання держави та належна сумлінність (турбота)»

1. Сторони зобов'язуються утримуватись від участі у будь-яких актах насильства стосовно жінок та забезпечувати дотримання цього зобов'язання державними органами, посадовими особами, агентами, установами та іншими дійовими особами, які діють від імені Держави.

2. Сторони зобов'язуються вживати всі необхідних законодавчих та інших заходів для того, щоб з належною сумлінністю попереджати, розслідувати, карати та забезпечувати компенсацію за вчинені недержавними дійовими особами акти насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції.

Таким чином, у ст. 5 закріплено не лише негативне зобов'язання держави утримуватись від всіх актів насильства, але й позитивне зобов'язання забезпечувати права людини, що проявляється в *належній сумлінності (турботі) в організації діяльності держави з протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству*.

Конвенція базується на переконанні, що *припинення насильства стосовно жінок та домашнього насильства потребує комплексних та мультидисциплінарних заходів і стратегій*, учасниками яких є не лише державні структури та правоохоронні органи, але й громадські організації, інші інститути громадянського суспільства, приватний сектор. Конвенцією передбачено, що сторони повинні створити один або більше координацій-

них органів, що мають здійснювати координацію, впровадження, моніторинг та оцінку політики і заходів із запобігання та подолання всіх форм насильства стосовно жінок та домашнього насильства (ст. 10).

Також в Конвенції наголошується на необхідності розвивати діяльність у сфері просвіти, навчання фахівців і проведення загальних інформаційних та освітніх кампаній, спрямованих на зміну ставлення до проявів насильства, зміну ґендерних ролей та руйнування ґендерних стереотипів, які легітимізують насильство, спрямоване проти жінок, та залишають суспільство толерантним до нього.

Окремо зроблено акцент на просвітницьку роботу з кривдниками. Ст. 16 «Програми превентивного втручання та корекційні програми» встановлено, що *мають бути створені програми, спрямовані на навчання кривдників, які вчиняють домашнє насильство, з метою прийняття ненасильницької поведінки у міжособистісних відносинах для запобігання подальшому насильству та зміни насильницьких схем поведінки*. З цією метою сторони мають створювати та розвивати відповідні корекційні програми, спрямовані на запобігання повторним порушенням, особливо тими кривдниками, які вчиняють статеві злочини. Впроваджуючи таку роботу із кривдниками, сторони мають приділяти першочергову увагу безпеці та підтримці жертв і захисту їхніх прав людини, а також щоб такі програми, якщо це є можливим та необхідним, були створені та реалізовані у тісній співпраці з наданням спеціалістами послуг з підтримки жертв.

Як вже зазначалося, окремий розділ Конвенції присвячено захисту і підтримці жінок-жертв насильства та домашнього насильства. З метою надання ефективної допомоги та захисту сторонам Конвенції *необхідно забезпечити наявність належних механізмів ефективного співробітництва між усіма відповідними державними установами, у тому числі судами, прокуратурою, правоохоронними органами, неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями та установами з питань надання захисту та підтримки жертвам та свідкам всіх форм насильства стосовно жінок та домашнього насильства, у тому числі загальних та спеціалізованих послуг з підтримки*. Надання таких послуг не повинно залежати від бажання чи готовності жертви висувати обвинувачення або давати свідчення проти будь-якого кривдника (ст. 18). До загальних послуг підтримки жертв належать послуги, що сприяють реабілітації жертв, зокрема це правові та психологічні консультації, фінансова допомога, житло, освіта, навчання та допомога у працевлаштуванні, медичні та соціальні послуги (ст. 20). Спеціалізовані послуги підтримки мають бути доступними для всіх жертв насильства географічно та негайно, розрахованими як на коротко-, так і довгостроковий термін (ст. 22).

Кожна Сторона Конвенції має забезпечити створення належних та легкодоступних притулків у достатній кількості для безпечного розміщення жертв, особливо жінок та їхніх дітей, а також проактивну взаємодію з ними (ст. 23), організувати у масштабах країни безкоштовні телефонні лінії підтримки, які мають працювати цілодобово та без вихідних (ст. 24). Окрім цього, сторони повинні забезпечити створення достатньої кількості належних та легкодоступних центрів для жертв зґвалтування або сексуального насильства, в яких буде можливим проведення медичного огляду та судово-медичної експертизи, надання травматологічної підтримки та консультативної допомоги жертвам (ст. 25). Конвенцією також встановлено, що *в ході надання послуг жертвам із захисту і підтримки належним чином мають враховуватись права і потреби дітей-свідків усіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції* (ст. 26).

Конвенцією встановлюється створення відповідних законодавчих та практичних умов для заохочення свідків насильства стосовно жінок та домашнього насильства повідомляти про такі випадки до компетентних установ та організацій (ст. 27).

Конвенція містить комплексні зобов'язання по вдосконаленню кримінального законодавства у сфері протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству, а також по встановленню захисних заходів, включаючи захисні приписи та ордери. Так, у Конвенції чітко встановлено, що *психологічне насильство, переслідування, фізичне насильство, сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, примусовий шлюб, спотворення жіночих органів (жіночі обрізання), примусовий аборт та примусова стерилізація, сексуальні домагання мають бути криміналізовані* у національних законодавствах (ст. ст. 33-40). Ст. 46 Конвенції встановлюється перелік обтяжуючих обставин насильства щодо жінок та домашнього насильства.

Стаття 46 – Обтяжуючі обставини

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб наступні обставини, якщо вони ще не становлять частину складових елементів обвинувачення, могли на підставі відповідних положень національного законодавства бути прийняті до розгляду в якості обтяжуючих обставин при визначенні вироку за порушення, які встановлюються відповідно до цієї Конвенції:

- а. правопорушення було скоєне стосовно колишньої або нинішньої дружини, чоловіка або партнера відповідно до національного законодавства, членом сім'ї, особою, яка проживає разом із жертвою, або особою, яка зловживає своєю владою;
- б. правопорушення або пов'язані порушення скоювалися неодноразово;
- с. правопорушення скоєне проти особи, яка перебувала у вразливому стані через певні обставини;
- д. правопорушення було скоєно проти дитини або в її присутності;
- е. правопорушення було скоєно двома або більшою кількістю осіб, які діяли разом;
- ф. правопорушенню передували або порушення супроводжували найгірші форми насильства;
- г. правопорушення було скоєне із застосуванням або погрозою застосування зброї;
- h. правопорушення завдало серйозної фізичної або психологічної шкоди жертві;
- і. кривдника вже притягали до відповідальності за правопорушення подібного характеру.

Всі акти насильства стосовно жінок та домашнього насильства мають бути покарані ефективними, пропорційними санкціями з урахуванням серйозності порушень. Окрім позбавлення волі до правопорушників можуть бути застосовані такі заходи, як контроль або нагляд та позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, що можуть включати у себе безпеку жертви, не можуть бути гарантовані жодним іншим чином (ст. 45). Водночас, Конвенцією накладено заборону на обов'язкові альтернативні процедури врегулювання спорів за умови вчинення будь-якої форми насильства стосовно жінок та домашнього насильства, у тому числі посередництва та примирення. Крім того, у разі встановлення вимоги щодо сплати штрафу належним чином має бути врахована

спроможність кривдника брати на себе фінансові зобов'язання стосовно жертви (ст. 48). Це положення є надзвичайно важливим для випадків домашнього насильства, оскільки в переважній більшості справ саме штраф є основною формою покарання правопорушників, і суди дуже рідко враховують фінансовий стан правопорушника, що призводить до того, що штрафи або не сплачуються, або сплачуються жертвами насильства.

Надзвичайно важливим положенням є ст. 31, що передбачає, що *при встановленні опіки, місця проживання та права відвідування дітей слід обов'язково враховувати випадки насильства, в тому числі факти домашнього насильства.* Реалізація права відвідування, опіки над дитиною має бути реалізовано без шкоди правам та безпеці жертви насильства та дитини. Також *кожна жертва насильства має право вимагати від кривдника відшкодування завданої шкоди.* Особам, які зазнали серйозних тілесних ушкоджень або погіршення здоров'я, повинна надаватися адекватна державна компенсація, якщо її не буде забезпечено з інших джерел, зокрема кривдником, страхуванням або з фондів охорони здоров'я чи соціальних фондів, які фінансуються Державою. Це не позбавляє сторони права регресу щодо наданої компенсації до кривдника з приділенням належної уваги безпеці жертви. Така компенсація має бути надана протягом прийнятного періоду (ст. 30).

Окремий розділ Конвенції присвячено процесуальним сторонам захисту жертв насильства. Ст. 49 зобов'язує сторони вживати заходів з метою забезпечення проведення розслідування та судового провадження щодо всіх форм насильства без неналежних затримок та з урахуванням прав жертв на всіх етапах кримінального провадження. Встановлено, що правоохоронні органи повинні швидко та належним чином реагували на всі форми насильства, які підпадають під дію цієї Конвенції, із забезпеченням адекватного та негайного захисту жертв (ст. 50); має бути передбачено проведення оцінки ризиків летальності, серйозності ситуації та повторного насильства з метою управління цими ризиками та у разі необхідності вжиття координованих заходів безпеки та підтримки (ст. 51).

Ст. 52 «Негайні заборони» зобов'язує сторони забезпечити наявність всіх законодавчих та практичних можливостей, щоб компетентні органи мали *повноваження у ситуаціях з безпосередньою загрозою для жертви вимагати від кривдника, який вчиняє акти домашнього насильства, залишити місце проживання жертви або особи, яка зазнає ризику, на достатній період часу та заборонити кривднику з'являтися у даному місці проживання або встановлювати контакт з жертвою або особою, яка зазнає ризику.* Під час вжиття таких заходів першочергову увагу необхідно приділяти безпеці жертв та осіб, які становлять групу ризику.

Визнаючи, що негайні заборони не можуть розв'язати проблему домашнього насильства назавжди, ст. 53 Конвенції передбачає механізм встановлення судових заборон для кривдників та заходи захисту жертв. Судові заборони можуть мати форму охоронних ордерів або захисних приписів, якими можуть бути заборонені контакти кривдника із жертвою, проживання із жертвою на певний час або безстроково.

Стаття 53 – Судові заборони або заходи захисту

1. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення доступу жертв усіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, до належних судових заборон або заходів захисту.
2. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб судові заборони або заходи захисту, зазначені у параграфі 1:
 - забезпечували негайний захист без створення неналежних фінансових або адміністративних тягарів для жертви;
 - встановлювались на визначений період або до внесення змін чи скасування;
 - у разі необхідності встановлювались на односторонній основі (ex parte) з негайним набуттям чинності;
 - могли бути використані незалежно від інших юридичних процедур або на додаток до них;
 - могли бути включені у подальші юридичні процедури.
3. Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення судових заборон або заходів захисту, встановлених відповідно до параграфу 1, тягли за собою ефективні, пропорційні кримінальні або інші юридичні санкції.

Ст. 56 – Заходи захисту

Сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі забезпечення їхніх особливих потреб як свідків, на всіх етапах розслідувань та судового провадження, зокрема шляхом:

- a. забезпечення їх захисту, а також захисту їх сімей та свідків, від залякування, помсти та повторної віктимізації;
- b. забезпечення інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та їх сім'я можуть бути у небезпеці, про втечу кривдника або його тимчасове чи остаточне звільнення;
- c. інформування їх відповідно до умов національного законодавства про їхні права та доступні їм послуги, а також стан розгляду їхніх скарг, обвинувачення, загальний хід розслідування або провадження та їхню роль у ньому, а також результати їх справи;
- d. надання жертвам відповідно до процесуальних правил національного законодавства можливості бути почутими, а також представити прямо або через посередника свої докази, погляди, потреби та занепокоєння, які повинні бути розглянуті;
- e. надання жертвам необхідних послуг підтримки таким чином, щоб їхні права та інтереси були належним чином представлені та враховані;
- f. забезпечення можливості вжиття заходів для захисту приватності та іміджу жертви;
- g. забезпечення того, щоб між жертвами та кривдниками не допускались контакти у суді та у приміщеннях правоохоронних органів, якщо це буде можливим;

- h. надання жертвам незалежних та компетентних перекладачів під час участі жертв у провадженні або надання ними доказів;
 - i. надання жертвам можливості представити свої свідчення відповідно до правил внутрішнього законодавства у суді без необхідності бути присутніми у суді або принаймні не в присутності підозрюваного у скоєнні порушення, в першу чергу з використанням належних комунікаційних технологій, якщо це буде можливим.
2. Для дітей-жертв і дітей-свідків насильства проти жінок та домашнього насильства повинні бути забезпечені, якщо це буде необхідним, спеціальні захисні заходи з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Досить важливим положенням Конвенції є ст. 55, в якій встановлено, що сторони повинні забезпечити, щоб процедури розслідування або притягнення до відповідальності за такі правопорушення, як фізичне насильство, сексуальне насильство, примусовий шлюб, обрізання жіночих статевих органів та примусовий аборт чи стерилізація, не залежали повністю від поданої жертвою заяви або скарги, і щоб ці процедури могли тривати навіть у випадку, якщо жертва забирає свою заяву або скаргу. Держаним установам, громадським організаціям, консультантам з питань домашнього насильства законами країни має бути забезпечено можливість надавати допомогу та підтримку жертвам на їхнє прохання під час розслідування або судового провадження. Окрім цього має бути забезпечено право на безкоштовну юридичну допомогу (ст. 57).

З метою імплементації положень Конвенції у національні законодавства та виконання їх на рівні правозастосовчої практики, Конвенцією запроваджується ефективний механізм моніторингу стану реалізації її положень (Розділ IX – Механізм моніторингу). Такий моніторинг здійснюватиме Група експертів з питань боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (GREVIO), до складу якої увійдуть мінімум 10 та максимум 15 членів з урахуванням ґендерного та географічного балансу, а також зважаючи на наявний досвід у різних галузях. Членів GREVIO обиратиме Комітет з-поміж кандидатів, яких запропонують сторони з числа своїх громадян на підставі критеріїв (принципів), встановлених у Конвенції, на чотирирічний термін з можливістю одноразового продовження строку повноважень (ст. 66).

До повноважень Комітету, серед іншого, належить розгляд звітів від Сторін щодо законодавчих та інших заходів, що забезпечують набуття чинності положеннями Конвенції; визначення процедури моніторингу і оцінки; збір та отримання інформації про виконання положень Конвенції з альтернативних джерел. GREVIO повинна підготувати проект звіту з результатами свого аналізу виконання положень, що є предметом оцінки, а також своїми пропозиціями стосовно можливих підходів відповідної країни до вирішення визначених проблем. Цей проект звіту повинен бути переданий країні для отримання зауважень, яка проходить оцінку. GREVIO повинна врахувати зауваження цієї країни під час прийняття звіту. На основі всієї отриманої інформації та зауважень сторін GREVIO повинна прийняти звіт та висновки стосовно заходів, вжитих стороною для виконання положень цієї Конвенції. Такий звіт та висновки повинні бути надіслані відповідній стороні та Комітету сторін. Звіт та висновки GREVIO повинні бути оприлюднені одразу після їх прийняття разом з можливими зауваженнями відповідної країни. У разі отримання надійної інформації про наявність проблемної ситуації, якій повинна бути негайно приділена увага для запобігання або обмеження масштабів або кількості серйозних порушень цієї Конвенції, GREVIO також має право вимагати термінового подання спеціального звіту про

заходи із запобігання серйозним, масовим або стійким актам насильства стосовно жінок, а також може доручити одному або більшій кількості своїх членів провести розслідування та терміново скласти звіт для GREVIO. У разі необхідності та згоди відповідної країни таке розслідування може включати у себе візит на її територію. Після аналізу результатів розслідування GREVIO повинна передати їх відповідній стороні та, якщо це буде необхідним, Комітету сторін та Комітету Міністрів Ради Європи разом з усіма зауваженнями та рекомендаціями. GREVIO може приймати, якщо це буде необхідним, загальні рекомендації щодо виконання цієї Конвенції. Повноваження щодо моніторингу впровадження положень Конвенції має не лише GREVIO, але й національні парламенти та Парламентська Асамблея Ради Європи.

Підбиваючи підсумки за результатами аналізу Конвенції, можна зробити висновок, що головною метою Конвенції є захист від насильства стосовно жінок та домашнього насильства та забезпечення прав жертв.

Конвенція набере чинності після її ратифікації щонайменше 8 державами. І хоча сьогодні дана Конвенція ще не набула чинності, вона вже стала головним регіональним стандартом щодо подолання насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Україна вже приєдналась до даного міжнародного документу і в подальшому має провести суттєву роботу з метою приведення українського законодавства у відповідність з нормами Конвенції.

Проте з метою ефективного захисту прав жертв домашнього насильства українським судам немає необхідності чекати саме на ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством. А застосовувати вже існуючі міжнародні документи у сфері протидії домашньому насильству, які існують як на рівні Ради Європи, так і на рівні ООН. Ті з них, що ратифіковані Україною, вже є частиною національного законодавства, тому мають бути застосовані не лише в якості додаткової аргументації позиції суду в конкретній справі, а в якості норм права, що діють в даній сфері суспільних відносин.

1.3. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї

Станом на вересень 2011 р. у практиці Європейського суду з прав людини налічується 8 рішень, що стосуються порушення прав людини, встановлених у Європейській конвенції в ситуаціях насильства в сім'ї. Це, зокрема, *А. проти Сполученого Королівства* (1998), *Контрова проти Словаччини* (2007), *Беваква та С. проти Болгарії* (2008), *Бранко Томасік та інші проти Хорватії* (2009), *Опуз проти Туреччини* (2009), *Е.С. та інші проти Словаччини* (2009), *А. проти Хорватії* (2010) та *Хайдуова проти Словаччини* (2010).

Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що суди застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права. Це означає, що навіть за відсутності рішень проти України щодо ситуації насильства в сім'ї суди можуть застосовувати при розгляді справ про насильство в сім'ї у національних судах наявні рішення з цього питання проти інших країн. Отже, вбачається за доцільне представити огляд кожного з прийнятих рішень з метою подальшого врахування їх основних положень у судовій практиці України.

Серед представлених рішень основну увагу буде приділено таким рішенням, як *А. проти Сполученого Королівства*, *Контрова проти Словаччини*, *Беваква та С. проти Болгарії* та *Опуз проти Туреччини*, оскільки саме ці рішення стали прецедентними у системі рішень Європейського суду у справах щодо домашнього насильства. Огляд інших рішень буде представлено у скороченому вигляді.

Справа «А. проти Сполученого Королівства»²⁶

Заявник А., 1984 р.н., оскаржував порушення ст. 3, 8, 13 та 14 Європейської Конвенції.

Визнано порушення статті 3 Конвенції.

Присуджено компенсацію моральної шкоди у розмірі 10000 фунтів стерлінгів.

Покриття матеріальних витрат – 20000 фунтів стерлінгів.

Обставини справи

Дана справа стосується фізичного насильства в сім'ї стосовно дитини. Заявник А., хлопець, якому на час звернення до Європейського суду було 10 років, та його молодший брат протягом довгого часу страждали від фізичного насильства з боку вітчима. Вперше насильство було зафіксовано у травні 1990 р., тоді дітей було поставлено на місцевий облік захисту дітей через фізичне насильство. Вітчим (на той час ще співмешканець матері) отримав попередження від поліції. Діти були зняті з обліку у листопаді 1991 р.

У лютому 1993 р. вчитель повідомив Департамент соціальних послуг, що брат заявника А. розповів, що його брата вітчим лупцює палицею. Вітчим був заарештований 5 лютого 1993 р. та випущений на волю під заставу наступного дня. Того ж дня заявника А. було оглянуто лікарем та виявлено численні синці. Було зроблено висновок, що синці з'явилися від ударів садовою палицею, удари наносили з великою силою та неодноразово.

У лютому 1994 р. вітчим був звинувачений в нападі з нанесенням тілесних ушкоджень. Під час розгляду справи в суді захист обвинуваченого не оскаржував самі факти систематичного побиття хлопця, проте намагався довести, що це було виправдано та

²⁶ Case of A v. The United Kingdom (№100/1997/884/1096) 28.09.1998. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.cirp.org/library/legal/A_v_UK1998

необхідно, оскільки А. був складною дитиною і не підкорювався родинній та шкільній дисципліні. У законодавстві Сполученого Королівства в той час існувала загальна заборона на завдання тілесних ушкоджень. Проте в рамках кримінального судочинства щодо нападу на дитину державний обвинувач повинен був довести присяжним, що напад із нанесенням тілесних ушкоджень не є законним покаранням. Батьків або інших осіб, які їх замінюють, захищав закон, якщо вони застосовували покарання, які були помірними та виправданими в даних обставинах. У своєму зверненні до присяжних суддя зазначив, що останні мають оцінювати не той факт, що були застосовані тілесні покарання, а чи були вони достатньо обґрунтованими у цьому випадку. Більшістю голосів присяжні вирішили, що вітчим не винен у нанесенні тілесних ушкоджень заявнику А.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

16 липня 1994 р. заявник А. звернувся до Європейської комісії з прав людини. Він скаржився, що держава не змогла захистити його від жорстокого поводження з боку його вітчима, що в свою чергу є порушенням статті 3 (заборона катувань) та/або статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейської конвенції; що йому було відмовлено в юридичному захисті за його скаргою, що порушує ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту), а також на те, що національне законодавство стосовно заборони нападів є дискримінаційним стосовно дітей, що порушує ст. 14 (заборона дискримінації) у зв'язку із ст. 3 та 8.

У 1997 р. Європейська комісія з прав людини одностайно дійшла висновку, що було порушено статтю 3 Конвенції, звернула увагу на недоцільність розгляду скарги за статтями 8 і 14, а також встановила відсутність порушення статті 13. Комісія передала справу до Європейського суду з прав людини.

Цікавим є той факт, що Уряд Сполученого Королівства погодився з висновком Комісії щодо порушення статті 3 Конвенції, проте просив Європейський суд обмежитись розглядом обставин справи без будь-яких загальних заяв щодо тілесних покарань дітей. Заявник А. просив суд підтвердити, що національний закон не повинен миритися прямо чи опосередковано з будь-яким рівнем навмисного насильства стосовно дітей.

Оцінка суду та висновок

У 1998 р. Європейський суд виніс рішення, у якому визнав, що покарання хлопця було негуманним та принизливим поводженням, що в свою чергу є порушенням статті 3 Європейської конвенції. Суд також зазначив, що жорстоке поводження має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3. Оцінка цього мінімуму відносна: вона залежить від усіх обставин справи, наприклад, характеру та умов поводження, його тривалості, фізичних і психічних наслідків та (у деяких випадках) статі, віку та стану здоров'я жертви (§20). Отже, Суд констатував, що таке поводження, що було застосоване до заявника (систематичне побиття палицею з особливою силою), досягає рівня жорстокості за статтею 3 Конвенції. Також судом було встановлено, що законодавство Великобританії не забезпечило належного захисту заявникові від поводження та покарання, що у свою чергу призвело до порушення статті 3 Конвенції. У своєму рішенні Суд вказав, що зобов'язання Високих договірних сторін відповідно до статті 1 Конвенції полягає у забезпеченні кожному, хто знаходиться під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, визначених в Конвенції, що в поєднанні зі статтею 3 вимагає від держав вживати заходів,

покликаних забезпечити, щоб особи, які знаходяться під їхньою юрисдикцією, не були піддані тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, видам поводження чи покарання, у тому числі жорстокому поводженню з боку фізичних осіб. Діти та інші вразливі категорії осіб мають право, зокрема, на державний захист у формі ефективного стримування таких серйозних посягань на особисту недоторканість (§22).

На думку Суду, закон не забезпечив адекватного захисту заявника від поводження та покарання в порушення статті 3. Уряд також визнав, що цей закон в даний час не забезпечує адекватний захист дітей і повинен бути переглянутий. В обставинах даної справи ненадання належного захисту є порушенням статті 3 Конвенції (§24).

Заявникові А. було присуджено компенсацію моральної шкоди у розмірі 10000 фунтів стерлінгів та покриття витрат по справі у розмірі 20000 фунтів стерлінгів.

Додаткова інформація

Законодавство Сполученого Королівства було змінено таким чином, що тілесні покарання дітей були заборонені повністю.

Справа «Контрова проти Словаччини»²⁷

Оскарження порушення ст. 2, 6 та 8 Конвенції.

Визнано порушення ст. 2, 13 (2).

Суд присудив 25 тисяч євро компенсації за нанесену моральну шкоду та 4300 євро за понесені фактичні витрати у справі.

Обставини справи

Дана справа стосується фізичного та психологічного насильства в сім'ї, спрямованого проти жінки та її дітей з боку її чоловіка. Заявниця Контрова була одружена та мала 2-х дітей – дочку 1997 р.н. та сина 2001 р.н. 2 листопада 2002 р. заявниця звернулася до поліції із заявою про напад та побиття електричним кабелем з боку її чоловіка. Вона також надала медичний звіт лікаря, в якому було констатовано, що завдані травми призвели до втрати працездатності впродовж наступних 7 днів. Заявниця також стверджувала, що насильство було тривалим. Через два тижні після заявленого нападу заявниця разом із чоловіком прийшли до поліцейського відділку з метою відкликання заяви. Поліцейський порадив, що для уникнення проблем зі слідством заявниця має надати довідку, що нанесені травми не перешкодили їй приступити до роботи через 6 днів. В подальшому поліція вирішили закрити справу як незначне правопорушення.

26 грудня 2002 р. з боку чоловіка заявниці було здійснено повторний напад, що супроводжувався погрозами вбивства її та дітей, реальність яких було підсилено наявністю вогнепальної зброї у нападника. Про цей факт та загрозу життю та здоров'ю заявниці та її дітям було повідомлено поліції вночі спочатку родичами заявниці, а потім і самою заявницею. На місце подій виїхав поліцейський патруль, але до його прибуття на місце чоловік заявниці вже полишив місце події. Представники поліції відвезли заявницю та дітей до її батьків та запросили відвідати відділок вранці для написання заяви. Проте поліція не прореагувала належним чином та не вжила відповідних заходів для забезпечення безпеки жертвам насильства в сім'ї. 31 грудня 2002 р. чоловік заявниці застрілив обох дітей і себе.

²⁷ Case of Kontrova v. Slovakia (№7510/04) 31.05.2007. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=KONTOVA&sessionId=65603837&skin=hudoc-en>

Протягом 2003-2006 рр. заявниця Контрова намагалася притягнути до кримінальної відповідальності поліцейських за службову недбалість та перевищення повноважень, що призвело до загибелі її дітей. Проте судові рішення або не визнавали вини поліцейських, причетних до справи, або покарання носило умовний характер.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниця Контрова звернулась до Європейського суду з прав людини 20 лютого 2004 р. із скаргою, в якій стверджувала, що поліція не вжила відповідних заходів для захисту життя її дітей, її приватного та сімейного життя, незважаючи на інформацію про образливу поведінку стосовно неї та її дітей і смертельні погрози з боку її покійного чоловіка, а також неможливість для неї отримати компенсацію за моральні страждання, які їй довелося пережити через втрату своїх дітей. Вона скаржилась на порушення статей 2, 6 і 8 Конвенції. Суд з власної ініціативи також ухвалив розгляд питання про застосування статті 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 2 і 8 Конвенції.

Оцінка суду та висновок

У 2007 р. було прийнято рішення у цій справі та встановлено порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з нездатністю влади захистити життя дітей, а також статті 13 з огляду на відсутність ефективного засобу правового захисту в національному законодавстві для отримання компенсації за моральні збитки, отримані через втрату її дітей.

У своєму рішенні Суд зазначив, що в першому реченні статті 2 §1 Конвенція зобов'язує держави не лише утримуватись від навмисного і незаконного позбавлення життя, а також вживати всіх необхідних заходів для захисту осіб, які перебувають під його юрисдикцією²⁸. Це включає в себе основне зобов'язання держави забезпечити право на життя шляхом впровадження ефективних положень кримінально-правового характеру для запобігання вчиненню злочинів проти особи, підкріплених правоохоронними механізмами щодо запобігання, припинення і покарання за порушення таких положень. За відповідних обставин це також поширюється на позитивне зобов'язання влади приймати оперативні превентивні заходи для захисту особи, життю якої загрожують злочинні дії іншої особи²⁹ (§49).

Також у рішенні встановлено, що при вирішенні питання щодо порушення державою статті 13 у зв'язку із статтею 2 щодо неможливості отримання компенсації через нанесені моральні збитки, Суд сам у відповідних випадках приймає рішення щодо справедливої компенсації, зважаючи на біль, стрес, неспокій і розчарування, пережиті потерпілою стороною. Раніше Суд прийшов до висновку, що у разі порушення статей 2 і 3 Конвенції, які є найбільш фундаментальними її положеннями, компенсація за моральний збиток, спричинений внаслідок порушення цих статей, повинна бути доступна як частина можливих засобів правового захисту³⁰ (§64).

У даній справі Європейський Суд призначив компенсацію за завдану моральну шкоду у розмірі 25000 євро та 4300 євро за фактичні витрати у справі.

²⁸ L.C.B. v. the United Kingdom, рішення від 9 червня 1998 р., 14/1997/798/1001

²⁹ Osman v. The United Kingdom, рішення від 28 жовтня 1998, Звіти 1998 VIII, p. 3159, § 115

³⁰ Keenan v. United Kingdom, № 27229/95, § 130, ECHR 2001 III

Справа «Беваква та С. проти Болгарії»³¹

Оскарження порушення ст. 3, 6 (1), 8, 13 та 14 Конвенції.

Визнано порушення ст. 8 Конвенції.

Суд присудив 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 3000 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи

Дана справа стосується насильства в сім'ї, спрямованого проти жінки та її дитини, і затягування вирішення питання щодо визначення місця проживання дитини. Заявниця Валентина Беваква, 1974 р.н., була одружена з 1995 р. В цьому шлюбі у 1997 р. в неї народився син, заявник С. У березні 2000 р. заявники пішли з дому через погіршення відносин з чоловіком заявниці та його агресивну поведінку в сім'ї. Того ж дня заявниця подала на розлучення і на призначення судом тимчасового рішення про місце проживання дитини.

Проте розгляд справи про розлучення було невиправдано затягнуто, а вирішення питання про визначення тимчасового місця проживання дитини не було призначено до розгляду. Протягом року чоловік заявниці неодноразово чинив акти психологічного та фізичного насильства стосовно обох заявників. Заявниця разом із сином провела чотири дні у притулку для жертв насильства в сім'ї, проте вона їй було попереджено, що їй може загрожувати кримінальна відповідальність за викрадення дитини, що може призвести до того, що суд призначить місце проживання дитини не на її користь. Водночас, колишній чоловік забирав дитину від заявниці та перешкоджав їхньому спілкуванню. Заявниця неодноразово зверталася до правоохоронних органів із заявами про насильство, проте ефективної та своєчасної допомоги не отримувала.

Прохання прийняти тимчасові заходи щодо визначення місця перебування дитини не розглядали як пріоритетне, і питання визначення місця проживання дитини було вирішено більше, ніж через рік після розлучення. Вподальшому заявниця знову постраждала від протиправних дій з боку її колишнього чоловіка, проте у відкритті кримінальної справи їй було відмовлено, зважаючи, що це «приватна справа», яка потребує приватного обвинувачення.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявники звернулися до Європейського суду 23 листопада 2000 р. Остаточні рішення щодо розлучення і визначення місця проживання дитини на національному рівні були прийняті лише влітку 2001 р. У своїй заяві до Європейського суду заявники скаржились, що суди не змогли протягом розумного строку вирішити питання щодо визначення місця проживання дитини (другого заявника), а також нездатні були надати допомогу першій заявниці, яка була жертвою домашнього насильства з боку її колишнього чоловіка. У своїй заяві заявники оскаржували порушення статті 3 (заборона катувань), ч. 1 статті 6 (право на справедливий судовий розгляд справи упродовж розумного строку), статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), статті 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) та статті 14 (заборона дискримінації).

31 Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (№71127/01), 12.06.2008. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?id=1&portal=hbkm&action=html&highlight=BEVACQUA&sessionid=65602943&skin=hudoc-en>

Оцінка суду та висновок

30 серпня 2005 р. Європейський суд вирішив надіслати Уряду Болгарії повідомлення про скаргу та одночасно розглянути питання про прийнятність заяви. Рішення у справі було винесено у 2008 р. Необхідно зазначити, що суд не побачив порушення прав, передбачених статтями 3, 13 та 14 Європейської конвенції, тому Суд оцінював порушення прав у справі лише в частині статті 6 та статті 8.

Під час розгляду справи Європейський суд зазначив, що хоч основним об'єктом статті 8 Конвенції є захист фізичних осіб від свавілля державних органів, додатковими об'єктами можуть бути і позитивні зобов'язання, що проявляються в ефективній «повазі» до приватного та сімейного життя і такі зобов'язання можуть включати в себе застосування заходів з врегулювання відносин між фізичними особами. Діти та інші вразливі особи мають право на ефективний захист (§64).

Суд також наголосив, що концепція приватного життя включає в себе фізичну та психологічну недоторканість людини. Окрім цього, позитивні зобов'язання державних органів в аспекті забезпечення прав, передбачених статтями 2 та 3 Конвенції, а в окремих випадках статтею 8 самостійно або у поєднанні зі статтею 3, можуть включати обов'язок встановлювати та застосовувати на практиці відповідне законодавство, що дозволяє захистити проти насильницьких актів з боку фізичних осіб (§65).

У своєму рішенні Європейський суд визнав порушення статті 8 Європейської конвенції, зокрема невиконання Болгарією своїх позитивних зобов'язань щодо забезпечення поваги до приватного та сімейного життя заявників. Зокрема, Суд вважав, що право на повагу до приватного та сімейного життя заявників було порушено через нездатність суду своєчасно вирішити питання визначення тимчасового місця проживання дитини, що в свою чергу вплинуло на життя та благополуччя заявника С. та недостатність та не-ефективність заходів, які були застосовані у відповідь на поведінку колишнього чоловіка заявниці Беваква. Суд також підкреслив, що ставлення до проблеми домашнього насильства як до «приватної справи» несумісне з обов'язком держави захищати сімейне життя громадян і заявників зокрема. Європейський суд призначив 4000 євро компенсації обом заявникам за пережиті моральні страждання та 3000 євро за витрати у справі.

Справа «Опуз проти Туреччини»³²

Оскарження порушення ст.2, 3, 6, 13 та 14 Конвенції.

Визнано порушення ст. 2, 3, 14 (2, 3).

Суд присудив 30000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 6500 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи

Дана справа стосується багаторічного насильства в сім'ї стосовно жінки та її матері. Заявниця Нахід Опуз разом зі своєю матір'ю протягом багатьох років страждали від насильства в сім'ї з боку її колишнього чоловіка Х.О.

Стосунки між заявницею та її колишнім чоловіком зав'язались у 1990 р., офіційно вони були оформлені у 1995 р. Від цього шлюбу у заявниці є троє дітей: 1993, 1994 та 1996 р.н. Перші скарги до поліції були подані заявницею та її матір'ю ще у 1995 р. Кривднику не були

32 Case of Opuz v. Turkey (no. 33401/02), 09.06.2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=OPUZ&sessionid=65605183&skin=hudoc-en>

пред'явлені звинувачення у зв'язку з тим, що жінки відмовились від своїх скарг, незважаючи на їхні пояснення, що Х.О. змусив їх зробити це, погрожуючи вбити. Пізніше Х.О. сім разів вдарив ножем свою дружину та був покараний у вигляді штрафу в розмірі 385 євро, навиплат (у розстрочку). Обидві жінки неодноразово подавали заяви, стверджуючи, що їхнє життя у небезпеці, але Х.О. допитували та відпускали. Незважаючи на постійні скарги до правоохоронних органів, держава не змогла надати ефективний захист жінкам, що призвело до вбивства матері заявниці у 2003 р., вчинене колишнім чоловіком Нахід Опуз. За цей злочин його було засуджено та призначено покарання у вигляді довічного ув'язнення, проте Х.О. було звільнено до розгляду апеляції, після чого, за свідченнями Нахід Опуз, він продовжував погрожувати їй.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини 15 липня 2002 р. У своїй заяві до Європейського суду заявниця Опуз оскаржувала порушення з боку Туреччини статей 2, 3 та 14 у поєднанні з цими статтями, статей 6 і 13.

28 листопада 2006 р. Європейський суд прийняв рішення про направлення Уряду Туреччини повідомлення у справі та вирішення питання про прийнятність скарги. На відміну від справ, огляд яких було зроблено вище, у справі «Опуз проти Туреччини» були проведені судові слухання, а також Європейським судом було взято до уваги коментарі, надані третьою стороною в особі правозахисної організації Interights³³.

Оцінка суду та висновки

Європейський суд з прав людини 9 червня 2009 р. виніс рішення у цій справі, в якому визнав Туреччину винною у порушенні своїх зобов'язань захищати жінок від насильства в сім'ї і вперше у своєму рішенні визнав, що ґендерне насильство є формою дискримінації згідно з Європейською конвенцією.

Дане рішення Європейського суду є достатньо революційним і надзвичайно важливим у сфері боротьби із домашнім насильством. По-перше, суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, визнавши ті проблеми, які виникають через латентність та нерегулювання на це правопорушення з боку правоохоронних органів, і підкресливши серйозність, з якою держави повинні вживати відповідних заходів з метою протидії цьому порушенню прав людини. У своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є проблемою, яка зачіпає суспільні інтереси, що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави. Суд також зазначив, що недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їхньої реалізації.

По-друге, домашнє насильство було визнано жорстоким поведінням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведіння. Суд звернув увагу, що ст. 3 у поєднанні зі ст. 1 Європейської конвенції вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню, включаючи таке жорстоке поведіння з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи мають перебувати під особливим державним захистом від такого серйозного посягання на персональну недоторканість (§159). У справі «Опуз проти Туреччини» Європейський суд визнав заявницю

³³ <http://www.interights.org>

такою, що належить до вразливих осіб, які мають бути під захистом держави. У рішенні було зазначено, що такий вразливий стан зумовлений насильством, від якого страждала заявниця в минулому, погрози в її сторону з боку Х.О. після його виходу із в'язниці та її страх майбутніх проявів насильства, а також її стать і вразливість жінок у південно-східній Туреччині. Суд вважає, що те насильство, від якого страждала заявниця, у формі фізичних нападів і побоїв та психологічного тиску, було достатньо серйозним, щоб бути визнаним жорстоким поведженням у значенні ст. 3 Європейської конвенції (§160-161). Держава має виявляти належну турботу з метою захисту осіб, які перебувають під її юрисдикцією, від катувань, нелюдського та такого, що принижує честь та гідність, поведження.

По-третє, надзвичайно важливим є той факт, що вперше суд визнав нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі як порушення статті 14 Конвенції, тобто положення про недискримінацію. Суд проголосив, що нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їх право на рівний захист перед законом, навіть за відсутності наміру такої дискримінації (§184-191).

Туреччина не створила та не впровадила систему для покарання насильства в сім'ї та захисту жертв такого насильства. Влада не використала навіть наявних заходів для захисту жертв і зупинила провадження як таке, що пов'язане з «сімейними питаннями». Суд постановив, що в державі має існувати правова структура, здатна забезпечити порушення кримінальної справи незалежно від того, чи було відкликано скарги.

Отже, Європейським судом було визнано порушення статті 2 у зв'язку з вбивством Х.О. тещі, статті 3 у зв'язку з нездатністю держави захистити жінку від жорстокого поведження з боку чоловіка та статті 14 у поєднанні зі статтями 2 і 3, оскільки насильство мало ґендерну природу. Суд призначив 30000 євро компенсації за шкоду, нанесену заявниці через порушення вищезазначених статей, а також 6500 євро за фактичні витрати у зв'язку із процесом.

Справа «Бранко Томасік та інші проти Хорватії»³⁴

Оскарження порушення ст. 2 та 13 Конвенції.

Визнано порушення ст. 2.

Суд присудив 40 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1300 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи

Заяву було подано родичами матері та дитини, які були вбиті чоловіком/ батьком через місяць після його звільнення з в'язниці, де він перебував через погрози вбивством своєї дружини та дитині. Ще до трагічного факту вбивства суд першої інстанції засудив чоловіка до позбавлення волі і примусового психіатричного лікування під час перебування у в'язниці та після звільнення, якщо це буде необхідно. Проте Апеляційний суд постановив, що після звільнення особи лікування має бути припинено. Так, звільнившись з місця позбавлення волі, він вчинив вбивство своєї дружини та дитини, і себе. Родичі померлих зверталися до поліції та прокуратури з заявою про притягнення винних осіб до відповідальності, проте справу було закрито у зв'язку із загибеллю вбивці. Родичі також зверталися із заявою по відшкодування морально шкоди у зв'язку із загибеллю доньки та онука, проте, навіть не отримали відповідь.

³⁴ Case of Branko Tomasic and Others v. Croatia (№. 46598/06). 15.01.2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=76941668&skin=hudoc-en&action=request>

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниками було оскаржено порушення прав, передбачених статтею 2 Конвенції, зокрема, було зазначено, що держава не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань щодо убезпечення загиблих від смерті, а також не змогла провести ретельного розслідування щодо можливої вини посадових осіб, яка призвела до вчинення вбивства (зокрема, мова велась про те, що не було проведено належного психіатричного лікування, яке спричинило вбивство). Також заявники скаржилися на те, що вони не мали ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку із відхиленням їхніх скарг про притягнення до відповідальності за вбивство всіх можливих винних осіб та відшкодування моральної шкоди.

Оцінка суду та висновок

Суд встановив порушення статті 2 (право на життя) у зв'язку зі смертю матері та дитини. Уповноважені державні органи Хорватії не виконали рішення про психіатричне лікування; уряд не довів, що винна особа пройшла психіатричне лікування у в'язниці та пройшла психіатричне обстеження перед звільненням. Суд присудив 40000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 1300 євро за матеріальні витрати у справі.

Справа «Е.С. та інші проти Словаччини»³⁵

Оскарження порушення ст. 3, ч. 1 ст. 5 та ст. 8 Конвенції.

Визнано порушення ст. 3 та 8.

Суд присудив 8 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 2000 євро за понесені фактичні витрати по справі.

Обставини справи

В 2001 р. заявниця покинула чоловіка та подала проти нього заяву у зв'язку з жорстоким поведінням з нею та її дітьми, а також сексуальне насильство над однією з її доньок. Одночасно заявниця звернулася до суду із проханням вжиття заходів для виселення її чоловіка із їхнього спільного муніципального житла. Про необхідність відселення батька від дітей було подано експертний висновок. Через два роки її чоловіка було визнано винним у жорстокому поведінні та сексуальному насильстві. Проте її заяви про виселення чоловіка з їх спільного житла були відхилені, оскільки суд постановив, що він не може обмежити доступ чоловіка до житла. Тому заявниця була змушена покинути місце свого проживання, покинути своїх родичів та друзів та переїхати до іншого місця.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниця та її діти звернулися до Європейського суду з прав людини у 2004 р., оскаржуючи порушення своїх прав, передбачених статтями 3 та 8 Європейської Конвенції, у зв'язку з тим, що державні органи не змогли захистити їх відповідним чином від жорстокого поведіння з боку чоловіка/батька.

Оцінка суду та висновок

Європейський суд встановив, що Словаччина не забезпечила заявниці та її дітям терміновий захист від насильства з боку її чоловіка, що є порушенням ст. 3 (захист від не-

³⁵ Case of E.S. and Others v. Slovakia (no. 8227/04), 15.9.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=E.S.%20Others%20SLOVAKIA&sessionid=76941794&skin=hudoc-en>

людського та такого, що принижує гідність, поведження) та ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Європейської конвенції. Суд присудив 8000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 2000 євро за матеріальні витрати у справі.

Справа «А. проти Хорватії»³⁶

Оскарження порушення ст. 2, 3, ч. 1 ст. 6, 8, 13 та 14 Конвенції.

Визнано порушення ст. 8.

Суд присудив 9000 євро компенсації за нанесену моральну шкоду та 4470 євро за понесені фактичні витрати по справі.

Обставини справи

Дана справа стосується домашнього насильства стосовно заявниці А., 1979 р.н., яка у 2001 р. одружилась з Б. Того ж року в них народилась донька. Чоловік заявниці (на теперішній час колишній), який страждав від посттравматичного стресового розладу, параної, нервозності та епілепсії, протягом багатьох років піддавав свою жінку фізичному насильству з нанесенням тілесних ушкоджень, погрожував їй вбивством, а також регулярно принижував її в присутності малолітньої доньки. Вперше заявниця скаржилась на насильницькі дії свого чоловіка ще у 2003 р. У 2005 р. він був заарештований за вчинення насильства в сім'ї, проте згодом його звільнили на прохання його матері та передали їй на поруки, після чого чоловік продовжував вчиняти насильницькі дії. Заявниці та доньці довелося переїхати з їхнього помешкання та на деякий час оселитись у притулку, який утримує неурядова організація. Справу за звинуваченням колишнього чоловіка заявниці у вчиненні насильства в сім'ї почали слухати у 2006 р., на момент винесення рішення Європейського суду з прав людини слухання не були завершені та рішення не винесено. Після розлучення у 2006 р. заявниця просила суд заборонити колишньому чоловіку переслідувати її та дитину, проте такі заходи не були забезпечені на практиці.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниця у 2008 р. направила скаргу до Європейського суду у зв'язку з тим, що Хорватія не змогла ефективно захистити її та дитину від насильницької поведінки з боку її колишнього чоловіка, а отже не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань із забезпечення прав, передбачених ст.ст. 2, 3 та 8 Європейської конвенції з прав людини.

Оцінка суду та висновок

Суд встановив порушення ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) у зв'язку з тим, що державні органи Хорватії не виконали багато заходів, що були визначені судом з метою захисту заявниці, а також не намагалися розібратися з психіатричними проблемами її колишнього чоловіка, як були причиною його агресивної поведінки. Суд присудив 9000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 4470 євро за матеріальні витрати у справі.

³⁶ Case of A. v. Croatia (no. 55164/08), 14.10.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=6&portal=hbkm&action=html&highlight=CROATIA%20|%208&sessionid=76942507&skin=hudoc-en>

Справа «Хайдуова проти Словаччини»³⁷

Оскарження порушення ст.8 Конвенції.

Визнано порушення ст. 8.

Суд присудив 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1000 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи

Заявниця Хайдуова, 1960 р.н., була жертвою насильства з боку свого чоловіка (тепер вже колишнього), який декілька разів нападав на неї в громадському місці та погрожував вбити її. Заявниця була поранена та, побоюючись за своє життя та безпеку, переїхала з дітьми до притулку. Під час слухання кримінальної справи у суді було з'ясовано, що чоловік страждає від психічного розладу. Кривдника було засуджено, однак суд вирішив не ув'язнювати його, а направити до лікарні для психіатричного лікування, проте через сім днів його було виписано з лікарні (необхідне лікування він не пройшов). Після виходу з лікарні він поновив свої погрози, а також начав погрожувати адвокату заявниці. Кривдника знову було направлено до лікарні.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини

Заявниця направила свою скаргу до Європейського суду з прав людини у 2003 р. В ній вона скаржилась, що Словаччина не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань за ст. 8 Європейської конвенції і таким чином захистити її від колишнього чоловіка.

Оцінка суду та висновок

Європейський суд підтвердив, що Словаччина зобов'язана захищати фізичну та психологічну недоторканість окремих осіб, особливо жертв насильства в сім'ї. Суд встановив порушення ст. 8 у зв'язку з тим, що влада не виконала своїх зобов'язань щодо забезпечення утримання кривдника для його лікування, що викликало у заявниці завдану моральну шкоду та 1000 євро за фактичні витрати у справі.

Як видно з наведених справ, Європейським судом з прав людини розглядає насильство в сім'ї як порушення права на життя (ст. 2), права бути вільним від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3), права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), права бути вільним від дискримінації, зокрема, за ознаками статі та віку (ст. 14). Державу визнають виною за допущення порушення фундаментальних прав людини з боку фізичних осіб, за нездатність виконати свої позитивні зобов'язання із забезпечення цих прав та нездатність діяти з належною турботою (*due diligence*) стосовно осіб, які перебувають під її юрисдикцією, з метою недопущення проявів насильства в сім'ї.

Проаналізовані вище рішення також демонструють формування ставлення Європейського суду з прав людини до проблеми насильства в сім'ї, поступове визнання цієї проблеми як такої, що зачіпає публічні інтереси, а не тільки окремо взятую родину. На даний час проблема домашнього насильства визнається грубим порушенням прав людини. Європейський суд підкреслює, що в державі може існувати скільки завгодно законів щодо протидії домашньому насильству, проте якщо вони не будуть забезпечені реальними

37 Case of Hajduova v. Slovakia (no. 2660/03)13.11.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=HAJDUOVA%20\[%20SLOVAKIA&sessionid=76942553&skin=hudoc-en](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=HAJDUOVA%20[%20SLOVAKIA&sessionid=76942553&skin=hudoc-en)

механізмами їх застосування, ці закони не мають жодного сенсу. На рівні Європейського суду з прав людини та Ради Європи цілком визначено, що основною ціллю діяльності держави у сфері протидії домашньому насильству є забезпечення безпеки та захисту жертв такого насильства. Забезпечення прав жертв можливе через створення ефективної системи захисту і допомоги жертвам такого насильства.

На жаль, Україна належить до тих країн, в яких ще відсутня ефективна система захисту та надання допомоги жертвам насильства в сім'ї, на що неодноразово звертали увагу різні міжнародні організації, в тому числі й Рада Європи. Неефективність системи захисту та надання допомоги жертвам насильства в сім'ї, а також всієї системи протидії насильству в сім'ї зумовлена не так недосконалістю національного законодавства, як неефективним правозастосуванням з боку правоохоронних і судових органів України. Надзвичайно важливою є роль суду щодо забезпечення безпеки та захисту жертв від подальших протиправних посягань, через правильне застосування норм вітчизняного права у сфері протидії насильству в сім'ї, зокрема притягнення до реальної відповідальності винних осіб, обмеження доступу кривдників до жертв, призначення відшкодування шкоди, завданої жертві протиправними діями з боку кривдника, тощо. А доки держава не зможе реально забезпечити права та інтереси жертв насильства в сім'ї, громадяни України продовжуватимуть страждати від такого грубого порушення прав людини, як домашнє насильство, і звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав.

1.4. НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ПІДСТАВА ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ця історія насильства в сім'ї ілюструє реалії, з якими стикаються жертви насильства в сім'ї в Україні, та неефективність державної політики в напрямі захисту жертв, надання їм допомоги та притягнення до відповідальності правопорушників.

Громадянка В. у 2001 р. вийшла заміж за громадянина Б. Вони здавались щасливим подружжям. У травні 2002 р. на сьомому місяці вагітності В. народила сина А. Проте вже до цієї події чоловік Наталі почав поводити себе жорстоко. Він навіть не забрав свого новонародженого сина та дружину із пологового будинку, у зв'язку з чим В. довелося перші місяці після народження з сином жити в її матері. Через деякий час чоловік вмовив дружину пробачити його і переїхати додому. В. пробачила чоловіку та повернулася додому. Але у серпні місяці 2002 р., **напідпитку, чоловік напав на дружину з кухонною сокирою для рубки м'яса, якою наніс їй удари по руці, голові та тулубу.** Як встановив висновок судово-медичної експертизи, їй були спричинені легкі тілесні ушкодження. Міліція відмовила у порушенні кримінальної справи та порадила В. звернутися до суду у порядку приватного обвинувачення. Але зважаючи, що на той час сину В. було лише 3 місяці і він потребував її постійної уваги, В. вирішила відмовитись від цієї ідеї, оскільки не мала ані часу, ані сил на самостійне ведення справи у суді. Водночас, в неї були побоювання, що чоловік може стати більш жорстоким у зв'язку з її зверненням до суду. У січні 2003 р. В. знову була побита її чоловіком, про що вона повідомила міліцію. Кримінальну справу порушено не було через ті самі обставини. Жодних дій, передбачених Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», міліція не вживала. **У вересні 2003 р. чоловік знову побив дружину, і В. потрапила до лікарні із переломом стегна. Але цього разу В. вже не зверталася до міліції, оскільки не вірила, що це допоможе,** до того ж, їй погрожував чоловік. Правоохоронні органи за фактом заподіяння тілесних ушкоджень справу також не порушили.

Після цього було ще багато випадків насильства стосовно В. Коли чоловік напивався, він жбурляв речі в В., ображав її на очах їхнього малолітнього сина. У 2006 р. В. вирішила розлучитися. **3 серпня 2006 р. В. разом з сином почали проживати окремо.** З того часу колишній чоловік А. періодично навідував сина та тричі забрав дитину зі школи.

У грудні 2009 р., напередодні нового року, **колишній чоловік В. у стані алкогольного сп'яніння вчинив на неї напад, погрожував їй пістолетом. В. вдалось втекти. Відразу після нападу колишній чоловік спробував вчинити суїцид.** Було викликано швидку та міліцію. Чоловіка госпіталізували.

В. відразу написала заяву до міліції, але двома днями пізніше **міліціонер вмовив її забрати заяву, переконуючи її, що це її в інтересах.** У разі залишення заяви міліціонер пообіцяв відкрити кримінальну справу за фактом доведення громадянкою А. свого колишнього чоловіка до самогубства. В. була налякана і забрала свою заяву. Декількома днями пізніше В. все ж таки вирішила звернутися до судово-медичної експертизи та отримала висновок про завдання їй легких тілесних ушкоджень. В. знову звернулася до міліції із заявою про фізичне та психологічне насильство з боку її колишнього чоловіка. Але за фактом погроз вбивством у відкритті кримінальної справи їй було відмовлено. Щодо факту спричинення легких тілесних ушкоджень, то міліція знов рекомендувала звертати-

ся до суду в порядку приватного обвинувачення. Через рік після інциденту В. раптово дізналась, що її колишньому чоловікові повернули зброю.

Насильство стосовно В. безпосередньо вплинуло на її дитину, яка була свідком багаторічної наругу. В той же час жодний орган не зважав на те, що дитина є не лише свідком, але і сама потерпає від психологічного насильства. Як засвідчив висновок психолога Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в дитини було зафіксовано «пригнічений стан», зокрема, у висновку містилось наступне: *«слід зазначити досить амбівалентне ставлення до батьків – А. показував, що хоче гратися з мамою, або щось робити разом з нею», але під час гри або спеціального виконання завдання проявляв себе досить зверхньо у цих відносинах, не слухав, що вона говорить, або свідомо робив на-впаки, що може бути наслідком закладеного прикладу поведінки таким чином з мамою когось із рідних дитини.* В тестах хлопчик показував, що сумує за татом, але під час більш детального опитування, а також під час роботи з фотографіями про проведений із батьком час відповідав формально, або взагалі мовчав, проявляв спротив. Така поведінка може свідчити про наругу, яку А. відчував в сім'ї, та про стримувані емоції та агресію». Після нападу на В. у грудні 2009 р. її колишній чоловік не приймав жодної участі у вихованні сина.

Зважаючи на цей факт, а також на те, що колишній чоловік ухиляється від батьківських обов'язків, є хронічним алкоголіком, В. вирішила захищати свого сина від подальшого руйнуючого впливу батька у суді. Так, у лютому 2010 р. **В. звернулася до суду з позовом про позбавлення її колишнього чоловіка батьківських прав стосовно їхнього сина А.** Орган опіки та піклування дав свій висновок про те, що позбавлення батьківських прав є в найкращих інтересах дитини, оскільки батько ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків.

У червні 2010 р. районний **суд виніс рішення про відмову у задоволенні позову В.** Виносячи таке рішення, вагомі факти на підтвердження позовних вимог суд залишив поза увагою. Так, суд не взяв до уваги, що насильницька поведінка вплинула на психологічний стан сина відповідача, що фактично є жорстоким поводженням з дитиною. Суд не зважив ані на висновок органу опіки та піклування, ані на ті обставини, що відповідач зловживає алкоголем. Суд не з'ясував думку самої дитини про його відносини з батьком. Натомість, було взято до уваги показання свідків відповідача, його матеріальний стан і позитивна характеристика з місця роботи.

Незважаючи на те, що дане рішення було **оскаржено як до апеляційного суду, так і до Верховного суду України, рішення суду першої інстанції змінено не було.**

В. вважає, що Україна не виконала своїх позитивних зобов'язань із забезпечення її прав за ст. 2, 3 та 8 Європейської конвенції з прав людини. А саме - Україна не змогла захистити В. від багаторічного насильства в сім'ї, яке є формою жорстокого поводження з людиною як під час її шлюбу, так і після розлучення. Також В. вважає, що не було захищено на належному рівні її право на життя через низьку ефективність діяльності правоохоронних органів, які не відкрили кримінальної справи за фактом нападу на неї. Крім того, В. вважає, що було порушено право її дитини на повагу до його приватного та сімейного життя, що закріплено у статті 8 Європейської конвенції. Так, державні органи не лише не змогли унебезпечити дитину від засвідчення фактів насильства у сім'ї, але, вирішуючи питання про позбавлення батьківських прав, не взяли до уваги вплив насильства на

психіку дитини та не заслухали думку дитини з цього приводу. Тому у квітні 2011 р. вона звернулася із захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ВЧИНЕННЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

§1. Законодавство України в сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї: загальний огляд та напрями вдосконалення

Основу законодавства України із запобігання насильству в сім'ї становить Конституція України (зокрема, ст. ст. 3, 21-24, 27-29, 32, 51, 52 Основного Закону), а також **Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»** від 15 листопада 2001 №2789-III (далі – Закон) зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. №599-VI (див. Додаток 4). Цей Закон на момент його ухвалення був першим в країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері протидії сімейному насильству. Він визначає правові й організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його профілактики, а також коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України щодо запобігання сімейному насильству.

Детальніше процедурні моменти застосування законодавства з протидії насильству в сім'ї врегульовані на рівні підзаконних нормативно-правових актів, до яких, передусім, належать:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. №616;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. №3131/386;
- Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. №5/34/24/11;
- Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Департаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106 та інші³⁸.

Практика застосування Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» засвідчила, що він потребує істотного вдосконалення. Існують проблеми ізолювання осіб,

38 Детальніший перелік нормативно-правових актів України, що стосуються питань запобігання та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї, викладений у додатку 3 посібника.

які вчинили насильство в сім'ї, від жертв цього насильства. З урахуванням диференційованого підходу вимагають доопрацювання питання застосування санкцій за вчинення насильства в сім'ї та порушення вимог захисного припису³⁹. Для усунення окремих недоліків національного законодавства у даній галузі було здійснено декілька спроб, зокрема із тексту Закону було вилучено поняття віктимної поведінки жертви насильства в сім'ї та інститут офіційного попередження про неприпустимість віктимної поведінки⁴⁰, запроваджено корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, визначено поняття «члени сім'ї», ухвалено новий порядку взаємодії уповноважених органів і служб з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, змінено перелік адміністративних стягнень за ст. 173-2 КУАП (запроваджено громадські роботи) та інше.

Проте, законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї, незважаючи на всі спроби його вдосконалення, характеризується високим ступенем колізійності⁴¹ та потребує системного реформування. З цією метою за підтримки Програми Розвитку ООН в Україні було розроблено проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та інших законодавчих актів», який містить нову редакцію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴², а також зміни й доповнення до КУАП, Кримінального та Цивільного кодексів України.

§2. Поняття та форми насильства в сім'ї

Законодавство України у сфері протидії насильства в сім'ї містить юридичні дефініції (визначення) насильства в сім'ї та його форм.

Насильством в сім'ї відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (як вже зазначалося, далі – Закон) визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Таким чином, можна виділити наступні обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

- 1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї;
- 2) діяння кривдника має бути протиправним (тобто, суперечити нормам чинного законодавства);
- 3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
- 4) вина кривдника повинна проявлятися у формі умислу, а не необережності.

Таке визначення в цілому відповідає розглянутим у першому розділі міжнародним стандартам запобігання та протидії насильству в сім'ї, однак має кілька суттєвих недоліків:

- по-перше, в буквальному тексті дефініції йдеться лише про «умисні дії», проте злочинна бездіяльність (наприклад, ненадання дитині чи безпорадному хворому члену

39 Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства, затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. №817-V.

40 Незважаючи на позитивний потенціал віктимологічної профілактики в інших країнах світу, впровадження інституту віктимної поведінки у законодавстві України лише посилює усталені гендерні стереотипи щодо наявності певного ступеню провини самої жертви у разі вчинення над нею сімейного насильства. Крім того, що інститут віктимної поведінки потенційної жертви насильства не був сприйнятий українською громадою, він містив чималу кількість колізій у його законодавчому врегулюванні та суперечностей щодо застосування, які були усунені внаслідок вилучення його з законодавчого простору.

41 Докладніше див.: Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочеміровська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочеміровської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 148-173.

42 Далі за текстом – проект Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

сім'ї їжі, залишення їх без догляду тощо) також має кваліфікуватися як насильство в сім'ї;

- по-друге, у визначенні йдеться лише про «членів сім'ї», але міжнародні стандарти вимагають поширення законодавства щодо протидії домашньому насильству і на колишнє подружжя, інтимних партнерів, родичів, які не проживають спільно;
- по-третє, таке визначення передбачає як конститутивну ознаку настання негативних наслідків у вигляді порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї як людини та громадянина, нанесення йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. Водночас міжнародні стандарти вимагають визнавати насильством в сім'ї також поведінку, яка становить реальну загрозу його вчинення, та забезпечити ефективний механізм реагування вже на етапі загрози заподіяння шкоди потерпілій особі. Законодавство України також оперує поняттям «реальна загроза вчинення насильства в сім'ї», під якою розуміється погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, що становлять насильство в сім'ї, якщо є реальні підстави очікувати її виконання (ст. 1 Закону). Проте саме визначення насильства в сім'ї в цьому аспекті часто породжує проблеми в судовій практиці при кваліфікації відповідних діянь як насильства в сім'ї та потребує вдосконалення.

Враховуючи ці зауваження на етапі радикального реформування національного законодавства щодо протидії насильству в сім'ї, в проєкті Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» пропонується запровадити поняття «домашнє насильство» та закріпити його наступне визначення:

«домашнє насильство» – будь-які умисні протиправні діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, вчинені між особами, на яких поширюється законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству, в тому числі жорстоке поводження з дитиною в сім'ї, якщо ці діяння посягають на конституційні права і свободи особи, яка постраждала від насильства, наносять їй фізичну, моральну чи матеріальну шкоду чи створюють загрозу її заподіяння.

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Такий перелік форм насильства в сім'ї відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством, яка була відкрита для підписання у 2011 р., в той час, як Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» був ухвалений у 2001 р., тобто десятьма роками раніше. На той час міжнародні стандарти протидії домашньому насильству визначали лише три форми такого насильства – фізичне, сексуальне та психологічне, отже, можна стверджувати, що в цьому аспекті Україна навіть «випередила час», актуалізувавши зв'язок між насильством в сім'ї та економічною залежністю осіб, які стають його жертвами.

Відповідно до ст. 1 Закону **фізичне насильство в сім'ї** – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичне насильство в сім'ї може полягати в умисному вчиненні одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї протиправних дій фізичного спрямування, зокрема побиття, штовхання, ляпаси, спроби придушення, смикання волосся, викручування рук, кусання,

хапання, катування, мордування, примусове позбавлення волі, обмеження пересування тощо.

Згідно зі ст. 173-2 КУпАП адміністративна відповідальність за вчинення фізичного насильства в сім'ї настає лише у разі *«застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень»*. За вчинення інших протиправних дій фізичного характеру передбачена кримінальна відповідальність. Такі вимоги законодавства обумовлюють низку ускладнень для жертв насильства в сім'ї, оскільки суди, як буде показано в підрозділі 2.2., часто виносять постанови, в яких зазначають про відсутність складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, керуючись тим, що жертві насильства в сім'ї *було завдано фізичного болю*. Безперечно, законодавче визначення фізичного насильства в сім'ї, яке тягне за собою адміністративну відповідальність, вступає в конфлікт з вимогами щодо ефективного захисту осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, та потребує перегляду. Невигідне становище жертв сімейного насильства погіршується складністю процедури подання потерпілими скарг приватного звинувачення в межах кримінального судочинства у випадках заподіяння легких тілесних ушкоджень або вчинення побоїв чи мордувань, в результаті чого особи, які зазнали таких форм фізичного насильства в сім'ї, не отримують належного юридичного захисту з боку держави, а протиправна поведінка кривдників залишається безкарною.

Наступною формою насильства виступає **сексуальне насильство в сім'ї**, під яким Закон розуміє *протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї* (ст.1 Закону).

Сексуальним насильством в сім'ї може виступати зґвалтування, у тому числі «зґвалтування у шлюбі», сексуальні домагання, примус до небажаних сексуальних контактів проти волі особи; примус до болісних, садистських статевих зносин, групового сексу та застосування предметів для цієї мети; примус до спостереження за статевими зносинами, що відбуваються між іншими людьми (зокрема, перегляд порнографічних фільмів); застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок. Окрім цього, до сексуального насильства в сім'ї належить інцест – сексуальні відносини між близькими родичами: батьком і донькою, матір'ю і сином, братом і сестрою тощо⁴³.

Надзвичайно небезпечним проявом сексуального насильства в сім'ї є дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дитини; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

Сексуальне насильство як форма насильства в сім'ї не включено до складу ст. 173-2 КУпАП, оскільки тягне за собою кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, яка передбачена розділом IV Кримінального кодексу України. Хоча такий підхід в частині сексуального насильства над дорослими членами сім'ї суперечить Закону, який охоплює поняттям сексуального насильства в сім'ї як діяння, що містять відповідні склади злочину, так й інші дії сексуального спрямування, які не мають кримінального характеру, але зазіхають на права та свободи дорослих членів сім'ї (залицання у неприйнятній для жертви насильства в сім'ї формі, звинувачення в сек-

43 Запобігання насильству в сім'ї: Метод. посібн. для працівників міліції/ Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін.- Київ: Тютюкин, 2011. – С. 14-15.

суальній непривабливості або неспроможності тощо). Негативні наслідки такого підходу для жертви насильства в сім'ї полягають в тому, що державний механізм реагування на випадки сексуального насильства в сім'ї фактично починає працювати вже у разі вчинення кримінально караних злочинів сексуального характеру і залишається бездієвим на стадії вчинення більш м'яких форм сексуального насильства.

Відповідно до ст. 1 Закону **психологічне насильство в сім'ї** – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство може мати наступні прояви: ігнорування почуттів особи; образа переконань, що мають цінність для особи, її віросповідання, національної, расової належності або походження; соціального статусу, приниження особи у формі брутальних виразів на її адресу, публічної образи, потурання почуття власної гідності; переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки; обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити фізичну чи економічну шкоду; погрози залишити сім'ю, побити чи вбити дружину, дітей; підбурювання до самогубства; примус до протизаконних дій; ізоляція від оточуючих; маніпуляція з використанням дітей; заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера; обмеження в самореалізації, навчанні, роботі; використання лайливих слів, криків, образливих жестів з метою приниження члена сім'ї та тримання його в атмосфері страху. Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань, і, навіть, призводить до самогубства⁴⁴. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства. Саме дії, що кваліфікуються як психологічне насильство в сім'ї, складають більше 90% справ, в яких правопорушники притягаються до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

Нарешті, **економічне насильство в сім'ї** визначається як умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (ст. 1 Закону).

Економічне насильство може проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші (аж до копійки), відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї за всупереч його бажанню і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати і робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо⁴⁵. Одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей.

§3. Коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї

Законодавство України у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї поширюється на коло осіб, яке охоплюється поняттям «члени сім'ї». Визначення цього поняття в контек-

⁴⁴ Запобігання насильству в сім'ї: Метод. посібн. для працівників міліції/ Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін.- Київ: Тютюкин, 2011. – С. 15.
⁴⁵ Там само. С. 16.

сті дії законодавства України щодо протидії сімейному насильству виступало предметом багатьох дискусій, край яким був покладений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р., згідно з яким Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 1) був доповнений законодавчою дефініцією **«члени сім'ї»**.

Відповідно до ст. 1 Закону члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Таке визначення кореспондує поняттю сім'ї, що міститься в ст. 3 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. №2947-111, який набув чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України, тобто з 1 січня 2004 р. Згідно з Сімейним кодексом сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Виходячи з наведених дефініцій, можна зробити висновок, що згідно з чинним законодавством України **жертвами насильства в сім'ї чи кривдниками залежно від ступеню споріднення** можуть бути:

- один з подружжя (жінка або чоловік);
- особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, тобто жертвами насильства в сім'ї можуть бути так звані «співмешканці»;
- дитина (діти);
- пасинок (падчерка);
- брати й сестри;
- батьки (мати, батько);
- дід (баба);
- онук (онуки);
- всиновлена особа та усиновлювач;
- особи, які перебувають у відносинах опіки (піклування);
- інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Законодавство України в сфері запобігання насильству в сім'ї застосовується до всіх осіб, які постраждали від такого насильства на території України, незалежно від громадянства України чи його відсутності, що відповідає міжнародним стандартам у сфері протидії домашньому насильству.

У зв'язку із закріпленою на законодавчому рівні дефініцією «члени сім'ї» виникає низка проблем, пов'язаних з вимогами щодо *спільного проживання* жертв насильства в сім'ї та кривдників, фактом наявності зареєстрованих або фактичних шлюбних відносин між жінкою та чоловіком, які вчинюють сімейне насильство⁴⁶, поширенням законодавства про насильство в сім'ї на одностатеві пари тощо.

Модельний закон ООН про домашнє насильство зазначає, що до сфери дії законодавства про протидію такому насильству мають входити, зокрема, «дружини, партнери, що спільно проживають, колишні дружини або партнери, співмешканці, у тому числі ті з них,

46 Більш докладно див.: Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 99-103.

хто не проживає в одному помешканні» та інші. Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (ст. 3 «Визначення термінів») включає до останнього всі акти насильства, що вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або колись жив разом із жертвою.

В проєкті Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 3) до осіб, на яких поширюється дія відповідного законодавства, віднесено *членів сім'ї та інших осіб, між якими існують чи існували сімейні стосунки*, а саме: подружжя; колишнє подружжя; особи, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; особи, які спільно проживали однією сім'єю не менше 6 місяців, але не перебували у шлюбі між собою; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); усиновителі (усиновитель) і усиновлений (удочерена); дід (бабуся) і внук (внучка); вітчим (мачуха) і пасинок (падчерка); брати і сестри, які спільно проживають не менше шести місяців; опікуни (піклувальники) та особи, що перебувають під опікою (піклуванням); інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення, які спільно проживають не менше 6 місяців.

Таким чином, при розгляді судами справ, що пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, необхідно виходити з максимально широкого тлумачення терміну «члени сім'ї», з тим, щоб забезпечити його відповідність міжнародним стандартам у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Згідно з законодавством України у сфері протидії насильству в сім'ї, *член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї, визнається жертвою насильства в сім'ї* (ст. 1 Закону). Цей термін не є типовим для національної юридичної термінології, що, як правило, оперує відповідними поняттями «потерпілий» або «постраждалий». Однак він є загальновживаним в міжнародно-правових актах, що стосуються протидії домашньому насильству. Проте в проєкті Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» з метою уникнення стигматизації пропонується відмовитись від терміну «жертва насильства в сім'ї» та замінити його поняттям *«особа, яка постраждала від домашнього насильства»*.

Окрему категорію *жертв насильства в сім'ї* (окрім дорослих її членів) становлять діти. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (набув чинності 1 січня 2004 р.) *правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років*.

Законодавство України щодо попередження насильства в сім'ї спрямовано на захист всіх членів родини від різних форм та проявів такого насильства, отже, його норми в повному обсязі підлягають застосуванню у випадках вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини. Хоч законодавство України формально не поширюється на випадки насильства стосовно одне одного, які відбуваються між *колишнім подружжям*, вчинення таких актів насильства з боку розлучених батька чи матері стосовно їхньої спільної *дитини (дітей)* або всиновлених дітей іншого члена колишнього подружжя має кваліфікуватися як діяння, що *становлять насильство в сім'ї*. Цей висновок має принципове значення при розгляді судами справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2 КУпАП), про що детальніше можна дізнатись в наступному підрозділі посібника. У разі вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини до

розгляду справ слід також залучати представників відповідних органів та служб, які опікуються захистом прав дітей та уповноважені у відповідних випадках представляти їхні інтереси (органів опіки і піклування, служб у справах дітей).

Насильство в сім'ї над дитиною охоплюється поняттям **жорстокого поводження з дітьми**, що означає «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею» (п. 1.4 Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженого наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 16 січня 2004 р. №5/34/24/11).

Зв'язок цих двох категорій врахований при підготовці проекту Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 1), в якому поняття домашнього насильства включає **жорстоке поводження з дитиною в сім'ї** - образи, нехтування, недбале поводження, залишення без догляду чи піклування та інші форми фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства над дитиною з боку осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, що порушують права дитини, перешкоджають її нормальному розвитку, завдають шкоду фізичному чи психічному здоров'ю дитини чи створюють загрозу її заподіяння.

§4. Спеціальні профілактичні заходи щодо вчинення насильства в сім'ї та система органів (установ), на які покладається їх здійснення

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (Розділ III) передбачено систему **спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї**, що належать до запобіжних заходів та виступають формою реагування з боку держави на вчинення особою актів сімейного насильства з метою індивідуальної профілактики насильницької поведінки та запобігання вчинення сімейного насильства в особливо тяжких формах. **Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї не є видами юридичної відповідальності.**

До передбачених Законом спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належать:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону);
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили сімейне насильство (ст. 12 Закону);
- обов'язок пройти корекційну програму (ч. 3 ст. 10 Закону);
- захисний припис (ст. 13 Закону).

Розділом III Закону передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст. 14 Закону). Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається **судом** в установленому законом порядку за позовом спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Здійсненню спеціальних заходів з профілактики насильства в сім'ї присвячений Розділ III Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї,

молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. №3131/386. Цей розділ Інструкції в цілому відбиває положення Розділу III Закону та містить лише окремі уточнюючі положення, які спрямовані на вдосконалення механізму реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 10 Закону та п. 3.1. Інструкції члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, виноситься **офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї**, про що йому повідомляється під розписку. Таке попередження може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виноситься працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у документі робиться відповідний запис (п. 3.5. Інструкції). Форма офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї визначена Додатком 7 до Інструкції.

Згідно зі ст. 12 Закону та п. 3.2. Інструкції тих членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на **профілактичний облік**. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначається Законом та Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС, затвердженим Наказом МВС від 11 листопада 2010 р. №550⁴⁷. Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, яка вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було доповнено **обов'язком проходження корекційних програм**. Корекційні програми були визначені як «програми, спрямовані на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї» (ст.1 Закону).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону та п. 3.3. Інструкції у разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми. *Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим*. Зазначені форми документів щодо проходження корекційних програм затверджено Інструкцією.

Нарешті, до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належить **захисний припис** – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кри-

47 Цим Наказом скасовано Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затверджене Наказом МВС України від 20 жовтня 2003 р. №1212, про яке йдеться в п. 3.2 Інструкції.

мінальної міліції у справах дітей щодо захисту жертви насильства в сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї (ст. 1 Закону). Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 10, ст. 13 Закону та п. 3.4. Інструкції захисний припис виноситься особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей *за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором*. Захисний припис *не підлягає погодженню* у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором. Захисні приписи виносяться за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у ньому робиться відповідний запис. Форма захисного припису визначена Додатком 11 до Інструкції.

Захисний припис зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання домашньому насильству в багатьох країнах світу, однак в Україні цей інститут містить надто вузький перелік можливих заходів, які не здатні достатньою мірою захистити жертву насильства в сім'ї від протиправних посягань. Це пояснюється тим, що всупереч міжнародним стандартам запобігання та протидії домашньому насильству в Україні захисний припис (охоронний ордер, обмежувальний припис) виноситься не судом, а органами внутрішніх справ, які не можуть обмежувати конституційні права і свободи особи (право власності на житло, право вільного пересування та ін.).

З метою вдосконалення механізму протидії сімейному насильству в Україні, забезпечення його ефективності та приведення у відповідність до міжнародних стандартів проектом Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» **винесення обмежувальних приписів та направлення особи на проходження корекційної програми віднесено до компетенції суду.**

В проекті закону (ст. 22) зазначено, що обмежувальним приписом можуть бути передбачені такі тимчасові обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство:

- заборона особі, яка вчинила домашнє насильство, будь-яких контактів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, за місцем її проживання або тимчасового перебування, роботи, навчання, а також в будь-яких інших місцях її знаходження;
- заборона на здійснення батьківських прав щодо дитини (дітей) протягом дії обмежувального припису, за виключенням права на надання дозволу батьків на вивезення дитини за межі території України;

- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, покинути на визначений термін, але не більше трьох місяців, їх спільне місце проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, незалежно від того, хто володіє житлом на праві власності чи має щодо нього інші майнові права;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, усунути перешкоди в користуванні особою, яка постраждала від домашнього насильства, майном, що перебуває у їх спільній власності, або є власністю особи, яка постраждала від домашнього насильства;
- вилучення органами внутрішніх справ у особи, яка вчинила домашнє насильство, права зберігати за місцем спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зброю, на володіння якої така особа має передбачене законом право;
- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, компенсувати витрати особи, яка постраждала від домашнього насильства на лікування, консультування або перебування в установах для осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, сплатити орендну плату за користування особою, яка постраждала від домашнього насильства, житловим приміщенням, що вона винаймала (винаймає) з метою запобігання вчиненню щодо неї такого насильства;
- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, сплачувати особі, яка постраждала від домашнього насильства, періодичні виплати на її утримання, а також на утримання дітей та інших членів сім'ї, що перебувають (перебували) на її утриманні;
- попередження особи, яка вчинила домашнє насильство, що в разі порушення умов обмежувального припису зазначену особу буде притягнуто до юридичної відповідальності;
- попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, її може бути притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, а також щодо неї може бути порушено кримінальну справу за фактом вчинення домашнього насильства, що містить ознаки складу злочину;
- попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, особа, яка постраждала від домашнього насильства, має право звернутися до суду із заявою про порушення справи щодо розірвання шлюбу, поділ спільного майна, стягнення аліментів, відшкодування матеріальної або моральної шкоди, заподіяної домашнім насильством.

Така система обмежувальних заходів є досить новаторською для чинного законодавства та правозастосовчої практики України, однак вона цілком узгоджена з Модельним законом ООН про домашнє насильство та найкращими практиками країн-лідерів у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Сьогодні, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 3, а також Розділ II), **здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї** покладається на:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї (таким органом визнано Міністерство соціальної політики України, його управління та відділи на місцях);

- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких віднесено службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей;
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать: кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативно-правові акти (Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї; Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення; Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах та ін.)⁴⁸ до переліку органів та установ, які здійснюють діяльність, спрямовану на попередження насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми та роботу з сім'ями, в яких відбувається насильство в сім'ї, додають до вказаного переліку інших суб'єктів, що опікуються постраждалими особами, зокрема:

- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;
- органи та заклади охорони здоров'я;
- органи освіти та навчальні заклади.

Отже, доки не відбулась реформа механізму запобігання та протидії насильству в сім'ї, суд не віднесено до системи органів та установ, що вживають заходи з профілактики насильства в сім'ї. Однак **саме суду сьогодні відведено провідну роль у механізмі протидії насильству в сім'ї, оскільки лише суд уповноважений притягати до юридичної відповідальності осіб, винних у його вчиненні.**

§5. Роль суду у притягненні осіб до юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї

Як зазначено у ст. 15 Закону, до осіб, які вчинили насильство в сім'ї, застосовуються **заходи юридичної відповідальності, передбачені кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством України**⁴⁹.

Адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Зазначені дії кваліфікуються за ст. 173-2 КУпАП, яка була внесена до Глави 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку» КУпАП Законом від 15 травня 2003 р. та діє в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. №599-VI; із змінами, внесеними згідно з Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення»

⁴⁸ Повні дані (реквізити) згаданих нормативно-правових актів наведено у Додатку 3 до посібника.

⁴⁹ Докладніше див.: Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М., Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 163-204.

від 2 грудня 2010 р. №2744-VI; Законом від 25 вересня 2008 р. також було внесено зміни до п. 1 ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 263 та ч. 2 ст. 277 КУпАП, які дозволили здійснювати адміністративне затримання особи, яка вчинила насильства в сім'ї, до розгляду справи судом.

Статтю 173-2 КУпАП, як стверджують окремі науковці, було запроваджено з метою «приведення законодавства у відповідність»⁵⁰ до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», проте її введення викликало чимало проблем у судовій практиці її застосування, які буде висвітлено в підрозділі 2.2 посібника.

Слід наголосити, що поняття насильства в сім'ї, представлене в ст. 173-2 КУпАП, не відповідає за обсягом поняттю насильства в сім'ї, викладеному в ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», та є значно вужчим за нього.

Про притягнення до адміністративної відповідальності за дії, що є проявом насильства в сім'ї, можна говорити у випадках вчинення наступних адміністративних правопорушень:

- ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, яке тягне адміністративну відповідальність за ст. 184 КУпАП;
- доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що охоплюється ст. 180 КУпАП;
- нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, утворюють дрібне хуліганство і тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ст. 173 КУпАП;
- якщо під час насильства в сім'ї було допущено порушення тиші на вулицях, площах, у парках, гуртожитках, житлових будинках та інших громадських місцях у заборонений рішеннями сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягне за собою відповідальність за ст. 182 КУпАП;
- дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата тягне адміністративну відповідальність за ст. 51 КУпАП.

Особливості процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми», полягають в наступному:

Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на це особами. Відповідно до ст. 255 КУпАП у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на це *посадові особи органів внутрішніх справ*.

Протокол надсилається органів (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення (ст. 257 КУпАП). Відповідно до ст. 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядають *судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів*.

Відповідно до ст.ст. 260, 261 КУпАП, яка визначає заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, у випадках, прямо передбачених законами України, допускається адміністративне затримання особи, про що складається протокол. *У разі вчиненні насильства в сім'ї адміністративне затримання проводиться органами внутрішніх справ* (п. 1 ч. 2 ст. 262 КУпАП). Осіб, які вчинили насильство в сім'ї, може бути затримано до розгляду справи *суддею* (ч. 4 ст. 263 КУпАП).

50 Блага А.Б. Запобігання насильству як основа протидії агресивним злочинам проти членів сім'ї //Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. - 2005. - №2 - С.161-165.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається *в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності*. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядаються *протягом доби* (ч. 2 ст. 277 КУпАП). За результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП, суд (суддя) виносить постанову у справі:

- 1) про накладення адміністративного стягнення;
- 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 цього Кодексу;
- 3) про закриття справи.

Відповідно до ст. 287 КУпАП постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення може бути *оскаржена в порядку, визначеному цим Кодексом*. Згідно зі ст. 294 КУпАП постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги чи протесту прокурора, за винятком постанов про застосування стягнення, передбаченого ст. 32 КУпАП, тобто адміністративного арешту.

Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником або на неї може бути внесено протест прокурора протягом *десяти днів з дня винесення постанови*. Апеляційний перегляд здійснюється суддею судової палати апеляційного суду в кримінальних справах *протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду*. Апеляційний суд переглядає справу в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, та може дослідити нові докази у справі. За наслідками розгляду апеляційної скарги, протесту прокурора суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити апеляційну скаргу чи протест прокурора без задоволення, а постанову без змін; 2) скасувати постанову та закрити провадження у справі; 3) скасувати постанову та прийняти нову постанову; 4) змінити постанову. *Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню на національному рівні не підлягає*.

Кримінальне законодавство України, на відміну від адміністративного, не містить складу окремого злочину «наси́льство в сім'ї», проте чимало статей Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за злочини, що часто вчиняються стосовно членів сім'ї та є проявом різних видів сімейного насильства.

У Кримінальному кодексі України (далі – КК) можна виділити дві групи злочинів, що можуть бути вчинені в результаті насильницьких дій у сім'ї: 1) *злочини, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, але не враховують в основних чи кваліфікованих складах фактор насильства в сім'ї* (ст.ст. 115-116, 119-123, 125-127, 129, 133, 135, 136, 143, 146, 149, 152, 153, 194, 195, 303 КК); 2) *злочини, які цілеспрямовано передбачають кримінальну відповідальність за умисні насильницькі дії з боку членів сім'ї* (ст. 117, ч.2 ст. 135, 150-1, ч. 2 ст. 155, ч.2 ст. 156, 164-167, ч.2 ст. 304, ч.2 ст. 323 КК).

З урахуванням найбільш широкого підходу до можливих форм та проявів сімейного насильства, а також поняття та чотирьох форм насильства в сім'ї, передбачених ст. 1 За-

кону України «Про попередження насильства в сім'ї», можна виділити наступні склади злочинів, які вчинюються на ґрунті сімейного насильства та тягнуть за собою кримінальну відповідальність:

а) Фізичне насильство в сім'ї, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинення у вигляді злочинів *проти життя, злочинів проти здоров'я, злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я члена сім'ї, та злочинів проти особистої волі*.

Злочини проти життя, до яких належать убивства (статті 115-118 КК) та доведення до самогубства (ст. 120 КК), являють собою найбільш тяжкі злочини, що можуть бути вчинені внаслідок насильства в сім'ї. Сімейне насильство у багатьох випадках має прояв у вчиненні злочинів *проти здоров'я*. Заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості тягне відповідальність за статтями 121-125 КК. Побой і мордування, вчиненні по відношенню до жертв сімейного насильства, містять склад злочину, передбаченого ст. 126 КК. У випадках, коли один член сім'ї, маючи на меті спонукати іншого члена сім'ї вчинити дії, що суперечать його волі, заподіює сильний фізичний біль, фізичні або моральні страждання шляхом нанесення побойів або вчиняє інші насильницькі дії, відповідальність настає згідно зі ст. 127 КК за катування. До злочинів проти здоров'я як виду фізичного насильства в сім'ї також належать зараження одним членом сім'ї іншого вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК).

Фізичне насильство в сім'ї як злочин, що *наражає на небезпеку життя та здоров'я особи*, – це таке діяння одного члена сім'ї стосовно іншого, внаслідок якого потерпілий лишається без допомоги, що створює реальну загрозу його життю чи здоров'ю. До таких злочинів можна зарахувати, зокрема, залишення в небезпеці (ст. 135 КК), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК).

Сімейне насильство, що загрожує життю та здоров'ю особи, може виражатися і у вчиненні злочинів, пов'язаних із схиланням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів (ст. 314, 315 КК). Законом України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 1 жовтня 2008 р. було внесено зміни до ст. 323 КК «Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу», які передбачили як кваліфікуючу обставину вчинення таких дій батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, його тренером та деякими іншими особами.

Злочини проти особистої волі як прояв фізичного насильства в сім'ї можуть мати місце у вигляді незаконного позбавлення волі одного члена сім'ї іншим (ст. 146 КК), а також у торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо передачі людини (ст. 149 КК). Судова практика свідчить про те, що у межах фізичного насильства в сім'ї злочин, передбачений ст. 149 КК, переважно полягає у вчиненні батьками або особами, які їх замінюють, продажу або іншої незаконної угоди щодо їхньої новонародженої або малолітньої дитини.

б) Сексуальне насильство в сім'ї може бути виражене у вчиненні злочинів *проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також злочинів проти громадської моральності*.

Так, злочинами *проти статевої свободи та статевої недоторканості особи* є зґвалтування (ст. 152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК). Ст. 154 КК встановлює відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально залежні. Факт перебування винного у шлюбі з потерпілим або наявність тривалих статевоїх стосунків не виключає відповідальності за ці злочини. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, тягнуть за собою відповідальність за ст. 155 КК, а розбещення неповнолітніх – за ст. 156 КК. Кваліфікуючою ознакою, що обтяжує відповідальність за ці злочини, виступає вчинення таких дій батьком, матір'ю, особою, яка їх замінює, та окремими іншими особами, коло яких передбачене частиною 2 цих статей.

Сексуальне насильство в сім'ї як *злочин проти громадської моральності* може полягати у примусі чи втягненні у заняття проституцією шляхом застосування насильства або погрози його застосування, знищення або пошкодження майна, шантажу або обману, що тягне за собою кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 303 КК, а вчинення таких дій щодо дитини – за частинами 3 та 4 тієї ж статті. Примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру тягне за собою відповідальність за ч.4 ст. 301 КК.

в) Економічне насильство в сім'ї як злочин може мати такі форми:

- 1) ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого (ст. 164, ст. 165 КК);
- 2) протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності (ст. 150, ст. 206, ст. 303, ст. 304 КК);
- 3) порушення недоторканості житла (ст. 162 КК);
- 4) зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК);
- 5) протиправні дії одного члена сім'ї щодо майна, яке належить іншому члену сім'ї або перебуває у сумісній спільній власності (статті 185-187, 189, 190, 194, 289, 356 КК). Кримінальна відповідальність за такі дії суттєво відрізняється залежно від того, чи є предметом таких дій майно, що є чужим для винної особи (належить потерпілому члену сім'ї на праві особистої приватної власності або є спільною сумісною власністю, у якій немає частки винної особи), або ним виступає майно, що перебуває у спільній сумісній власності члена сім'ї, який вчиняє насильство, та потерпілого. Питання належності майна члену сім'ї на праві особистої приватної власності, спільної сумісної власності подружжя або спільної сумісної власності батьків та дітей регулюються главами 7, 8, 10 та 14 Сімейного кодексу України.

г) Психологічне насильство на відміну від інших видів насильства в сім'ї тягне за собою кримінальну відповідальність лише у небагатьох випадках. Як окремий, самостійний склад злочину психічне насильство в сім'ї може виражатися у погрозі вбивством (ст. 129 ККУ) та погрозі знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом (ст. 195 КК). Зазначені погрози тягнуть за собою кримінальну відповідальність лише за умови наявності реальних підстав побоюватися здійснення цих погроз. Психологічним насильством в сім'ї може виступити розголошення одним з членів сім'ї таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 КК), а також жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК).

Слід зазначити, що психологічне насильство в багатьох випадках виступає способом вчинення інших видів насильства в сім'ї (наприклад, погроза застосування фізичного насильства може виступати способом вчинення незаконного позбавлення волі, зґвалтування, розбою, вимагання, примушування до зайняття проституцією тощо).

У випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як хуліганство й тягнуть за собою відповідальність за ст. 296 КК. Під час вчинення так званого побутового хуліганства може застосовуватися фізичне насильство щодо інших членів сім'ї (нанесення побоїв, тілесних ушкоджень), сексуальне насильство (наприклад, груба непристойність, публічне оголення), економічне насильство (знищення або пошкодження майна, виселення із житла) або психічне насильство (погрози застосувати насильство, стрілянина у повітря тощо)⁵¹.

Такий широкий спектр статей КК, що можуть стати юридичною підставою для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, дозволяє окремим українським та зарубіжним науковцям стверджувати про відсутність потреби у запровадженні спеціальних норм, які встановили б кримінальну відповідальність за внутрішньосімейне насильство. Проте позитивний світовий досвід та рекомендації ООН і Ради Європи свідчать про *доцільність врахування в Кримінальному кодексі України особливостей елементного складу злочинів, що складають насильство в сім'ї*, а саме:

- особливості їх об'єкту, яким, крім суспільних відносин, пов'язаних з захистом життя, здоров'я, власності тощо, виступають сімейні відносини, що страждають від вчинення насильства в сім'ї;
- спеціальний суб'єкт вчинення таких злочинів, яким виступає член сім'ї потерпілого;
- особливості суб'єктивної сторони, яка полягає лише в умисній формі вини;
- особливості об'єктивної сторони таких злочинів, яка включає широкий спектр діянь, що складають різні форми та прояви насильства в сім'ї.

Можна виділити *три альтернативні шляхи впровадження концепції криміналізації сімейного насильства у Кримінальний кодекс України*:

а) доповнення Кримінального кодексу України (за аналогію з Кодексом України про адміністративні правопорушення) окремим складом злочину, який встановлював би кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних дій, що складають насильство в сім'ї;

б) виділення складів злочинів, які можуть бути вчинені внаслідок скоєння тих чи інших форм насильства щодо дітей та в сім'ї, в окремий розділ Кримінального кодексу України «Злочини проти сім'ї та дітей», що матиме результатом спрощення кваліфікації злочинів, скоєних в результаті насильства в сім'ї;

в) доповнення найбільш поширених складів злочину, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, кваліфікуючою обставиною, якою виступає вчинення того чи іншого злочину особою, яка є членом сім'ї потерпілого, а також доповнення ст. 67 КК, що передбачає вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, такою обставиною, як «вчинення злочину особою, що є членом сім'ї потерпілого», та надання суду можливості враховувати таку обставину як обтяжуючу покарання залежно від обставин справи.

Слід зазначити, що на сучасному етапі реформування системи запобігання насильству в сім'ї саме третій шлях є пріоритетним для України, оскільки сприятиме найбільш по-

51 За матеріалами: Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / За ред. О.М. Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. 2005. – С. 116-124.

вному врахуванню особливостей сімейного насильства при диференціації кримінальної відповідальності за злочинну поведінку особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Якщо дії особи, яка вчинила насильство в сім'ї, підпадають під ознаки злочину або адміністративного правопорушення, то разом з притягненням правопорушника до кримінальної або адміністративної відповідальності, до нього можуть бути застосовані заходи **цивільно-правової відповідальності** в порядку, передбаченому ст. 328 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 40 КУпАП.

У той же час, якщо дії особи, яка вчинила насильство в сім'ї, не містять ознак злочину, або розгляд справи в кримінальному або адміністративному порядку не було ініційовано, потерпіла особа в будь-якому випадку завжди має право подати позовну заяву і притягти винну особу до цивільно-правової відповідальності, під якою слід розуміти негативні для порушника наслідки скоєного ним правопорушення (насильства в сім'ї), які виявляються в необхідності відшкодування потерпілому заподіяних моральних і матеріальних збитків.

Важливою проблемою притягнення до цивільної відповідальності осіб, які вчинили насильство у сім'ї, є відшкодування майнової шкоди при вчиненні насильства економічного спрямування. Відшкодування завданої шкоди залежатиме від правового режиму майна, яке було пошкоджено або знищено, та від того, в яких відносинах перебувають постраждала особа та особа, яка вчинила насильство в сім'ї (чоловік – жінка, батьки – дитина).

Майно може належати одному з подружжя на праві приватної власності або подружжю на праві спільної сумісної власності (глави 7, 8 Сімейного кодексу України). Якщо чоловік або жінка знищує майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, інший з подружжя має право вимагати відшкодування вартості знищеного майна за рахунок особистого майна заподіювача шкоди або вимагати поділу майна у порядку ст. 71 Сімейного кодексу України (далі – СК) та відшкодування шкоди (грошової компенсації) за рахунок виділеної частки. Слід пам'ятати, що особливості правового режиму майна подружжя можуть бути визначені шлюбним договором (контрактом). Згідно з ч. 2 ст. 97 СК сторони (шлюбного договору) можуть домовитися вважати майно, набуте ними за час шлюбу, спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них.

Згідно зі ст. 173 СК батьки і діти, зокрема, ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Таким чином, відшкодування шкоди, завданої майну дітей батьками або майну батьків дітьми, здійснюється за рахунок майна винної особи, що належить їй на праві приватної власності. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності і, відповідно, захищається у загальному порядку на підставі Цивільного кодексу України.

Крім кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності, вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини тягне за собою **негативні наслідки, передбачені сімейним законодавством України**.

Жорстоке поводження з дитиною, а також вдавання до будь-яких видів експлуатації дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва визнаються СК як підстави для позбавлення батьківських прав (відповідно, п. 3, п. 5 ст. 164 СК) або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 170 СК).

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. №3 уточнює поняття жорстокого поводження

та експлуатації дитини як підстави для позбавлення батьківських прав. Відповідно до п. 16 Постанови жорстоке поводження полягає у *фізичному або психічному насильстві*, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо. Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примус до жебракування.

Отже, *наси́льство щодо дитини з боку її батьків (або одного з них), вчинене у згаданих формах, є підставою для позбавлення особи, що вчинила насильство в сім'ї, батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав*. Особи, позбавлені батьківських прав, звільняються від обов'язків щодо виховання дитини, проте, згідно з ч. 2 ст. 166 СК, не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини, який може виконуватись через аліментні платежі або в інших передбачених законом формах.

Отже, суди розглядають такі категорії справ, пов'язаних з насильством в сім'ї:

- **справи про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї;**
- **кримінальні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї;**
- **цивільні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, у тому числі ті, що виникають з сімейних правовідносин.**

Основні проблеми судової практики у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, та шляхи її вдосконалення визначені в наступних підрозділах посібника.

2.2. МОНІТОРИНГ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ОСІБ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Адміністративне законодавство України, на відміну від кримінального та цивільного, містить окрему статтю, що передбачає адміністративну відповідальність за *вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми*.

Такі діяння кваліфікуються за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) від 07 грудня 1984 р. №8073-Х, яка є чинною в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. №599-VI зі змінами, внесеними згідно з Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. №2744-VI.

Стаття 173-2 КУпАП в частині 1 передбачає адміністративну відповідальність за такі протиправні діяння:

- вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого;
- невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений;
- непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї.

Вчинення цих правопорушень тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді: накладення *штрафу* від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або *громадські роботи* на строк від тридцяти до сорока годин, або *виправні роботи* на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або *адміністративний арешт* на строк до п'яти діб.

Зазначені у ч.1. ст. 173-2 КУпАП діяння, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із згаданих порушень, тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, а саме: накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або *громадські роботи* на строк від сорока до шістдесяти годин, або *виправні роботи* на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або *адміністративний арешт* на строк до п'ятнадцяти діб.

Відповідно до ст. 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядають судді *районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів*. Справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядаються у скорочений термін, а саме – *протягом доби* (ч. 2 ст. 277 КУпАП).

Постанова судді у справі про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, може бути оскаржена або щодо неї може бути внесено протест прокурора до відповідного апеляційного суду протягом 10 днів з дня винесення постанови. *Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає*.

Отже, судові справи за ст. 173-2 КУпАП виступають чи не єдиною категорією справ, в яких насильство в сім'ї фігурує як самостійна юридична категорія та розглядається як окреме правопорушення, що тягне за собою відповідну юридичну відповідальність. **Така ситуація обумовлює надзвичайну важливість вивчення та аналізу судової практики за ст. 173-2 КУпАП з урахуванням всіх юридичних недосконалостей у її формулюванні та проблем співвідношення з іншими нормами законодавства щодо запобігання та протидії насильству в сім'ї, що були досліджені в підрозділі 2.1 цього посібника.**

Протягом декількох останніх років було проведено декілька громадських моніторингів судової практики розгляду адміністративних справ щодо вчинення насильства в сім'ї⁵², однак офіційно узагальнення судової практики у справах цієї категорії вищі судові інстанції України не проводили. Метою цього моніторингу виступає ґрунтовний аналіз судових рішень у справах щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї з урахуванням проблемних питань, які залишилися поза увагою моніторингів, що проводилися раніше, або були досліджені недостатньо. Предметом моніторингу стали постанови судів першої інстанції та апеляційних судів у справах про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, які були ухвалені за період з 01.01.2009 р. до 01.08.2011 р. та розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України⁵³. З-поміж 112048 рішень у справах цієї категорії, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень України⁵⁴, було проаналізовано 500 судових рішень, а вже з них відібрано такі, що складають найбільший інтерес в світлі цілей та завдань моніторингу. В основу методології моніторингу покладений якісний аналіз змісту відібраних судових рішень за визначеними критеріями (проблемними питаннями), тому їх кількісне співвідношення визначається не у відсотковому вираженні, а у порівняльних характеристиках (більшість, меншість, домінування, переважання та ін.).

В ході моніторингу було визначено основні проблемні питання, які підлягали дослідженню при аналізі постанов суду у справах за ст. 173-2 КУпАП, а саме:

- види правопорушень, що стали підставою притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП;
- статева приналежність осіб, які вчинили насильство в сім'ї, інші кримінологічні характеристики кривдників;
- форми насильства в сім'ї, за які винних осіб було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП (психологічне, фізичне та економічне насильство в сім'ї);
- коло осіб, які виступають постраждалими від насильства в сім'ї (характер родинних зв'язків між порушником та потерпілою особою);
- повторність, циклічність вчинення насильства в сім'ї;
- докази у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї;
- види адміністративних стягнень, що накладаються судом за вчинення насильства в сім'ї (штраф, виправні роботи, громадські роботи, арешт);
- апеляційне оскарження постанов судів першої інстанції у справах про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, врахування судами міжнародних стандартів попередження та подолання домашнього насильства.

52 Див.: Проблеми судової практики у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї// Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг.ред. Христової Г.О. - Київ: Тютюкін, 2011. - С. 65 - 77; Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. - К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. - С. 61-82.

53 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

54 Пошук здійснювався за наступними параметрами: пошук за текстом судового рішення – ст. 173-2; за формою судочинства – справи про адміністративні правопорушення; за періодом дат ухвалення (постановлення) – 01.01.2009 – 01.08.2011.

§1. Види правопорушень, що стали підставою притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП

Як зазначалось, ст. 173-2 КУпАП передбачає відповідальність за вчинення адміністративних проступків у наступних формах: 1) вчинення насильства в сім'ї; 2) невиконання захисного припису особою, щодо якої він винесений; 3) непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї.

Переважає більшість постанов суду про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП стосується саме вчинення насильства в сім'ї. В Єдиному державному реєстрі судових рішень України розміщено лише декілька постанов суду за ст. 173-2 КУпАП, які стосуються невиконання захисного припису.

У справі №3-55/2009 суд встановив, що *13 листопада 2008 р. порушник не виконав захисний припис, який забороняв останньому вести телефонні розмови з колишньою дружиною. Таким чином, він вчинив правопорушення, передбачене ч.1 ст.173-2 КУпАП.*

Очевидно, невелика кількість адміністративних справ, які стосуються порушення вимог захисного припису, пов'язана, з одного боку, з щорічним зменшенням кількості захисних приписів, що виносяться відповідними підрозділами органів внутрішніх справ особам, які вчиняють насильство в сім'ї, а з іншого боку – з низьким ступенем ефективності захисних приписів в цілому. Передбачений чинним законодавством України захисний припис розрахований на випадки ізоляції жертви насильства від кривдника, її перебування поза місцем їх спільного проживання. Згідно зі світовим досвідом, такими місцями тимчасового перебування жертв насильства в сім'ї мають виступати так звані «шелтери» або кризові центри для осіб, які зазнали сімейного насильства. Хоча створення таких кризових центрів передбачено законодавством України щодо запобігання насильству в сім'ї, кількість фактично створених і реально функціонуючих кризових центрів є надзвичайно малою та не задовольняє навіть мінімальні потреби регіонів України.

Статтею 173-2 КУпАП також передбачено адміністративну відповідальність за **непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї**. Цим видом адміністративного проступку ст. 173-2 КУпАП було доповнено Законом від 25 вересня 2008 р. №599-VI, яким було запроваджено корекційні програми та внесено відповідні зміни до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». В попередньому підрозділі вже було розглянуто поняття корекційних програм та процедуру направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження таких програм. Однак такі програми так і не розпочали проводити у більшості регіонів України, а там, де вони проходять, корекційні програми мають переважно пілотний характер та охоплюють незначну кількість осіб, які вчинили сімейне насильство. У зв'язку з цим в Єдиному державному реєстрі судових рішень України не було знайдено жодної постанови про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, що дає підстави стверджувати про відсутність судової практики про такі правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї.

Переходячи до розгляду основних проблем судової практики у справах щодо вчинення насильства в сім'ї, за яке передбачена адміністративна відповідальність за ст. 173-2 КУпАП, слід згадати, що згідно з визнаними Україною міжнародними стандартами *насильство в сім'ї виступає грубим порушенням прав людини і посягає*

на основні соціальні цінності – життя людини, її честь та гідність, недоторканість та безпеку, власність та приватне життя, а також на право дітей на виховання у сімейному середовищі, де забезпечуються їхні найкращі інтереси та вільний розвиток особистості. Однак в окремих постановках суд помилково визначає об'єкт посягання насильства в сім'ї, що нівелює справжню небезпеку правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП.

Так, у справі №3-922/2009 р. суд встановив: *«Громадянин А.⁵⁵ 21.09.2009 р. біля 14 год. 00 хв. в с. Кобижча знаходився в стані алкогольного сп'яніння, вчинив сварку з дружиною та донькою, під час сварки ображав рідних нецензурними словами, висловлювався фізичною розпратою, погрожував вдарити їх, вчинив фізичне і психологічне насильство в сім'ї, чим порушив громадський порядок та спокій громадян»⁵⁶.*

Очевидно, при визначенні об'єкту посягань суд виходив з родового об'єкту всіх адміністративних правопорушень, що викладені в главі 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» КУпАП, в якому розміщена ст. 173-2 КУпАП. Такий родовий об'єкт цього адміністративного проступку, з одного боку, підкреслює суспільну значущість та небезпечність насильства в сім'ї, не є «приватною» справою, а має суспільне значення. Проте, при розгляді справ цієї категорії суд має враховувати, що внаслідок такого насильства шкода, в першу чергу, заподіюється основним правам людини членів сім'ї, які стали його жертвами.

§2. Статева приналежність осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та інші кримінологічні характеристики кривдників

Результати моніторингу судової практики у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, підтверджують викладені в літературі висновки щодо основних кримінологічних характеристик осіб, яких притягають до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї⁵⁷. Таким особам в більшості притаманні наступні загальні характеристики:

- працездатні, але на час вчинення правопорушення не працюють і не навчаються;
- зловживають алкогольними напоями;
- віком переважно до 40 років;
- досить часто перебувають у фактичних шлюбних відносинах;
- їх протиправна поведінка має тривалий, повторюваний, циклічний характер.

Особами, яких притягають до юридичної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, переважно виступають чоловіки (близько 93% від загальної кількості правопорушників за ст. 173-2 КУпАП), водночас потерпілими є переважно жінки. Відносно незначна кількість випадків притягнення жінок до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї (близько 7% від загальної кількості правопорушників за ст. 173-2 КУпАП) часто можна пояснити небажанням чоловіків звертатись до правоохоронних органів та намаганням вирішити проблему сімейного насильства самостійно, отже високим ступенем латентності насильства в сім'ї щодо чоловіків.

55 Тут і далі в підрозділі 2.2. посібника вислів «Особа 1», який використовується для забезпечення конфіденційності даних про правопорушника при розміщенні рішень суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, замінено термінами «правопорушник», «кривдник» або «громадянин А.» чи «громадянка А.».

56 Тут і далі в підрозділі 2.2 виділення жирним шрифтом здійснено авторами.

57 Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг.ред. Христової Г.О. - Київ: Тютюкін, 2011.- С.67.

Однак такий висновок далеко не повною мірою пояснює причини того, що саме жінки переважно стають жертвами сімейного насильства і не так часто, як чоловіки, його вчинюють. Згідно з розглянутими в Розділі 1 міжнародними та європейськими стандартами, що підтверджені численними фаховими дослідженнями, **наси́льство в сім'ї виступає протиправним діянням, що ґрунтується на ґендерних стереотипах, традиційному розподілі соціальних ролей в сімейній сфері та переважено є проявом дискримінації за ознакою статі**⁵⁸.

Причини та умови вчинення сімейного насильства не є ґендерно-нейтральними, як і наслідки такого насильства, від якого страждають переважно жінки. Необхідно враховувати, що проблема насильства в сім'ї є складовою більш широкої проблеми – проблеми ґендерного насильства, подолання якого виступає передумовою забезпечення в Україні принципу ґендерної рівності, визначеного Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. №2866-IV.

Також слід звернути увагу на той факт, що хоч зловживання алкоголем і не є основною причиною насильства в сім'ї, проте, як свідчить проведений моніторинг, така протиправна поведінка в переважній кількості випадків проявляється у стані алкогольного сп'яніння. При цьому часто самі кривдники факт перебування ними в такому стані розглядають як пояснення та, навіть, виправдання своєї насильницької поведінки в сім'ї.

Так, у справі №3-706/09 суд встановив: *«25.07.2009 р. біля 00-30 год. громадянин А., перебуваючи в нетверезому стані, в присутності неповнолітньої доньки влаштував сімейну сварку: виражався до дружини нецензурними словами, погрожував фізичною розправою, чим завдав шкоди психічному здоров'ю потерпілої. Крім того, коли на виклик потерпілої на місце події прибули працівники міліції, на їх вимогу припинити протиправні дії порушник вчинив їм злісну непокору: продовжував свої дії, голосно виражався нецензурними словами, шарпав їх за формений одяг. Допитаний в суді, порушник вину визнав і пояснив, що дійсно у нього була сварка із дружиною по причині перебування його у нетверезому стані. Коли приїхали працівники міліції, то він не міг вчасно зупинитися, продовжував свої дії під впливом алкоголю».*

Порушника було визнано винним у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених ч.1 ст.173-2 КУпАП, ст. 185 КУпАП, та накладено на нього адміністративне стягнення – п'ять діб адміністративного арешту.

У справі №3-572/2009 р. суд притягнув порушника до адміністративного арешту на п'ять діб за ст. 173-2 КУпАП за вчинення насильства в сім'ї відносно його батьків, врахувавши, що *«обставиною, яка обтяжує відповідальність правопорушника, є вчинення правопорушення в стані алкогольного сп'яніння».*

Слід погодитись з таким підходом та враховувати вчинення насильства в сім'ї в стані алкогольного сп'яніння як обставину, що обтяжує вину кривдника. Тим більше, що, як буде продемонстровано в наступному підрозділі, фактор зловживання алкогольними напоями в більшості випадків супроводжує й більш тяжкі прояви насильства в сім'ї, які містять склади злочинів, у тому числі, злочинів проти дитини.

⁵⁸ Такий підхід був офіційно підтверджений Європейським судом з прав людини у справі «Опуз проти Туреччини» (2009 р.), в якій було доведено, що домашнє насильство стосовно заявниці виступало формою дискримінації за ознакою статі та було визнано порушенням ст. 14 «Заборона дискримінації» Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

§3. Форми насильства в сім'ї, за які винних осіб було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП

Формами насильства в сім'ї, за які передбачено адміністративну відповідальність за ст. 173-2 КУпАП, виступають: психологічне насильство в сім'ї, фізичне насильство в сім'ї та економічне насильство в сім'ї.

Моніторинг судової практики у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за вчинення насильства в сім'ї засвідчив істотну непропорційність кількості справ про адміністративні правопорушення залежно від різних форм сімейного насильства. Найбільшу кількість справ за ст. 173-2 КУпАП складають справи, що стосуються вчинення саме психологічного насильства в сім'ї. Результати моніторингу довели, що при викладенні фактичних обставин справи щодо вчинення психологічного насильства в сім'ї судді в переважній більшості постанов вживають типові формулювання, яке з відповідним ступенем варіативності отримало надзвичайне поширення.

Йдеться про формулювання такого роду: *порушник*

- «будучи в нетверезому стані, висловлювався брутальною лайкою, виганяв з будинку, погрожував фізичною розправою» (справа №3-538/10);
- «ображав дружину, морально принижував, висловлював погрози фізичної розправи (справа №3-1506/09 р.);
- «будучи в п'яному вигляді, виражався в сторону батька нецензурними словами, погрожував фізичною розправою, чим вчинив акт психологічного насильства в сім'ї» (справа №3-90/2011);
- «ображав дружину брутальною лайкою, погрожував їй фізичною розправою, чим вчинив психологічне насильство в сім'ї повторно» (справа №3-1901/10 р.);
- «вчинив сварку з тещею, під час якої ображав її нецензурними словами та виганяв з дому, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру» (справа №3-647/2011 р.);
- «вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру по відношенню до своєї співмешканки, а саме висловлювався на її адресу грубою нецензурною лайкою, виганяв з будинку. Своїми діями міг завдати шкоди її психологічному здоров'ю» (справа №3-394/11) та багато ін.

Такі формулювання фактично стали **типовим прикладом опису об'єктивної сторони діянь, що становлять насильство в сім'ї**. Наведені приклади, з одного боку, засвідчують хибність міфу про те, що в Україні психологічне насильство в сім'ї залишається безкарним та не тягне за собою належного реагування з боку уповноважених представників держави, відповідальних за запобігання та протидію насильству в сім'ї. Хоча пересічні громадяни часто демонструють нерозуміння того факту, що насильство в сім'ї становлять протиправні дії не лише фізичного, а й психологічного спрямування.

Так, у справі №3-285/2010 р. суд встановив, що порушник «перебуваючи вдома в стані алкогольного сп'яніння, вчинив сварку з матір'ю, в ході якої висловлювався на її адресу брутальною лайкою та намагався вчинити бійку, чим вчинив насильство в сім'ї, за що передбачена відповідальність за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. При розгляді справи в суді порушник **вину не визнав** та пояснив, що з матір'ю **не бився**, а лише висловлювався на її адресу брутальною лайкою».

Суд продемонстрував усвідомлення належного ступеню небезпеки психологічного насильства в сім'ї та, враховуючи особу правопорушника, який має III групу інвалідності, не працює, є особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за

одне з правопорушень, передбачених ч. 1. ст. 173-2 КУпАП, дійшов висновку про доцільність притягнення його до адміністративної відповідальності у виді арешту строком на п'ять діб.

З іншого боку, притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП переважно за вчинення психологічного насильства в сім'ї радше виступає свідченням системних проблем, закладених в самій диспозиції ст. 173-2 КУпАП і пов'язаних з характеристиками фізичного насильства в сім'ї, що охоплюється цією статтею. Як твердять численні соціологічні дослідження, наведені приклади сімейного насильства переважно супроводжуються протиправними діями фізичного спрямування (такими, як побиття, штовхання, ляпаси, удари, викручування рук тощо). Однак диспозицією ст. 173-2 КУпАП передбачено, що її дія поширюється на випадки *«застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень»*, хоча уявити собі такі форми фізичного впливу на жертву досить важко. Очевидно, що таке обмеження проявів фізичного насильства пов'язано з розмежуванням складів адміністративного правопорушення та злочинів проти здоров'я особи, передбачених кримінальним законодавством України (побої, мордування, тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості і т.д.), однак такий **штучний підхід до кваліфікації насильства в сім'ї породжує чимало проблем в судовій практиці за ст. 173-2 КУпАП.**

Встановлюючи факт вчинення фізичного насильства в сім'ї, суди змушені дуже обережно підходити до формулювання об'єктивної сторони скоєного діяння.

Так, у справі №3-2735/11 суд встановив, що правопорушник *«26.06.2011 р. близько 19.00 год., знаходячись за місцем свого проживання, вчинив сварку зі своїм вітчимом, в ході якої застосовував фізичну силу та побив його, чим вчинив фізичне насильство в сім'ї»*.

У справі №3-651/11 громадянин А. *«притягується до адміністративної відповідальності за те, що 27 червня 2011 р. о 16.00 годині застосовував фізичну силу до своєї співмешканки, а також ображав останню нецензурною лайкою, чим вчинив насильство в сім'ї»*.

Щоправда, далі в постанові суду очевидною є судова необачність: хибно викладено диспозицію ст. 173-2 КУпАП, що неприпустимо в судових рішеннях, а саме *«дії правопорушника вірно кваліфіковано за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, тобто вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного характеру, внаслідок чого була завдана шкода фізичному та психічному здоров'ю потерпілого»*.

Іноді суд обмежується викладенням об'єктивної сторони скоєного адміністративного правопорушення у такий спосіб: в постанові у справі №3-615/11 судом визначено, що правопорушник *«притягується до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 ч.1 КУпАП за те, що 8 липня 2011 р. близько 9 год., перебуваючи у власному будинку, вчинив насильство в сім'ї фізичного характеру відносно своєї дружини, чим завдавав їй фізичної шкоди здоров'ю»*. Однак такий підхід не відповідає вимогам щодо своєчасного, всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин кожної справи, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень (ст. 245 КУпАП).

Іноді в постановах суду можна зустріти таку форму фізичного насильства, як **штовхання**. Зокрема, у справі №3-223/2011 суд встановив: *«25 червня 2011 р. близько 13 год. 50 хв. громадянин А. в смт Срібне вчинив насильство в сім'ї по відношенню до своєї дружини, виражався при цьому нецензурною лайкою, штовхався, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілої»*.

В деяких постановках в адміністративних справах за ст. 173-2 КУпАП суд більш докладно розкриває об'єктивну сторону вчиненого фізичного насильства в сім'ї, конкретизуючи характер дій фізичного спрямування.

Наприклад, у справі №3-891/11 суд встановив: *«01.06.2011 р. приблизно о 19 год. 00 хв. порушник, знаходячись по місцю проживання у стані алкогольного сп'яніння, вчинив психологічне та фізичне насильство в сім'ї, а саме: виражався нецензурними словами на адресу свого батька, один раз вдарив останнього ногою у сідниці, на зауваження не реагував, чим вчинив адміністративне правопорушення».*

У справі №3-850/09 суд встановив: *«28 серпня 2009 р. близько 11.00 год. правопорушник, перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив психологічне та фізичне насильство в сім'ї відносно своєї співмешканки та малолітньої дочки, оскільки безпричинно сварився на адресу співмешканки нецензурною лайкою та ображав її, вдарив рукою по обличчю свою малолітню дочку, внаслідок чого могла бути заподіяна шкода психічному та фізичному здоров'ю потерпілих».* Керуючись ч.1 ст.173-2 КУпАП та враховуючи тяжкість скоєного, суд постановив піддати кривдника адміністративному арешту на строк десять діб.

У справі №3-80/09 суд встановив: *«17 січня 2009 р. о 10 год. правопорушник вчинив насильство в сім'ї, яке виразилося в тому, що в цей день він прийшов додому в нетверезому стані, затіяв сварку з дружиною, а коли дочка втрутилася у сварку з метою її припинення, вдарив дочку кулаком в обличчя та в живіт, спричинивши їй фізичне насильство».* В цій справі суд визнав кривдника винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ч.1 ст.173-2 КУпАП та застосував адміністративне стягнення у виді адміністративного арешту терміном три доби.

У наведених справах позиція суду щодо кваліфікації вказаних діянь та характеру призначеного адміністративного стягнення є цілком виправданою з точки зору міжнародних стандартів протидії домашньому насильству, що вимагають від держави належного реагування на прояви такого насильства. Однак в світлі буквального тлумачення диспозиції ст. 173-2 КУпАП виникають сумніви, що описані вище дії «не завдали фізичного болю». Це ставить під сумнів правильність кваліфікації вказаних насильницьких дій в сім'ї та робить такі постанови суду уразливими перед апеляційною інстанцією.

Нарешті, в деяких постановках суду в справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП при викладенні об'єктивної сторони вчиненого фізичного насильства в сім'ї суд прямо порушує вимоги цієї статті.

Так, у справі №3-3166/11 суд встановив: *«15.06.2011 р. близько о 22.00 год. в сел. Курилівка правопорушник **завдав своїй дружині та тещі фізичного болю**, чим вчинив насильство в сім'ї фізичного характеру».*

У справі №3-562/09 суд встановив: *«26 травня 2009 р. о 18 год. 00 хв. громадянин А. вчинив сварку зі своєю дружиною, виражався нецензурними словами, **спричинив їй фізичний біль**. Своїми умисними діями фізичного і психологічного характеру він вчинив насильство в сім'ї».*

У справі №3-1499/11 суд встановив: *«19 липня 2011 р. близько 16 год. громадянин А., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за місцем свого мешкання в м. Ромни, вчинив насильство в сім'ї по відношенню до доньки, що проявилось в нецензурній лайці в її адресу, погрожував їй фізичною розправою, **та наніс їй тілесні ушкодження, чим завдав шкоди здоров'ю заявниці**. Своїми діями громадянин А. вчинив правопорушення, передбачене ст. 173-2 ч.1 КУпАП».*

Суд постановив притягнути особу до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП, і застосувати до нього адміністративне стягнення у вигляді арешту строком на п'ять діб.

У справі №3-1796/11 суд встановив: «26.05.2011 р. відносно громадянина А. складено протокол про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, у якому зазначено, що 24.05.2011 р., останній, перебуваючи за адресою свого проживання, вчинив сімейну сварку, в ході якої висловлювався грубою нецензурною лайкою та наніс **тілесні ушкодження своїй невістці**». Суд справедливо зазначив, що «вказані дії правопорушника у протоколі КД №0823 від 26.05.2011 р. не тягнуть за собою адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 173-2 КУпАП, оскільки вказано про нанесення тілесних ушкоджень <...> Поряд з цим, в матеріалах справи відсутні будь-які докази про направлення потерпілої особи, яка подала заяву про притягнення до відповідальності громадянина А. до органів міліції, до Кіровоградського обласного бюро СМЕ УОЗ Кіровоградської облдержадміністрації та документальне підтвердження спричинення потерпілій тілесних ушкоджень будь-якого ступеню тяжкості».

Правильною була і постанова суду «провадження в справі про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП відносно правопорушення закрити в зв'язку з відсутністю в діях останнього складу вказаного адміністративного правопорушення».

У справі №3-302/09 суд встановив: «згідно протоколу про адміністративне правопорушення, 01.01.2009 р. о 17-00 год. порушник, будучи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив скандал, наніс **тілесні ушкодження своїй матері**, чим здійснив фізичне та психологічне насильство над потерпілою».

Суд постановив провадження у справі про адміністративне правопорушення за ч.2 ст. 173-2 КУпАП закрити за відсутністю складу адміністративного правопорушення, оскільки правопорушник раніше до адміністративної відповідальності за ст.173-2 КУпАП не притягувався та заподіяв потерпілій тілесні ушкодження.

Аналогічно суд відмовив в притягненні кривдника до адміністративної відповідальності за ч.2 ст.173-2 КУпАП та закрити адміністративне провадження у справі, при розгляді якої було встановлено, що кривдник «є батьком неповнолітньої дитини, 08.06.2000 р. Вранці 07.08.2009 р. перебуваючи за місцем проживання **вчинив фізичний та моральний вплив на свою неповнолітню доньку, завдавши їй легкі тілесні пошкодження**. В судовому засіданні порушник свою вину не визнав, пояснив, що він адміністративного правопорушення не вчиняв, тілесні пошкодження дитина отримала, впавши з велосипеда, він доньку лише виховував».

Отже, суд вчинив згідно з буквою закону, коли закрити адміністративне провадження у справі, при розгляді якої було встановлено наявність у вчиненому протиправному діянні ознак злочину. Однак згідно зі ст. 253 КУпАП, якщо при розгляді справи орган (посадова особа) дійде висновку, що в порушенні є ознаки злочину, він передає матеріали прокурору, органу досудового слідства або дізнання. Ст. 284 КУпАП передбачено, що постанова про закриття справи виноситься при передачі матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання. Таким чином, виявляючи ознаки тілесних ушкоджень, заподіяних жертві внаслідок застосування до неї насильства в сім'ї, суд має закрити провадження у справі та передавати матеріали прокурору, органу досудового слідства або дізнання для організації та проведення досудового розслідування.

Це поширюється і на випадки, коли виявлено ознаки злочинів, що належать до справ приватного звинувачення (передусім, умисне легке тілесне ушкодження (ст.125 ККУ), побої і мордування (ч.1 ст.126 ККУ). Такий підхід ґрунтується на тому, що ситуація сімейного насильства часто спричиняє безпорадний стан жертви та обумовлена її залежністю від обвинуваченого. Отже, на підставі ч. 3 ст. 27 КПК України, **справи, пов'язані з насильством в сім'ї, вчинені як стосовно дітей, так і щодо інших членів сім'ї, які перебували у безпорадному чи залежному стані, мають направлятись судом прокурору для порушення справи та забезпечення проведення досудового розслідування.**

Наступною важливою проблемою судової практики щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, виступає **хибне тлумачення насильства в сім'ї як правопорушення з матеріальним складом, тобто такого, що вважається вчиненим лише за умови настання негативних наслідків, а саме завдання шкоди фізичному або психічному здоров'ю жертви насильства в сім'ї.**

У постанові в справі №3-1218/09 р. суддя Чугуївського міського суду Харківської області зазначив: *«за диспозицією ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, обов'язковим елементом об'єктивної сторони правопорушення є настання реальних наслідків: спричинення шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, однак ця кваліфікуюча ознака складу правопорушення у протоколі про адміністративне правопорушення стосовно порушника не зазначена, а розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється в межах протоколу про адміністративне правопорушення».*

Однак, у справі №3-11928/10 суд встановив: *«правопорушник «17.10.2010 р. о 15 год. 00 хв., знаходячись у квартирі за місцем свого проживання, умисно вчинив сімейну сварку по відношенню до своєї співмешкankи, чим завдав останній психологічного тиску, що не завдало шкоди психічному здоров'ю потерпілого».* Виходячи з матеріалів справи, суд визнав правопорушника винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП.

Ці приклади засвідчують розбіжність у вирішенні судами питання про необхідність настання негативних наслідків як обов'язкового елементу складу правопорушення «наси́льство в сім'ї». Слід наголосити, що згідно з міжнародними стандартами, обов'язковість яких визнана Україною, насильство в сім'ї охоплює реальну загрозу настання негативних наслідків та завдання шкоди жертвами такого насильства, та вимагає ефективного реагування на етапі вчинення протиправних дій проти членів сім'ї незалежно від того, чи завдали такі дії реальну шкоду, чи створили загрозу її заподіяння. Відтворюючи вимоги міжнародних документів, диспозиція ст. 173-2 КУпАП визначає насильство в сім'ї як «умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого **могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого**». Таким чином, судам слід адекватно тлумачити диспозицію ст.173-2 КУпАП у світлі міжнародних стандартів та виходити з того, що кваліфікація відповідних діянь як насильства в сім'ї **не вимагає доведення факту завдання реальної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи.**

Низка проблем виникає при розгляді судами справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення **економічного насильства в сім'ї**, які складають приблизно десяту частину від усіх справ щодо вчинення насильства в сім'ї, кваліфікованих за ст. 173-2 КУпАП.

Як вбачається з матеріалів судової практики, економічне насильство в сім'ї найчастіше проявляється у вимаганні грошей або витрачанні спільного бюджету, продажу спільного майна всупереч волі інших членів сім'ї, трапляються також випадки позбавлення їх житла, їжі, одягу, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

Так, у справі №3-42/09 р. суд встановив: *«17 грудня 2008 р. о 16-00 год. громадянка А. витратила сімейний бюджет - гроші в сумі 600 грн. на спиртні напої та ігрові автомати, тобто залишила свого чоловіка та сина без коштів для існування, своїми діями допустила економічне насильство в сім'ї, чим порушила ч.1 ст. 173-2 КУпАП».*

В багатьох справах досліджуваної категорії підтверджується відомий факт про застосування кривдником стосовно потерпілих декількох форм сімейного насильства, а також про те, що психологічне насильство в сім'ї часто супроводжує фізичне та економічне, а фізичний вплив, у свою чергу, виступає засобом вчинення економічного насильства в сім'ї.

У справі №3-1921/2009 суд встановив: *порушник «періодично за місцем мешкання зі своєю матір'ю вчиняє сварки, погрожує фізичним насильством, вимагає гроші, чим вчиняє насильство в сім'ї психологічного та економічного характеру».*

У справі №3-302/2010 р. суд встановив: *«05.01.2010 р., о 09-00 год., громадянин А. вимагав у матері гроші з пенсії у сумі 50 гривень, у разі відмови погрожував розбити посуд, годинники, телевізор та інше майно, тобто своїми навмисними діями вчинив економічне та психологічне насильство в сім'ї у відношенні матері».*

У справі №3-65/09 суд встановив: *«24.02.2009 р. близько 17 год. порушник відносно своєї дружини вчинив фізичне та економічне насильство в сім'ї, намагався вдарити, та продав четверо коліс із веза, а гроші використав на горілку».*

Суд, як правило, правильно кваліфікує згадані діяння як економічне насильство в сім'ї, однак в окремих справах можна зустріти некоректні формулювання, наприклад, фінансове насильство в сім'ї, поняття якого відсутнє в чинному законодавстві України.

Так, у постанові у справі №3-898/2010 р. суд зазначив: *«15 год. 00 хв. порушник вчинив насильство в сім'ї відносно дружини у вигляді психологічного та фінансового впливу, а саме: висловлювався на її адресу нецензурною лайкою та вимагав гроші, про що був складений протокол про адміністративне правопорушення ДО № 635202 від 12.04.2010 р. (...) Оскільки судом встановлено, що кривдник вчинив психологічне та фінансове насильство в сім'ї, його слід визнати винним у скоєнні адміністративного правопорушення, передбаченого ст.173-2 ч.1 КУпАП».*

Досить часто можна зустріти притягнення правопорушників до відповідальності за вчинення економічного насильства (вимагання грошей), спрямованого на членів сім'ї похилого віку (баби, діда).

У справі №3-2858/10 суд встановив: *«15 липня 2010 р. порушник вимагав гроші у сумі 50,00 гривень у своєї бабки, з якою він проживає, та на ґрунті зловживання спиртним вносить з дому речі, чим спричинив психологічне та економічне насильство в сім'ї».*

Суд визнав кривдника винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, проте провадження в справі закрит за спливом строків накладення адміністративного стягнення. Ці строки були пропущені через те, що постанову про відмову в порушенні кримінальної справи за ст. 189 ККУ стосовно порушника було винесено 22.07.2010 р., адміністративний матеріал надійшов до суду згідно з реєстраційним

штампом 31.08.2010 р., тобто після спливу передбаченого ч. 3 ст. 38 КУпАП строку накладення адміністративного стягнення, який складає 1 місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи.

Цей приклад є досить розповсюдженим та свідчить про необхідність врахування передбачених законом строків накладання адміністративних стягнень при підготовці адміністративних матеріалів. В іншому разі, як у наведеному випадку, у кривдника виникає відчуття безкарності насильницької поведінки в сім'ї, оскільки він не зазнав жодних негативних наслідків за свої протиправні дії, які зазіхають на права та законні інтереси членів його родини. В таких ситуаціях судам слід реагувати **на необґрунтоване затягування термінів підготовки адміністративних матеріалів органами внутрішніх справ та передачі їх до суду для розгляду справи по суті, повідомляючи про це прокурора, який, враховуючи обсяг повноважень, передбачених у ст. 250 КУпАП, має право перевіряти законність дій органів (посадових осіб) при провадженні в справі, а також вчиняти інші передбачені законом дії.**

Моніторинг судової практики у справах про адміністративні правопорушення за ст. 173-2 КУпАП засвідчив серйозну проблему **розмежування економічного насильства в сім'ї з іншими протиправними посяганнями на власність членів сім'ї, а також з майновими спорами, які підлягають вирішенню в цивільно-правовому порядку.**

Можна навести декілька показових прикладів з постанов суду за ст. 173-2 КУпАП.

У справі №3-685/09 суд встановив: «Громадянин А. 06.07.2009 р. о 18.00 год., знаходячись за місцем свого проживання, таємно заволодів мобільним телефоном «Samsung SGH-X480» вартістю 600 грн., який належав його батьку, з яким він разом проживає, **чим скоїв економічне насильство в сім'ї, порушив Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-III, і скоїв правопорушення, передбачене ст.173-2 ч.1 КУпАП**, а саме: вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

У судовому засіданні порушник визнав свою провину у скоєному адміністративному правопорушенні та пояснив, що останні півтора року він сильно зловживає спиртними напоями, в наслідок чого у нього з'являються борги. Так 06.07.2009 р. він прийшов додому попросити у батьків грошей, щоб віддати борг, але вони йому відмовили. Після того, як батько вийшов із квартири, він взяв його мобільний телефон «Samsung», з яким поїхав до ДК ім. Артема, де зустрів незнайомого йому хлопця, якому і продав зазначений телефон за 200 грн. Гроші потратив на спиртні напої та продукти харчування <...>

Враховуючи вищевикладене, керуючись ст.ст. 283, 284 КУпАП, суд постановив визнати особу винним за ст.173-2 ч.1 КУпАП та піддати його штрафу на користь держави відповідно до ст.173-2 ч.1 КУпАП у розмірі трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 51 (п'ятдесят одну) грн.».

Кваліфікація вказаних дій як економічного насильства в сім'ї викликає серйозні зауваження, оскільки такі діяння містять всі ознаки крадіжки, тобто таємного викрадення чужого майна, та тягнуть за собою адміністративну чи кримінальну відповідальність залежно від вартості викраденого майна. Оскільки описані події відбулися 06.07.2009 р., тобто після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна» від 04.06.2009 р. №1449-VI, згідно з яким «викрадення чужого

майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян» (ч. 3 ст. 51 КУпАП), описані діяння містять ознаки складу злочину, передбаченого ст. 185 «Крадіжка» КК.

Кваліфікація таких дій як економічного насильства в сім'ї стала можливим лише через недосконалість його юридичного формулювання в законодавстві України про попередження насильства в сім'ї, в якому не відтворено спрямованість умислу таких діянь та особливості об'єкту посягань. Якщо об'єктом крадіжки та інших злочинів проти власності виступають саме відносини власності, то об'єктом економічного насильства в сім'ї є нормальні сімейні відносини між членами родини, рівні права подружжя на розпорядження спільним бюджетом, права дітей чи непрацездатних батьків на їх утримання іншими членами сім'ї і т.п., тоді як відносини власності як об'єкт посягання носять допоміжний характер.

Не менш цікавим з точки зору проблем кваліфікації економічного насильства в сім'ї виступає наступна справа, яка стосується розмежування відповідного адміністративного правопорушення та цивільно-правового спору щодо спільної сумісної власності подружжя.

У справі №3-1541/2010 р. суд встановив: *«04 квітня 2010 р. приблизно о 05:00 год. громадянин А. вигнав свою дружину з будинку, забрав ключі від нього та не повертає останній належне їй майно, яке лишилося у вищевказаному будинку, чим завдав шкоду психічному здоров'ю потерпілої та скоїв насильство у сім'ї»*.

Правопорушник у судовому засіданні винним себе у скоєнні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП, визнав частково та пояснив, що протягом тривалого часу мешкав разом з дружиною в будинку, з якого вранці 04.04.2010 р. останню не виганяв, вона сама пішла від нього, забравши у його відсутності свої речі. Що ж до майна, на яке, на думку заявниці, вона має передбачене законом право, дійсно, відмовляється повертати дружині, оскільки вважає, що вони придбали його під час сумісного проживання, відповідно – майно належить їм обом, добровільно вирішити спір щодо його розподілу дружина відмовляється і саме тому він не повертає останній вказане в її письмовій заяві майно. Копію протоколу про адміністративне правопорушення отримав 01.06.2010 р. та просив суд, прийнявши до уваги вказані ним обставини справи, суворо його не наказувати, оскільки до адміністративної відповідальності він притягується вперше, позитивно характеризується, як у побуті, так і за місцем роботи та щиро розкаюється у скоєному.

З досліджених у судовому засіданні письмових пояснень потерпілої вбачається, що з 03.04.2005 р. вона перебуває у шлюбі з правопорушником та після продажу належної їй двокімнатної квартири, з зазначеного часу, стала проживати з останнім у належному йому будинку. Під час сумісного проживання давала чоловікові на ремонт будинку гроші, які отримала з продажу квартири, перевезла до нього свої меблі, речі тощо, а 29.03.2006 р. оформила на своє ім'я кредит на автомобіль марки «ВАЗ 21018», протягом чотирьох років виплачуючи кредит. А 04.04.2010 р. приблизно о 05:00 год. її чоловік вигнав її з вищевказаного будинку, відібрав у неї ключі та відмовився віддавати їй належне майно, в т.ч. вищевказаний автомобіль..

Суд визнав, що дії правопорушника за ознаками ч.1 ст. 173-2 КУпАП кваліфіковані правильно, оскільки він вчинив насильство у сім'ї, а саме – вчинив дії економічного характеру, тобто позбавив жителя, іншого майна, на яке потерпіла має передбачене законом право, внаслідок чого була завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої. Однак **суд вважає,**

що згідно зі ст. 22 КУпАП дане правопорушення можливо вважати малозначним і обмежитись усним зауваженням. Суд постановив звільнити порушника від адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 173-2 ч.1 КУпАП, і обмежитись усним зауваженням, справу провадженням закрити».

В цій справі наявний цивільно-правовий спір щодо спільної сумісної власності подружжя, що була нажита ними під час перебування у шлюбі, тобто майновий спір. Проте економічне насильство в сім'ї передбачає усвідомлення кривдником того факту, що він протиправно посягає на майнові блага та цінності, на які постраждалий має передбачене законом право. Якщо «кривдник» вважає, що вчинює правомірні дії, спрямовані на захист належного йому майна, такий спір підлягає вирішенню в цивільно-правовому порядку. Ухвалюючи рішення у справі, суд, очевидно, усвідомлював, що йдеться про майновий спір між подружжям, який не має тягнути за собою накладання на одного з його учасників адміністративних стягнень. Однак, замість того, щоб закрити провадження у справі в зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, суд вирішив визнати факт його вчинення, однак розглянув його як малозначущий. З таким підходом важко погодитись, оскільки у разі, якщо суд визнав порушника винним у позбавленні постраждалої житла та іншого майна, на які вона має передбачене законом право, такі дії **не можна вважати малозначущими, адже вони спричиняють значну шкоду потерпілій, порушуючи її конституційні права.**

Наведена справа є, крім того, характерним прикладом недосконалості чинного законодавства щодо протидії насильству в сім'ї. Саме на такі випадки і розрахований відомий в багатьох країнах світу інститут охоронного (обмежувального) судового ордеру, який міг би бути оперативно винесений судом в такій справі та приписував би кривднику усунути всі перешкоди у користуванні спільним майном подружжя, доки спір не буде вирішено по суті в цивільно-правовому порядку.

Необхідність розмежування економічного насильства в сім'ї та цивільно-правових спорів про майно чи майнові права підтверджують й **постанови апеляційних судів**, ухвалених за результатами перегляду постанов місцевих судів у справах щодо адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП.

Одним з прикладів є справа №33-112/11, де зазначено, що Апеляційний суд Миколаївської області розглянув справу про адміністративне правопорушення за апеляційною скаргою на постанову судді Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 грудня 2010 р., якою провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбачене ч.1 ст. 173-2 КУпАП, закрито на підставі п.1 ч.1 ст.247 КУпАП за відсутністю складу правопорушення.

Згідно з протоколом про адміністративне правопорушення 20.12.2010 р. о 10:00 год., громадянин А. не допустив в будинок електриків, яких запросила його сестра для проведення електричного струму до її кімнати, спричинивши цим економічне насильство стосовно сестри, позбавивши її законного права. Суд першої інстанції дійшов висновку, що дії чоловіка не утворюють складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173 -2 КУпАП.

Суд апеляційної інстанції зазначив, що докази, наявні у справі, свідчать, що 10 грудня 2010 р. фактично мав місце не конфлікт між членами сім'ї, а між співвласниками будинку. Враховуючи зазначені обставини, у громадянина А. не було умислу на застосування економічного насильства в сім'ї, а його дії були пов'язані з користуванням спільним майном.

Таким чином, висновки суду першої інстанції про відсутність в його діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП, є правильними, отже апеляційну скаргу було залишено без задоволення.

Даний моніторинг засвідчив, що чимало проблем виникає при розгляді справ, пов'язаних з вчиненням економічного та інших форм насильства над дітьми в сім'ї.

У справі №3-425/2011 р. суд встановив: «26 січня 2011 р. громадянка А. не дала своєму неповнолітньому сину грошей на харчування, що призвело до того, що він жебракуює у шкільній їдальні, чим завдала шкоду психічному здоров'ю потерпілого та скоїла насильство у сім'ї <...> У суді було досліджено лист за підписом директора школи, в якому вона просить вжити заходи до матері дитини, оскільки вона не дає грошей на харчування сина, який постійно жебракуює у шкільній їдальні».

Суд визнав матір дитини винною за ст. 173-2 КУпАП та вирішив «призначити стягнення у вигляді мінімального розміру штрафу, передбаченого санкцією ст. 173-2 ч.1 КУпАП, що є достатньою мірою відповідальності з метою її **виховання**, а також запобігання вчиненню нових правопорушень, 51 (п'ятдесят одна) гривня».

У справі №3-1210/2010 суд встановив: «громадянка А. 16.10.2010 р. о 13.00 год., знаходячись за місцем свого проживання, здійснила психологічне насильство в сім'ї відносно своєї неповнолітньої доньки, а саме голосно кричала на неї і ображала її, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психологічному здоров'ю, чим порушила Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-III, і скоїла правопорушення, передбачене ст.173-2 ч.1 КУпАП <...>

Наявність скоєного правопорушення підтверджується: протоколом про адміністративне правопорушення; копією свідоцтва про народження потерпілої; її письмовими поясненнями, згідно з якими 16.10.2010 р. близько 13.00 год. її матір та вітчим **вчинили з нею сварку, в ході якої голосно на неї кричали, ображали, погрожували та залякували тим, що не впускають більше в квартиру через те, що вони витрачають на неї багато грошей**, письмовими поясненнями інших осіб, у тому числі матері та вітчима потерпілої; постановою про відмову в порушенні кримінальної справи від 03.11.2010 р.<...>

Враховуючи вищевикладене, суд постановив визнати матір дівчини винною за ст.173-2 ч.1 КУпАП та піддати її штрафу на користь держави у розмірі трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 51 (п'ятдесят одну) грн.».

Ці справи демонструють декілька важливих проблем.

По-перше, проблема безвідповідальності батька (вітчима) за виховання та утримання дитини (дітей). В першій справі суд не з'ясував, з яких причин не надавав синові гроші його батько, і, відповідно, не вирішив питання про притягнення його до відповідальності. З матеріалів другої справи вбачається, що сварку з дитиною вчинили матір та вітчим дівчинки. Виникає справедливе запитання, чому адміністративні матеріали були складені тільки стосовно матері, а вітчим залишився безкарним?

По-друге, проблема призначення штрафів у випадках вчинення економічного насильства в сім'ї, у тому числі, щодо дитини. Недоцільність такого засобу державного реагування на випадки насильства в сім'ї зі всією повнотою проявляє себе саме у справах щодо вчинення економічного насильства, коли особі, яка вимагала грошей, не годувала дітей або витрачала сімейний бюджет на власні потреби, чи залишала інших членів сім'ї без засобів для існування, призначається сплатити штраф, який буде виплачено саме (!) з того ж сімейного бюджету. Абсурдність ситуації підсилюється тим, що в більшості справ

суд прямо зазначає, що правопорушник не працює. Можна стверджувати, що такий засіб адміністративної відповідальності, який стане тягарем не так для кривдника, як для потерпілих членів сім'ї, назавжди зупинить готовність жертви сімейного насильства звертатися по допомогу до держави. **Отже, застосування штрафу у випадках економічного та інших форм насильства не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави щодо розбудови ефективної системи протидії насильству в сім'ї та реагування на всі його прояви, в основу якої мають бути покладені інтереси жертв сімейного насильства.**

По-третє, проблема розмежування ст. 173-2 КУпАП та ст. 184 «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» КУпАП. Моніторинг засвідчив, що в судовій практиці виникають питання при розмежуванні цих двох правопорушень, які виступають формами жорстокого поводження з дітьми. Так, у справі №3-301/2010 щодо притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 184 КУпАП суд встановив: *«згідно з протоколом про адміністративні правопорушення громадянин А. обвинувачується у тому, що 16 квітня 2010 р., о 16:00 год., не забезпечив належного виховання доньці, виганяв її з домоволодіння. Правопорушник для розгляду справи в суд з'явився, визнав фактичні обставини справи та пояснив, що 16 квітня 2010 р. о 16:00 годині прийшов додому в нетверезому стані, дружина почала робити йому зауваження та на ґрунті цього в них виникла сварка, під час якої він ображав дружину нецензурною лайкою та погрожував фізичною розправою, вигнав її з домоволодіння. Вивчивши матеріали справи та пояснення правопорушника, потерпілої дружини, суд, дійшов висновку, що в його діях відсутній склад правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 184 КУпАП, оскільки останній своїми діями вчинив правопорушення, відповідальність за яке передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, тобто вчинення насильства в сім'ї. На підставі викладеного, суд постановив закрити провадження у справі в зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 КУпАП, в діях громадянина А.»* Таких підхід суду викликає зауваження, оскільки його результатом стало уникнення батьком відповідальності за насильницьку поведінку в сім'ї. Суд не врахував, що коли насильницька поведінка не спрямована безпосередньо проти дитини, але вчинюється в її присутності, остання стає жертвою такого насильства.

Вцілому, слід підтримати висновок⁵⁹, що адміністративна відповідальність за ч. 1 ст. 184 КУпАП має наставати за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, яке може полягати у різних формах **бездіяльності**, пов'язаних з незабезпеченням необхідних умов їх життя, навчання та виховання. Якщо насильство щодо дітей вчинюється їх батьками або іншими членами сім'ї у формі **протиправних дій фізичного, психологічного чи економічного характеру**, які не містять складу злочину, відповідальність настає за ст. 173-2 КУпАП.

§4. Коло осіб, які постраждали від насильства в сім'ї (характер родинних зв'язків між порушником та потерпілим)

Наступну важливу проблему судової практики у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї становить визначення

⁵⁹ Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочеміровська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 100-102.

суб'єктів, між якими може бути вчинене таке насильство. Диспозиція ст. 173-2 КУпАП обмежує сферу дії цієї статті колом осіб, які охоплюються поняттям «члени сім'ї». Як вже було згадано у підрозділі 2.1, відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» до членів сім'ї належать особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Однак ця дефініція обумовлює низку проблемних питань, які виникають в практиці застосування судами ст. 173-2 КУпАП.

Наведені вище численні витяги з постанов суду у справах щодо адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, підтверджують відомий факт, що від насильства в сім'ї потерпають переважно **дружини або жінки, які перебувають з чоловіком у фактичних шлюбних відносинах**.

В численних справах суди обґрунтовано застосовують ст. 173-2 КУпАП у випадках вчинення насильства в сім'ї між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, використовуючи загальноновживане поняття «співмешканці».

Так, суд у справі №3-509/11 встановив, що *«30 червня 2011 р. близько 18 год. 00 хв. громадянин А. знаходячись за адресою <...> та перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, затіяв сварку зі своєю **співмешканкою**, в ході якої висловлювався в її адресу нецензурною лайкою, погрожував фізичною розправою, після чого остання вимушена була піти з дому, чим своїми діями вчинив насильство в сім'ї, тим самим скоїв правопорушення, передбачене ст. 173-2 ч. 1 КУпАП»*.

Моніторинг підтвердив, що в окремих випадках особами, яких притягають до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї, виступають жінки.

Так, у справі №3-614/11 суд встановив: *«громадянка А. притягується до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 ч.1 КУпАП за те, що 7 липня 2011 р. біля 16-00 год., перебуваючи в своєму будинку, вчинила насильство в сім'ї фізичного характеру, відносно свого чоловіка, чим завдавала йому психологічної та фізичної шкоди здоров'ю»*.

В окремих справах жінки вчинюють насильство в сім'ї стосовно своїх батьків, дітей та інших родичів.

У справі №3-1810/11 суд встановив: *«09 червня 2011 р. близько о 01.30 год. громадянка А., знаходячись в будинку <...> вчинила насильство в сім'ї відносно своєї матері, а саме: перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, ображала її нецензурними словами, погрожувала фізичною розправою»*.

Вцілому моніторинг засвідчив, що правопорушниками та потерпілими у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, крім подружжя чи осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, виступає широке коло суб'єктів, які охоплюються поняттям «члени сім'ї»: батьки та діти, внуки та баба (дід), брати та сестри, зять та невістка, свекор та свекруха, тесть та теща тощо. Іноді потерпілими він насильницьких дій в сім'ї стають кілька осіб, у тому числі, малолітні діти.

У справі №3-610/2010 суд встановив: правопорушник *«21.06.2010 р. близько 13 год. 15 хв. у власному будинку вчинив насильство в сім'ї психологічного та економічного характеру відносно своєї баби, а саме ображав їх нецензурними словами та вимагав гроші. Своїми діями кривдник вчинив правопорушення, передбачене ст. 173-2 ч.1 КУпАП»*.

У справі №3-2086/11 суд встановив: *«26.07.2011 р. о 21:30 год. правопорушник за місцем свого проживання, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, повторно протягом року,*

висловлювався нецензурною лайкою в адресу **доньки та зятя**, погрожував фізичною розправою, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру».

У випадках, коли йдеться про вчинення насильства між родичами прямої чи непрямої лінії споріднення, постає питання про доведення факту їхнього спільного проживання як умови визнання їх «членами сім'ї». Однак при цьому слід мати на увазі, що чинне законодавство України не визначає поняття спільного проживання, а також фактичні чи формальні вимоги до нього (мінімальну тривалість спільного проживання, відсутність або наявність обов'язку вести спільне господарство, мати спільний бюджет, мати реєстрацію за відповідним місцем проживання тощо), що обумовлює відповідні проблеми судової практики. В багатьох справах судді, не встановлюючи окремо факт спільного проживання, вживають у мотивувальній частині постанови формулювання – «за місцем свого проживання».

Зокрема, в мотивувальній частині постанови у справі №3-555/2011 р. суд зазначив: *«громадянин А. 09.06.2011 р. біля 23.00 год., по місцю свого проживання, вчинив сварку з своєю сестрою, під час якої ображав її нецензурними словами, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру»*. З постанови суду залишилось незрозумілим, чи спільно проживали брат з сестрою, чи сестра відвідувала брата за місцем його проживання.

Слід визнати, що згідно з міжнародними стандартами факт спільного проживання дійсно не є вирішальним при кваліфікації тих чи інших діянь як насильства в сім'ї. Такий висновок прямо підтверджується положеннями ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством стосовно жінок та домашнім насильством, в якій домашнє насильство визначається як «всі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що здійснюються у сім'ї або на побутовому рівні або між колишнім чи теперішнім подружжям/партнерами, **незважаючи на те чи проживає правопорушник із жертвою або окремо від неї**».

Однак ця вимога чинного законодавства України іноді стає вирішальною при ухваленні постанов у справах щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї, і навіть при апеляційному оскарженні таких постанов.

Прикладом цього є справа №3-1692/11, в якій суд встановив *«згідно з протоколом про адміністративне правопорушення серія СУ №002501 громадянка А. 21.08.2011 р. о 19 год. в будинку вчинила насильство в сім'ї – висловлювалася нецензурною лайкою та погрожувала розправою своїй невістці, чим завдала шкоди її психічному здоров'ю та скоїла адміністративне правопорушення, передбачене ч.1 ст. 173-2 КУпАП <...>*

Однак в судовому засіданні порушниця пояснила, що вона не є членом сім'ї потерпілої, вони обидві є невістками. Крім того, вона **проживає окремо від потерпілої в іншому помешканні** <...> Враховуючи, що порушниця **не є членом сім'ї потерпілої**, то в діях останньої відсутній склад правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП <...> Суд постановив закрити провадження по справі про притягнення до адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 173-2 в зв'язку з відсутністю складу правопорушення».

Як вбачається з визначення членів сім'ї, до осіб, на яких поширюється законодавство щодо протидії насильству в сім'ї, не належать **колишнє подружжя чи особи, які перебували у фактичних шлюбних стосунках**. Це положення, як і вимога щодо спільного проживання членів сім'ї, не відповідає міжнародним стандартам у галузі запобігання та протидії домашньому насильству. При вирішенні справ щодо притягнення до адміністра-

тивної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї стосовно колишньої дружини суд в різний спосіб враховує досліджувану обставину.

Так, з постанови суду у справі №3-31/11 вбачається, що «04 січня 2011 р. близько 02 год. 00 хв. в будинку по місцю свого проживання громадянин А. вчинив сварку зі своєю **колишньою дружиною**, в ході якої виражався нецензурними словами на її адресу, завдавши шкоду її психічному здоров'ю, чим скоїв насильство в сім'ї. Своїми діями правопорушник вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст.173-2 КУпАП. Вислухавши пояснення притягнутого, дослідивши матеріали справи, суд приходить до висновку про те, що громадянин А. винен у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП.

Суд аналогічно вирішив справу №3-1271/11, у якій було встановлено, що «громадянин А. 17.07.2011 р. прийшов додому у нетверезому стані та вчинив сварку, погрожував на словах фізичною розправою, виганяв з дому, ображав нецензурними словами свою колишню дружину, чим чинив тиск психологічного та фізичного характеру, що не завдало фізичного болю та не спричинило тілесних ушкоджень, чим вчинив насильство в сім'ї».

В інший спосіб було прийнято рішення суду у справі №3-83/10, в якій було встановлено: «з протоколу про адміністративне правопорушення №017982 від 4 січня 2010 р. вбачається, що громадянин А. 28 листопада 2009 року біля 20 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння в будинку, в якому проживає, голосно кричав, обзивав нецензурними словами свою **колишню дружину**, виганяв її з будинку та погрожував фізичною розправою, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілої.

Громадянин А. вину не визнав та пояснив, що вони з колишньою дружиною проживають разом в одному будинку. Коли в нього є робота і він приносить гроші додому, то в них проблем немає, а коли грошей немає, то колишня дружина виганяє його з дому так як це її будинок. 28.11.2009 року повернувся додому і вона сама почала до нього кричати та провокувати на сварку і виганяла з дому. 4 січня 2010 року працівники міліції відібрали в нього пояснення з приводу подій, які мали місце 28 листопада. Він їм розказав як було, однак вони все записали з слів жінки і сказали йому підписати. Йому ніхто не вірить, а фактично він вимушений не ночувати вдома, так як колишня дружина не пускає <...>

На підтвердження вини громадянина А. у вчиненні правопорушення, передбаченого ч.2 ст.173-2 КУпАП, а саме, що він вчинив насильство в сім'ї, будь-яких доказів, окрім заяви і пояснення колишньої дружини в матеріалах справи не представлено. Пояснення громадянина А. нічим не спростовані».

На цих підставах суд постановив провадження в справі про адміністративне правопорушення стосовно громадянина А. за ч. 2 ст.173-2 КУпАП закрити за відсутністю в його діях складу цього правопорушення.

Отже, в цій справі суд закрив провадження у справі, однак, аргументуючи відсутність складу злочину, суд не зазначив те, що протиправні дії вчинені щодо колишньої дружини, яка за законодавством не є членом сім'ї кривдника. Суд взяв до уваги пояснення кривдника, віддавши їм перевагу, однак не поставив питання про те, чому такі зауваження не були внесені до підписаного ним адміністративного протоколу. Разом з тим, суд не врахував, що, оскільки йдеться про осіб, шлюб між якими розірвано, і, як було встановлено, будинок належить дружині, то громадянин А. не має законного права в ньому проживати, і, відповідно, скаржитися, що «колишня дружина його не пускає».

Ця справа демонструє, що насильницькі стосунки можуть тривати і після розірвання шлюбу, особливо у разі, якщо колишнє подружжя продовжує проживати в одному приміщенні, що доволі часто трапляється в Україні. Однак, судді мають брати до уваги, що згідно з буквою чинного закону особи не можуть бути притягнутими до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП у разі насильницьких дій щодо колишнього подружжя чи особи, з якою кривдник проживав однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Проте, якщо свідком такого насильства стають діти, суд має вирішувати такі справи та притягати винних до адміністративної відповідальності, оскільки діти завжди потерпають від домашнього насильства, навіть якщо воно не спрямовано на них безпосередньо. Такий висновок прямо закріплений в преамбулі Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством стосовно жінок та домашнім насильством, де прямо зазначено, що Рада Європи визнає, що **«діти стають жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства у сім'ї»**.

Слід наголосити, що в судовій практиці України також можна зустріти окремі постанови, де суд виходив з вказаних позицій та визнавав кривдника винним у скоєнні насильства в сім'ї щодо дітей, які ставали свідками насильницької поведінки стосовно колишньої дружини.

Так, у справі №3-188/09 суд встановив, що *«4 квітня 2009 р. біля 19.00 години громадянин А., знаходячись у власному житловому будинку, вчинив суперечку із колишньою дружиною, в присутності неповнолітніх дітей, кричав, ображав її нецензурними словами, виганяв останню та неповнолітніх дітей з будинку на вулицю»*.

Своїми умисними діями фізичного та психологічного характеру громадянин А. вчинив насильство в сім'ї, внаслідок чого могла бути завдана шкода психічному та фізичному здоров'ю неповнолітніх дітей <...>

Вина громадянина А. підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення від 6 квітня 2009 р., його власним письмовим поясненням, з якого вбачається, що **суперечка була в присутності дітей**.

Потерпіла, яка є **донькою** громадянина А., **в судовому засіданні** пояснила, що внаслідок суперечки, яку 4 квітня вчинив в хаті батько із матір'ю, вона сильно перенервувала, переживала за матір. Батько дійсно в сварці кричав і виганяв її матір, а також її з братом з будинку, оскільки був не задоволений тим, що бабці не знайшлося місця на дивані. В неї хворе серце, а тому після криків батька, його звинувачень вона змушена була вживати ліки.

Потерпілий – **син** громадянина А., **в судовому засіданні** пояснив, що налякався криків батька, які почалися з вечора і продовжувалися до ночі. Він довго не міг заснути, боявся, що батько знову почне кричати і виганяти з будинку».

Враховуючи обставини справи, суд постановив визнати винним громадянина А. у вчиненні правопорушення, передбаченого ч.1 ст.173-2 КУпАП. Отже, розглядаючи викладену справу, суд не лише виходив з того, що діти, які стають свідками насильницьких стосунків між батьками, потерпають від такого насильства, а й переконався у цьому, допитавши дітей у судовому засіданні. **Такий підхід суду слід вважати взірцем сумлінного ставлення суду до розгляду справ щодо притягнення до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї та врахування судом думки і найкращих інтересів дитини в судовому процесі.**

§5. Циклічність вчинення насильства в сім'ї

Переважна більшість рішень, що стали предметом моніторингу, підтвердили факт циклічності сімейного насильства. Вчинення насильства в сім'ї особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із визначених в ч.1 ст. 173-2 КУпАП порушень, тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП.

Так, у постанові у справі №3-538/10 суд зазначив: «28.08.2010 р. близько 16.00 год. за місцем мешкання – смт. Верхній Рогачик, громадянин А. вчинив насильство в сім'ї стосовно свого вітчима, будучи в нетверезому стані, висловлювався брутальною лайкою, виганяв з будинку, погрожував фізичною розправою <...>

Враховуючи особу кривдника, визнання вини, матеріальний та сімейний стан правопорушника, стан здоров'я, що при вчиненні правопорушення знаходився в нетверезому стані, та вчинив в **третє аналогічне правопорушення**, суддя вважає необхідним накласти на нього адміністративне стягнення – арешт».

Звернувши увагу на циклічний характер насильства в сім'ї, суд вирішив призначити найтяжче стягнення, передбачене ст. 173-2 КУпАП – п'ятнадцять діб арешту.

В постанові у справі №3-1216/09 суд зазначив: «07 серпня 2009 р. о 15 год. громадянин А., будучи у нетверезому стані, знаходячись у будинку за місцем проживання, висловлювався нецензурною лайкою на адресу своєї матері, висловлював погрози фізичною розправою, чим скоїв психологічне насильство в сім'ї. Громадянин А. протягом року **неодноразово притягувався до адміністративної відповідальності за аналогічне правопорушення**».

Суд визнав кривдника винним у скоєнні правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 173-2 КУпАП, і, враховуючи небезпечність циклічного характеру насильства в сім'ї, притягнув його до адміністративної відповідальності у вигляді адміністративного арешту на строк десять діб.

В окремих справах можна зустріти схожу проблему, коли в мотивувальній частині постанов суду за ст. 173-2 КУпАП викладається декілька епізодів, кожен з яких становить насильство в сім'ї, в резолютивній частині суд кваліфікує діяння кривдника за ч.2 ст. 173-2 КУпАП.

Зокрема, у справі №3-2110/11 суд встановив: «31.07.2011 р. о 16:00 год., громадянин А., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, висловлювався брутальною лайкою в адресу дружини та дітей, намагався затіяти бійку, погрожував фізичною розправою, чим вчинив насильство в сім'ї.

01.08.2011 р. о 12:00 год. громадянин А., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, висловлювався брутальною лайкою в адресу дружини та дітей, намагався затіяти бійку, погрожував фізичною розправою, чим вчинив насильство в сім'ї».

Суд дійшов висновку, що вина порушника у вчиненні правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 173-2 КУпАП, доведена повністю. З урахуванням наведеного, суд вважав, що стягнення повинно бути обрано у виді адміністративного арешту строком на сім діб.

Слід звернути увагу, що згідно з постановою суду на момент вчинення насильства в сім'ї кривдник не був притягнутий до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП протягом року. За таких обставин його дії не можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП.

Загалом слід звернути увагу на необхідність ефективного реагування з боку суду на випадки насильства в сім'ї, які вчинюються повторно чи систематично, підтримати прак-

тику суду щодо призначення у таких випадках адміністративного арешту як найбільш суворого виду адміністративного стягнення, а також рекомендувати судам згідно зі ст. 245 КУпАП встановлювати причини та умови насильства в сім'ї, що має циклічний характер, та вносити згідно зі ст. 282 КУпАП до відповідальних органів та служб, передусім органів внутрішніх справ, пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов та належного здійснення профілактичної роботи з особами, які перебувають на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням насильства в сім'ї. Суд має бути повідомлено про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження такої пропозиції.

§6. Докази у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї

У відповідності до ст. 251 КУпАП докази у справах щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї можуть встановлюватися:

- протоколом про вчинене адміністративне правопорушення, який має містити дані, необхідні для розгляду справи по суті, а саме: дату і місце його складення, посаду, прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яку притягають до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи, інформацію про заподіяння правопорушенням матеріальної шкоди, якщо її було завдано (ч.1 ст. 256 КУпАП);
- заявою потерпілої особи на ім'я начальника відповідного РВ УМВС України про вчинення насильства в сім'ї;
- карткою первинного обліку інформації, яка надійшла в телефонному режимі;
- письмовими поясненнями правопорушника, потерпілої особи, свідків щодо вчинення насильства в сім'ї;
- постановою про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом вчинення насильства в сім'ї;
- відомостями про сімейний стан особи, яка притягається до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї (довідкою про склад сім'ї, свідоцтвом про одруження тощо).

Якщо розглядається справа за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, до матеріалів справи додається постанова місцевого суду про притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

В ході моніторингу неодноразово були виявлені постанови, в яких йшлося про направлення до суду неналежно оформлених адміністративних матеріалів, в яких об'єктивна сторона правопорушення викладена побіжно, є неузгодженості між фактичними обставинами справи, суть правопорушення не конкретизована, вина особи належним чином не підтверджена тощо, що позбавляє суд можливості об'єктивно розглянути справу та прийняти рішення по суті. В такому разі суд має направляти матеріали справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст.173-2 КУпАП відповідному РВ УМВС України на доопрацювання для усунення недоліків, зазначених в мотивувальній частині постанови (справа №3-0916672/11 та ін.). Оскільки діяльність судді, пов'язана з

поверненням справи на доопрацювання, належить до процесуальної діяльності, то повернення такої справи слід здійснювати шляхом винесення суддею постанови. При цьому суд має належним чином реагувати на такі випадки, оскільки неналежне виконання обов'язку щодо підготовки матеріалів адміністративної справи та необхідність їх доопрацювання може призвести до спливу строків притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що означатиме безкарність такої поведінки та сприятиме продовженню циклу сімейного насильства.

Належному з'ясуванню всіх обставин справи та підтвердженню вини правопорушника сприятиме допит судом потерпілої особи, свідків, у тому числі, дітей, які потерпіли від насильства в сім'ї чи стали його свідками. Однак такі процесуальні дії мають поодинокий характер, хоча в більшості випадків суд обмежується матеріалами адміністративної справи та письмовими поясненнями. Такий підхід не сприяє всебічному, повному і об'єктивному з'ясуванню обставин кожної справи та зводить нанівець виховну функцію адміністративної відповідальності, яка, з врахуванням обмеженого виховного потенціалу адміністративних стягнень, може бути досягнута лише через проведення судового процесу за участю всіх сторін сімейного конфлікту та проведення з ними роз'яснювальної роботи.

В зв'язку з цим моніторинг виявив наступну важливу проблему – проблему розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за відсутності правопорушника. Адміністративне законодавство (ст. 268 КУпАП) дозволяє розгляд справ за ст. 173-2 КУпАП за відсутністю правопорушника, у разі, якщо він був належним чином повідомлений про розгляд справи судом.

Проте в ході моніторингу в окремих справах було виявлено пряме порушення норм КУпАП, коли суд в постанові зазначав, що «відповідно до ч. 2 ст. 268 КУпАП явка правопорушника по ст. 173-2 КУпАП є обов'язковою» (справа №3-1125/2009).

Отже, вирішуючи питання про розгляд справ за ст. 173-2 КУпАП за відсутності правопорушника, суду слід мати на увазі, що такий підхід унеможливорює здійснення виховної та роз'яснювальної роботи з особами, які вчинили таке насильство. Це обумовлює доцільність використання такого юридичного засобу, як постанови суду про примусове доставлення правопорушника працівниками відповідного РВ УМВС. **З іншого боку, відсутність правопорушника під час розгляду адміністративних матеріалів за жодних обставин не може виступати як засіб уникнення адміністративної відповідальності особи, яка вчинила насильство в сім'ї.** Тому, якщо є загроза спливу строків притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності, доцільно розгляди такі справи за його відсутності.

§7. Види адміністративних стягнень, що накладаються судом за вчинення насильства в сім'ї (штраф, виправні роботи, громадські роботи, арешт)

Одну з ключових проблем судової практики у справах щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї складає накладання адміністративних стягнень, передбачених санкціями ч.1 та ч. 2 ст. 173-2 КУпАП.

Як неодноразово зазначалось в численних дослідженнях, з моменту внесення ст. 173-2 КУпАП до адміністративного законодавства України штраф є найменш ефективним, але водночас найбільш застосовуваним видом адміністративних стягнень, що накладаються судами за результатами розгляду справ цієї категорії. В результаті застосування штрафу

страждає, передусім, сама жертва насильства в сім'ї, яка має, як правило, спільний з кривдником сімейний бюджет. Ця обставина дуже часто утримує жертв насильства в сім'ї від подання заяви про його вчинення до органів внутрішніх справ чи інших уповноважених органів та установ.

В останні роки, за підтримки міжнародних та національних громадських організацій було проведено чимало заходів, спрямованих на роз'яснення представникам судової влади недоцільності застосування штрафу за вчинення насильства в сім'ї. Це призвело до певного зменшення випадків накладання адміністративних стягнень у вигляді штрафів особам, визнаних винними за ст. 173-2 КУпАП. Якщо у перші роки застосування цієї статті штрафи застосовувались у більше 95% справ щодо вчинення насильства в сім'ї, то, як засвідчив моніторинг, за останні роки цей відсоток знизився майже до 80%.

Незважаючи на це, в окремих постановках суду у справах за ст. 173-2 КУпАП зустрічається згадка про виховну та профілактичну мету, на досягнення якої спрямовано притягнення особи до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу. Як, наприклад, у справі №3-395/11 суд, призначаючи адміністративне стягнення за ст. 173-2 КУпАП, зазначив: *«з урахуванням обставин справи та особи порушника знаходжу, що до правопорушника повинно бути застосоване стягнення у вигляді штрафу, що буде сприяти меті виховання та запобігання вчиненню нових правопорушень»*.

Судам слід мати на увазі, що як штраф, так і виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, мають низький виховний та профілактичний ефект, оскільки породжують негативні наслідки майнового характеру, передусім, для самої жертви насильства в сім'ї. Нарешті, просто абсурдним видається призначення штрафів за вчинення насильства в сім'ї кривдникам, які не працюють, не мають власних доходів та вимагають шляхом фізичного чи психічного впливу гроші у інших членів сім'ї.

Окрім того, незважаючи на поширену практику застосування штрафів до осіб, визнаних винними у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, судді іноді допускають помилки у призначенні розміру штрафу та виходять за межі санкцій ч. 1 та ч. 2 цієї статті. Яскравим прикладом є справа №3-236/09, у якій суд постановив визнати кривдника *«винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст.173-2 ч.1 КУпАП та накласти на нього адміністративне стягнення - 255 (двісті п'ятдесят п'ять) гривень штрафу в дохід держави»*, хоча передбачений санкцію ч.1 цієї статті розмір штрафу становить від 51 до 85 грн.

Хоча штрафи і продовжують домінувати як вид адміністративних стягнень за ст. 173-2 КУпАП, суди помітно частіше почали застосовувати до винних осіб адміністративний арешт. Цей найбільш суворий вид адміністративних стягнень може виступати в окремих випадках дієвим засобом припинення сімейного насильства, оскільки пов'язаний з вилученням кривдника зі спільного помешкання, в якому він проживає з жертвою насильства в сім'ї. Однак результати моніторингу підтвердили, що адміністративний арешт застосовується судом, як правило, лише у випадках повторного вчинення насильства в сім'ї, що кваліфікується за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. Слід також звернути увагу на відсутність єдиного виробленого судовою практикою узгодженого критерію призначення відповідного виду стягнення за діяння, що становлять насильство в сім'ї. Так, за діяння, які ідентично викладені в мотивувальній частині постанов суду, можуть бути призначені як штраф у розмірі 51 гривні, так і адміністративний арешт на п'ять діб. Також незрозумілі критерії призначення різної тривалості адміністративного арешту. Судам слід аргументувати в по-

станових обраний вид адміністративного стягнення та його розмір (обсяг) з врахуванням викладених обставин справи та особи правопорушника.

Після доповнення з 1 січня 2011 р. Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» переліку адміністративних стягнень за ч.1 та ч. 2 ст. 173-2 КУпАП **громадськими роботами**, вони поступово почали застосовуватись в судовій практиці розгляду справ щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї.

Слід підкреслити, що саме при призначенні громадських робіт суд в усіх постановках, які стали предметом моніторингу, звертає увагу на виховну та профілактичну функцію адміністративної відповідальності. Для прикладу, в постанові у справі №3-331/11 суд зазначив, що *«при призначенні стягнення суддя враховує характер скоєного правопорушення, особу правопорушника, ступінь його вини, майновий стан, відсутність обставин, що пом'якшують адміністративну відповідальність, та приймаючи до уваги, що правопорушник вчинив правопорушення, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, що приймаю, як обставину, яка обтяжує адміністративну відповідальність. Тому, з метою виховання правопорушника та попередження наступних правопорушень, прихожу до висновку про необхідність накладення на винного адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. Накладення стягнення на правопорушника у виді штрафу, виправних робіт або арешту вважаю такими, що не будуть відповідати характеру вчиненого правопорушення, особі правопорушника, ступеню його вини та його вихованню і попередженню наступних правопорушень».*

Отже, громадські роботи найбільш повно відповідають цілям юридичної відповідальності, проте як стало очевидно вже під час моніторингу, часто особи, визнані винними у вчиненні насильства в сім'ї, не з'являються для проходження громадських робіт або відбувають їх не в повному обсязі. У такому разі виникає необхідність заміни їх на адміністративний арешт.

У справі №3-в-19/11 суд встановив: *«відповідно до постанови Арбузинського районного суду від 23 травня 2011 року на громадянина А. за вчинення правопорушення, передбаченого ч.2 ст.173-2 КУпАП, було накладено адміністративне стягнення у виді 60 годин громадських робіт <...> 05.07.2011 року до Арбузинського підрозділу КВІ з Садівської сільської ради надійшла довідка стосовно правопорушника, з якої вбачається, що він із запланованих 60 годин громадських робіт відпрацював лише 34 години. Поважної причини невиходу на відпрацювання громадських робіт не повідомив <...>*

Відповідно до ст. 321-4 КУпАП у разі ухилення порушника від відбування громадських робіт постановою судді невідбутий строк громадських робіт може бути замінено адміністративним арештом з розрахунку один день арешту за п'ять годин громадських робіт <...> Суд постановив подання кримінально-виконавчої інспекції в Арбузинському районі про заміну адміністративного стягнення у виді громадських робіт на адміністративний арешт по відношенню до громадянина А. задовольнити та замінити йому невідбуту частину адміністративного стягнення у виді 26 (двадцяти шести) годин громадських робіт <...> на 5 (п'ять) діб адміністративного арешту».

Таким чином, застосування до кривдників громадських робіт або адміністративного арешту видаються найбільш доречними адміністративними стягненнями за вчинення на-

сильства в сім'ї, оскільки спричиняють негативні наслідки особистого характеру саме для правопорушника. Ці стягнення не обтяжують спільний сімейний бюджет, отже опосередковано не зазіхають на майнові інтереси самих жертв сімейного насильства.

Вцілому, слід погодитись з висновками проведених моніторингів судової практики у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї⁶⁰, що встановлення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї не є достатньо ефективним засобом протидії сімейному насильству та запобігання його рецидивам. **Стягнення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, мають низький профілактичний вплив та можуть призвести до ревіктимізації жертви насильства в сім'ї.**

Єдиним шляхом запобігання вчиненню злочинів в результаті сімейного насильства через використання засобів адміністративної відповідальності виступає повне та всебічне з'ясування судом всіх обставин справи, причин та умов його скоєння, проведення роз'яснювальної роботи з порушником щодо неприпустимості будь-яких форм та проявів насильства в сім'ї, його можливих наслідків (зокрема, позбавлення батьківських прав), тобто здійснення **виховної та превентивної функцій правосуддя**, що має найбільш повно проявити себе при розгляді адміністративних справ цієї категорії. В перспективі більш доцільним вбачається спрямування ресурсів судової системи на винесення обмежувальних ордерів, які, за умови внесення відповідних змін до законодавства України, можуть стати дійсно ефективним засобом протидії сімейному насильству. Наразі такі зміни передбачені **проектом Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»**, який підготовлений в межах реалізації Плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року.

§8. Апеляційне оскарження постанов судів першої інстанції у справах про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП. Врахування судами міжнародних стандартів подолання домашнього насильства

Результати моніторингу засвідчили, що чимало постанов у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї мають поверхневий характер, об'єктивна сторона правопорушення всебічно не досліджена, не з'ясовано обставини, що обтяжують чи пом'якшують вину правопорушника, не визначено причин та умов вчиненого насильства в сім'ї тощо. В таких випадках адміністративне законодавство передбачає можливість оскаржити постанову місцевого суду в апеляційному порядку. Однак, в середньому за моніторинговий період кожним з апеляційних судів було ухвалено 2 чи 3 постанови за результатами розгляду апеляційних скарг на постанови суду першої інстанції за ст. 173-2 КУпАП, що означає, що було оскаржено менше 0,1% таких постанов.

Моніторинг засвідчив, що за результатами розгляду справи про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП апеляційна інстанція переважно залишає постанови суду першої інстанції без змін, а апеляційну скаргу – без задоволення. При цьому, нажаль, такий підхід апеляційної інстанції інколи стосується і постанов суду першої інстанції, в яких є очевидні порушення норм КУпАП.

60 Див.: Проблеми судової практики у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї// Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг.ред. Христової Г.О. - Київ: Тютюкін, 2011. – С.76-77; Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 100-102.

Так, постановою у справі №33-753/2009 р. суд апеляційного суду Харківської області залишив без змін постанову суду Жовтневого районного суду м. Харкова за ч.1 ст. 173-2 КУпАП, в якій *«як встановив суд, громадянка А. 23.08.2009 р. біля 00 год. 30 хв., за місцем свого проживання висловлювалася брутальною лайкою на адресу співмешканця та вигнала останнього з квартири, тим самим вчинила **дрібне хуліганство**»*.

Оскільки постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає, то єдиним шляхом захисту порушеного права внаслідок вчинення насильства сім'ї виступає звернення з індивідуальною скаргою до Європейського суду з прав людини або Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок⁶¹ чи інших відповідних органів міжнародних організацій, юрисдикція яких визнана Україною, як це передбачено ч. 3 ст. 55 Конституції України.

Зважаючи на перспективу оскарження рішень суду у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, на рівні міжнародних судових та квазісудових установ, та керуючись принципом сумлінного виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань в галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, суди при розгляді справ за ст. 173-2 КУпАП мають враховувати міжнародні стандарти в цій галузі.

Результати моніторингу дозволили виявити лише одну справу про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, в якій суд послався на міжнародно-правовий договір у галузі прав людини. У справі №3-394/11 суддя Новотроїцького районного суду Херсонської області у тексті постанови про притягнення правопорушника за вчинення насильства в сім'ї психологічного характеру стосовно своєї співмешканки послався, окрім КУпАП (ч. 1 ст. 173-2, ст. 24, 33), на ст. 124 Конституції України та **ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод**.

Слід наголосити на тому, що при вирішенні справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї суди покликані забезпечити не лише формальне посилення на положення міжнародно-правових документів, а врахування їхніх основних принципів та виконання вимог у галузі протидії насильству в сім'ї як форми порушення прав людини та прояву дискримінаційного ставлення до жертв такого насильства⁶².

⁶¹ Див. підрозділи 1.1, 1.3 даного посібника.

⁶² Див. викладені в посібнику «Основні принципи розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї».

2.3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО НАСИЛЬСТВА В СІМ'І В ПОРЯДКУ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Чинне кримінальне законодавство України не передбачає кримінальну відповідальність за таке порушення прав людини як «насильство в сім'ї», що є логічним, враховуючи той факт, що насильство в сім'ї проявляється у фізичній, психологічній, економічній та сексуальній формах. В той же час чимало статей Кримінального кодексу України містять склади злочинів, що можуть бути вчинені стосовно особи та виступають проявами різних форм насильства в сім'ї. До цього переліку можна віднести ст. ст. 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 135, 136, 146, 150, 150-1, 152, 153, 155, 154, 164, 165, 166, 167, 194, 195, 301, 303, 304, 323 Кримінального кодексу України (далі — КК).

Предметом моніторингу стали наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень України кримінальні справи, пов'язані з насильством в сім'ї, рішення щодо яких були ухвалені за період з 01.01.2009 р. до 01.04.2011 р. Оскільки метою моніторингу, перш за все, було виявлення якості, а не кількості судових рішень у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, з-поміж наявних реєстрі 175950 з прав цієї категорії було відібрано 587, проте лише 55 з них було проаналізовано; серед них - обвинувальні та виправдувальні вироки, ухвали, постанови (пошук було здійснено за текстом судового рішення та за вищезгаданими статтями КК). Під час моніторингу розглядались різні категорії справ, з огляду на існування чотирьох форм насильства в сім'ї, про які зазначено в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» – фізичного, психологічного, сексуального та економічного. Проте особливу увагу було приділено аналізу судових рішень зі складами злочинів проти життя та здоров'я особи, що є проявами фізичного та психологічного насильства в сім'ї. Необхідно також звернути увагу, що у 2009 та 2010 рр. було проведено моніторинг справ, пов'язаних з жорстоким поведінням з дітьми⁶³, та справ, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок⁶⁴. І якщо у згаданих дослідженнях більший акцент робився на розгляді справ, що стосувалися насильства стосовно дітей, то в даному дослідженні більше уваги було приділено аналізу справ, в яких потерпілими є дорослі члени сім'ї.

§ 1. Злочини проти життя та здоров'я особи

Серед загальної кількості судових рішень, що стали предметом моніторингу, найчисельнішу групу становлять рішення у справах стосовно злочинів проти життя та здоров'я особи. Особливу увагу було приділено аналізу судових рішень у справах щодо вбивств, всіх видів тілесних ушкоджень, доведення до самогубства, побоїв та мордування, погроз вбивством, вчинених проти членів сім'ї та близьких родичів. Як свідчить статистика МВС України, соціальних служб, а також громадських організацій, саме фізичне і психологічне насильство, до яких належать вищеперераховані злочини, є найбільш розповсюдженими формами насильства в сім'ї, тому було досить логічно зробити акцент на розгляді саме цієї категорії справ. Загалом в даній категорії було проаналізовано 30 судових рішень, серед яких були як судові вироки, так і окремі ухвали (постанови) суду. Аналіз вироків суду у кримінальних справах стосовно вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи дозволяє встановити ряд їхніх особливостей, з-поміж яких увагу слід звернути на наступні.

⁶³ Розгляд справ стосовно жорстокого поведіння з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочеміровська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ «КІ.С.», 2010. – 124 с.

⁶⁴ Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг.ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – 108 с.

По-перше, в переважній більшості справ цієї категорії підсудними були чоловіки (серед 26 справ цієї категорії у 22 підсудними виступали чоловіки, і тільки у 4 – жінки).

У справі №11-257/2010 р. жінка була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, за те, що вона, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті особистих неприязних стосунків, які виникли раптово, ударом ножа в живіт умисно заподіяла своєму співмешканцю тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого потерпілий помер. Засуджена оскаржила вирок суду в апеляційному порядку, стверджуючи, що при нанесенні потерпілому удару ножом вона перебувала в стані сильного душевного хвилювання через те, що співмешканець обізвав її повією, а їхнього сина – байстрюком. Тому вважала, що її дії слід кваліфікувати за ст. 123 КК України. Колегія суддів задовольнила апеляцію частково, керуючись тим, що необхідною умовою застосування ст. 123 КК України є раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання та умислу на заподіяння тілесних ушкоджень. Однак із показань засудженої та свідків вбачалось, що спір між потерпілим та засудженою про батьківство їхнього сина проходив тривалий час. Засуджена пояснила, що її співмешканець вдарив її кулаком в обличчя і хвилин через двадцять вона його вдарила ножом. Отже, раптовість виникнення душевного хвилювання і умислу на нанесення удару ножом у винної особи були відсутні, через що підстав для перекваліфікації дії засудженої на ст. 123 КК України не було. **В той же час, колегія суддів дійшла висновку, що образлива, неправомірна та провокуюча поведінка співмешканця мала віктимний характер, у зв'язку з чим її слід врахувати як обставину, що пом'якшує покарання.** Поведінка засудженої після нанесення удару (спроба надання медичної допомоги, виклик медпрацівника) теж свідчила про її щире каяття, а тому має розцінюватись як пом'якшуюча обставина. Тому колегія суддів апеляційного суду ухвалила рішення про призначення засудженій покарання із застосуванням ст. 69 КК України, нижче від найнижчої межі санкції ч. 2 ст. 121 КК України, а саме – у виді позбавлення волі на строк три роки.

У переважній більшості злочини цієї категорії вчиняються особами, які не зайняті суспільно корисною працею та не вчать. Отже, незайнятість засуджених також є однією з характеристик осіб, які вчиняють злочини проти життя та здоров'я особи (справи №1-п-31/2009 р., №1-204/09, №1-65/2009, №1ам-21 2009р., №1-556/2010, №1-50/11, №1-59/11 тощо).

По-друге, злочини проти життя та здоров'я особи, пов'язані з насильством в сім'ї, переважно вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, менше – наркотичного (у 20 справах з 26). Часто зловживання алкогольними напоями є хронічним.

Зокрема, як видно з матеріалів справи №1-14 за 2009 р., близько 8 год. 9 червня 2008 р. підсудний, **перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння** в приміщенні будинку своєї матері, під час сварки на побутовому ґрунті, умисно наніс матері декілька ударів ножом в різні ділянки тіла, заподіявши їй тяжкі тілесні ушкодження у вигляді множинних різаних ран правого плеча, правого стегна, лівого передпліччя, підборіддя, проникаючого ножового поранення живота з пошкодженням печінки, проникаючого ножового поранення правої половини грудної клітки та пневмогемотораксу справа, що були небезпечними для життя в момент заподіяння. В судовому засіданні підсудний вину свою визнав частково і пояснив, що обставин конфлікту, який виник між ним і потерпілою, добре не пам'ятає. Згідно з висновком наркологічної експертизи **підсудний страждає на хронічний алкоголізм**, і до нього рекомендовано застосувати примусове лікування. Проаналізувавши зібрані у справі докази, зокрема показання потерпілої, свідків, висновки судових експертиз, і оцінюючи їх

всукупності, вину підсудного суд вважав доведеною і кваліфікував його дії за ч. 1 ст. 121 КК України як умисне тяжке тілесне ушкодження, яке є небезпечним для життя потерпілого в момент заподіяння. Суд вирішив, що до підсудного не може бути застосована ст. 96 КК України, оскільки згідно з п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» примусовому лікуванню на підставі ст. 96 КК України підлягають незалежно від виду призначеного покарання лише особи, які вчинили злочини та страждають на хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Проте алкоголізм до таких хвороб не належить, адже він не є соціально небезпечним захворюванням. Суд постановив визнати винним та засудити обвинуваченого за ч. 1 ст. 121 КК України на 7 років позбавлення волі.

Як свідчить наведена справа, а також інші проаналізовані справи, суд не призначає примусового лікування засудженим, які систематично зловживають алкоголем або наркотичними засобами, оскільки алкоголізм та наркоманія не вважаються хворобами, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Незважаючи на те, що алкоголізм та наркоманія є соціально небезпечними захворюваннями, суд достатньо толерантно ставиться до вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Як вбачається з аналізу вироків, ця обставина не має суттєвого впливу на призначення покарання винній особі. При призначенні покарання у справах про заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень суд доволі часто звільняє обвинувачених від відбування покарання з випробуванням із застосуванням ст. 75. Власне в жодному з подібних рішень суд не поклав на засуджену особу обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму або наркоманії, як це передбачено ст. 76 КК України.

Так, з вироку у справі №1-100/09 вбачається, що о 15 годині 2 березня 2009 р. обвинувачений, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в ході сварки наніс удар пластиковою палицею своєму малолітньому сину, чим спричинив останньому тілесні ушкодження у вигляді забитої рани лівої лобно-тім'яної ділянки волоссяної частини голови, яке виникло від дії тупого твердого предмету і відноситься до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинило короткочасний розлад здоров'я. Призначаючи засудженому покарання, суд визнав обставинами, що обтяжують покарання, скоєння злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння, та вчинення злочину стосовно малолітнього. Обставиною, що пом'якшує покарання, було визнано щире каяття. Згідно з довідками з обласного наркологічного диспансеру та центральної районної лікарні підсудний перебував на «Д» обліку у лікаря-нарколога з діагнозом «Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності. Потребує лікування від алкоголізму». Враховуючи, що дана хвороба не становить небезпеки для здоров'я інших осіб, суд не призначив підсудному примусове лікування від алкоголізму. Визнавши підсудного винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, суд призначив йому покарання у вигляді двох років обмеження волі та на підставі ст. 75 КК України звільнив його від призначеного покарання з випробуванням, з іспитовим строком один рік.

З наведеного рішення видно, що суддя при призначенні покарання виходив не з обтяжуючих обставин, до яких в даному випадку належали вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння і стосовно малолітньої дитини, а з обставини, що пом'якшує покарання – щирого каяття. Звільняючи засудженого від відбування покарання з випробуванням, суд не врахував наявні медичні показання до лікування від алкоголізму. Адже в даному випадку суд мав можливість поряд із звільненням засудженого від покарання з випро-

буванням на підставі п. 5 ч. 1 ст. 76 КК України покласти на засудженого обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму. Як зазначено у п. 25. Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. №7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», відповідно до ст. 76 КК лікування від алкоголізму і наркоманії може бути застосоване судом у порядку покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. **Таке лікування не вважається примусовим, оскільки обов'язок його пройти покладається безпосередньо на засуджену особу, а не на орган охорони здоров'я.**

Третьою і ще однією особливістю розглянутих справ цієї категорії є масове звільнення у 2009 р. обвинувачених від відповідальності внаслідок прийняття Верховною Радою України Закону «Про амністію», який вступив в силу 26 грудня 2008 р.

Так, у справі №1-п-31/2009 р. обвинувачений, починаючи з 2005 року, перебуваючи в шлюбі з жінкою, з якою у них було двоє неповнолітніх дітей, за власним місцем проживання, періодично перебуваючи в стані наркотичного сп'яніння, на ґрунті різних побутових причин вчиняв зі своєю дружиною сімейні сварки, під час яких постійно жорстко поводитися з нею, висловлював на її адресу образи нецензурними словами, принижував її честь та гідність, спричиняв їй фізичний біль та тілесні ушкодження, що викликало у дружини фізичні та психічні страждання. Це стало причиною її неодноразових переїздів з їхнього спільного місця проживання до своєї матері. Але і туди обвинувачений приходив, також перебуваючи в стані наркотичного сп'яніння, та знову, вже в присутності її матері та неповнолітніх дітей, був ініціатором сімейних конфліктів, під час яких нецензурно висловлювався на адресу дружини, принижуючи честь та гідність і систематично заподіюючи тілесні ушкодження. Близько 22 год. 12.10.2007 року обвинувачений, перебуваючи за власним місцем проживання, розпочав сварку зі своєю дружиною, в ході якої завдавав останній удари руками та ногами по голові та іншим частинам тіла, чим спричинив їй тілесні ушкодження у вигляді синців голови, тулуба, лівої верхньої кінцівки, садни лівої гомілки, які згідно з актом судово-медичного обстеження відносяться до легких тілесних ушкоджень. Близько 22 год. 05.05.2008 р., перебуваючи під дією наркотичних засобів, знаходячись за власним місцем проживання, обвинувачений знов розпочав конфлікт зі своєю дружиною, під час якого почав ображати останню нецензурною лайкою та наносити їй удари по голові та іншим частинам тіла, внаслідок чого завдав потерпілій фізичного болю. Близько 18 год. 09 червня 2008 р. обвинувачений, перебуваючи в стані наркотичного сп'яніння, в черговий раз на побутовому ґрунті розпочав конфлікт зі своєю дружиною, знов висловлюючись на її адресу нецензурними словами, принижуючи її та спричиняючи тілесні ушкодження шляхом нанесення їй ударів руками і ногами по різним частинам тіла, а також ударів головою об бетонну підлогу, внаслідок чого вибив їй передній верхній зуб. При цьому дії обвинуваченого супроводжувались криками та словесними пропозиціями і примушуванням дружини покінчити своє життя самогубством. Потерпіла не могла більше терпіти вищезгадані знущання, приниження та насильницькі дії свого чоловіка та спробувала покінчити своє життя самогубством, вистрибнувши з відчиненого вікна другого поверху, отримавши при цьому тілесні ушкодження у вигляді закритого перелому правої п'яркової кістки, компресійний перелом 1-го поперекового хребця 1 ст., які згідно з актом судово-медичного обстеження відносяться до тілесних ушкоджень середнього ступеню тяжкості, як такі, що призвели до довготривалого розладу здоров'я.

Дії обвинуваченого були кваліфіковані за ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126 та ч. 1 ст. 120 КК, а саме нанесення легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я, умисне завдання удару, побоїв та вчинення інших насильницьких дій, які завдали потерпілій фізичного болю, а також доведення до самогубства, що є наслідком жорстокого поводження з нею, примусу до протиправних дій та систематичного приниження її людської гідності. Однак, враховуючи те, що обвинувачений вчинив згадані злочини до набрання чинності Закону України «Про амністію», їх було зараховано до категорії злочинів невеликої та середньої тяжкості, він має на утриманні двох малолітніх дітей, які не досягли 18 років, і не позбавлений щодо цих дітей батьківських прав, а також те, що потерпіла не заперечує проти закриття кримінальної справи стосовно обвинуваченого, слідчий просив закрити кримінальну справу на підставі Закону України «Про амністію». Прокурор подання слідчого підтримав. Суд постановив звільнити від кримінальної відповідальності обвинуваченого і кримінальну справу закрити на підставі п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію» від 12.12.2008 р., введеного в дію 26.12.2008 р.

Таким чином особу, винну в багаторічному знуванні над своєю дружиною, що призвело до тяжких наслідків, а також над своїми дітьми, які були свідками насильства в сім'ї, було звільнено від кримінальної відповідальності. На жаль, в Законі України «Про амністію» не зафіксовано, що звільненню від кримінальної відповідальності не підлягають особи, які вчинили декілька злочинів невеликої та середньої тяжкості. При цьому ані суд, ані прокуратура, ані слідчі органи не визнали дітей, які фактично страждали від психологічного насильства з боку свого батька, потерпілими від цього злочину. Більш того, саме факт наявності двох малолітніх дітей у обвинуваченої особи, які нібито «перебувають на утриманні» у обвинуваченого, дало суду підстави звільнити цю особу від відповідальності. В той же час п. д ст. 7 цього ж Закону встановлює, що під дію амністії не підпадають особи, які мають неповнолітніх дітей або дітей-інвалідів і вчинили злочини, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність чи інші охоронювані законом права та інтереси цих дітей. Незважаючи на той факт, що обвинувачений фактично залишився безкарним та ймовірно продовжить свої знування над родиною, суддя не скористався своїм правом згідно зі статтею 23-2 та 340 КПК України щодо винесення окремої постанови, якою міг звернути увагу соціальних служб та органів внутрішніх справ на встановлені у справі причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і вимагати вжиття відповідних заходів з інспектування цієї родини, проведенню профілактичної роботи, надання соціальної допомоги.

По-четверте, більшість осіб, визнаних винними у протиправних діях проти членів сім'ї, родичів, було звільнено від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, або взагалі звільнено від кримінальної відповідальності та передано на поруки трудовому колективу, як це передбачено ст. 47 КК України.

Як видно з постанови у справі №1-81/2009 р., обвинувачений розпивав спиртні напої зі своїм приятелем у домогосподарстві останнього, куди приїхала співмешканка обвинуваченого з метою переконати його повернутись до місця їхнього спільного проживання. На цьому ґрунті між обвинуваченим та його співмешканкою виникла сварка, яка переросла в бійку, під час якої обвинувачений на подвір'ї зазначеного господарства умисно наніс співмешканці близько трьох ударів дерев'яною палкою по руках та плечах. Внаслідок цього потерпілій були заподіяні тілесні ушкодження у вигляді перелому основної фаланги другого пальця правої кисті, перелому п'ятої п'ясної кістки лівої кисті, синців на правому плечі,

лівому передпліччі, на тильній стороні обох кистей рук, які належать до категорії тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості за ознакою тривалості розладу здоров'я. Підсудний в судовому засіданні свою вину визнав повністю. Враховуючи те, що підсудний вперше вчинив злочин, який належить до злочинів середньої тяжкості, характеризується виключно позитивно, з потерпілою помирився, трудовий колектив Шепетівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату звернувся до суду з клопотанням про звільнення підсудного від кримінальної відповідальності та передання на поруки. Суд дійшов висновку, що дане клопотання підлягає задоволенню, та звільнив обвинуваченого від кримінальної відповідальності з передачею на поруки трудовому колективу Шепетівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Очевидно, що суд йде по шляху гуманізації системи покарань, однак з аналізу справ вбачається дещо формальний підхід суду до розгляду справ щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених проти членів сім'ї або родичів. Адже завдання правосуддя полягає не лише у притягненні до відповідальності винної особи, але і у запобіганні наступним проявам протиправних дій, захисті жертв. В даному випадку дуже актуальним є **винесення окремих ухвал (постанов), якими може бути встановлена необхідність втручання у ситуацію відповідних соціальних служб, органів внутрішніх справ з метою подальшого запобігання повторенню ситуацій насильства в сім'ї, надання відповідної соціальної, психологічної, правової допомоги жертвам, направлення кривдників на проходження корекційних програм тощо.** Якщо залишати такі випадки проявів насильства в сім'ї без відповідного реагування, то суди, звільняючи винних осіб від відбування покарання з випробуванням, фактично відпускають кривдників назад до жертв, що становить суттєву небезпеку для останніх.

В поданні представника кримінально-виконавчої інспекції у справі №5-126/2009р. про скасування звільнення від відбування покарання щодо засудженого зазначено, що 26 березня 2009 р. судом громадянина А. засуджено за ч. 1 ст. 121 КК України до 5 років позбавлення волі з випробуванням та встановлено іспитовий строк на 1 рік 5 місяців. Кримінально-виконавчою інспекцією даний вирок був прийнятий до виконання, а засуджений викликаний до інспекції і 22 квітня 2009 р. був ознайомлений з порядком та умовами відбування покарання. Незважаючи на попередження, засудженого 21.05.2009 р., 30.07.2009 р., 31.07.2009 р., 08.09.2009 р. притягали до адміністративної відповідальності за ст. ст. 173, **173-2**, 178 КУпАП та накладли стягнення у вигляді штрафу в розмірі 51 гривня (двічі) та 15-ти діб адміністративного арешту (двічі). Протягом відбування покарання на неодноразові попередження про те, що в разі невиконання покладених на нього судом обов'язків або систематичного вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, засуджений не реагував, продовжував вчиняти адміністративні правопорушення.

З 26 проаналізованих справ цієї категорії лише в одній з них судом було винесено окрему постанову.

Розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальну справу №1-97/2010 р., суд засудив обвинуваченого за скоєння злочинів, передбачених ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 304 та ч. 3 ст. 185 КК України, до трьох років шести місяців позбавлення волі. При розгляді справи в судовому засіданні встановлено, що засуджений із дружиною мають двох малолітніх доньок. Підсудного визнано винним та засуджено за скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, тобто за нанесення легких тілесних ушкоджень 13.01.2010 р. мало-

літній доньці. Згідно з актом обстеження умов проживання сім'ї умови для повноцінного виховання та проживання малолітніх дітей відсутні: відсутні продукти харчування, постільна білизна, книжки тощо.

Із зазначено у характеристиках сільської ради, батьки зарекомендували себе з негативної сторони: в громадських місцях поведуться незадовільно, вживають спиртні напої, вихованням дітей не займаються, в будинку брудно, в присутності дітей збираються компанії для вживання спиртного, діти не доглянуті, брудні, ненагодовані. Мати дітей виносить з дому продукти харчування і обмінює на спиртні напої.

Суд був переконаний, що про даний факт необхідно довести до відома служби у справах дітей при райдержадміністрації для вирішення питання про доцільність і можливість подальшого перебування малолітніх дітей в сім'ї в таких умовах, які вкрай негативно впливають на стан здоров'я та моральне виховання дітей.

Окрім подібних постанов, якими суд звертає увагу на подальшу долю дітей, дуже важливо виносити окремі ухвали (постанови) про усунення причин та умов вчинення злочину або про виявлені факти порушення законодавства з боку посадових осіб. З аналізу судових рішень вбачається, що часто замахам на вбивство або вбивствам передують погрози вбивством, але правоохоронні органи не діють вчасно, що в подальшому призводить до реальних виконань цих погроз. На жаль, суди у таких випадках не завжди виносять окремі постанови з метою притягнення до відповідальності представників влади, які діють халатно і часто не надають значення серйозності погроз.

У справі №11-1120 суд визнав обвинувачену винною за ч. 1. ст. 125 та встановив їй покарання у вигляді 60 годин громадських робіт. Апеляційний суд вирок скасував і провадження у справі закрити через відсутність у діях обвинуваченої складу злочину. Як з'ясувала колегія суддів, у законну силу вступив вирок суду стосовно чоловіка обвинуваченої, притягнутого до відповідальності за нанесення їй умисних тілесних ушкоджень. Жінка змушена була оборонятися від протиправних дій свого чоловіка. Обидва обвинувальних вироків винесені одним суддею.

Зазначені обставини справи свідчать про недостатні знання суддею чинного законодавства, що призвело до грубого порушення норм кримінально-процесуального права під час оцінки доказів. Тому Апеляційний суд виніс ухвалу щодо доведення до відома голови місцевого суду цієї обставини для обговорення під час наради суддів та застосування заходів щодо підвищення кваліфікації суддів.

По-п'яте, у ряді справ було виявлено нерозуміння судом суті насильства в сім'ї, того, який вплив даний злочин має на жертв, і взагалі ступінь тяжкості таких злочинів. Окрім цього, **суд майже ніколи не зважає на історію насильства в сім'ї і не бере до уваги, що таке насильство могло існувати роками і вчинений злочин є епізодом у багаторічному знуванні над родиною.** Аналіз багатьох справ засвідчив, що у разі визнання своєї провини та каяття підсудної особи суд, керуючись ст. 299 КПК України, визнавав не доцільним дослідження доказів щодо фактичних обставин вчинення злочину підсудною особою. Звичайно, такий підхід суду сприяв оперативному розгляду справ, водночас суд не зважав на важливі обставини справи, наприклад, існування історії насильства та подальші ризики для жертви насильства в сім'ї.

У справі №1-50/11 підсудний, неодружений, непрацюючий, раніше засуджений за ч. 2 ст. 140, ст. 17, ч. 2 ст. 140, ст. ст. 17, 94, 42 КК України, у 2003 р., звільнений умовно-достроково на один рік дев'ять місяців, в липні 2010 р. умисно заподіяв легкі тілесні ушкодження,

які спричинили короткочасний розлад здоров'я, та погрожував потерпілій вбивством за наявності реальних підстав побоюватися здійснення цієї погрози. Так, судом з'ясовано, що підсудний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, за місцем проживання своєї співмешканки, **на ґрунті тривалих особистих неприязних відносин** розпочав суперечку з останньою, в ході якої умисно наніс їй декілька ударів кулаками рук, обухом кухарської сокири по обличчю та тілу, результатом чого згідно з висновком експерта виявлено легкі тілесні ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я. До того ж, продовжуючи свої злочинні дії під час нанесення легких тілесних ушкоджень за вищезгаданих обставин в приміщенні жилого будинку на кухні, він взяв зі столу в ліву руку кухонний ніж, в праву руку кухарську сокиру, після чого, демонструючи дані предмети, погрожував співмешканці вбивством. Свою вину в судовому засіданні підсудний визнав повністю. Суд визнав недоцільним дослідження доказів стосовно фактичних обставин справи та розміру цивільного позову і розглянув справу в порядку ст. 299 КПК. У вирокі суду зазначено, що при обранні міри покарання підсудному суд враховує ступінь тяжкості вчинених ним злочинів, особу винного. Обставиною, що обтяжує покарання підсудного, суд визнав вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння. **Обставинами, що пом'якшують покарання підсудному, суд визнав його щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, думку потерпілої, яка не наполягала на суворому покаранні, те, що підсудний мав погашену судимість.** Враховуючи пом'якшуючі обставини, які на думку суду істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд вважав, що при призначенні основного покарання за ч.1 ст. 129 КК України слід застосувати ст. 69 КК України та перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ч. 1 ст. 129 КК України, обравши покарання у виді громадських робіт. Підсудного визнано винним за ч. 2. ст. 125, ч.1 129, КК України, та на підставі ст.70 КК України остаточне покарання визначено у виді двісті годин громадських робіт. Цивільний позов задоволено повністю, стягнуто з засудженого на користь районної лікарні 771,64 грн. за лікування потерпілої.

Отже, як видно з даного рішення, суд фактично не звернув уваги на існування тривалих неприязних стосунків між співмешканцями, а також на те, що особу раніше було засуджено за крадіжку та замах на вбивство, те що особа не працює, зловживає спиртними напоями. Натомість, суд вирішив застосувати більш м'який вид покарання, ніж передбачений законом.

У справі №1-556/2010 обвинувачений вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 129 КК, стосовно своєї дружини, а саме: перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за місцем свого проживання, діючи умисно та усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, розпочав конфлікт зі своєю дружиною, в ході якого схопив кухонний ніж зі столу та, демонструючи його, погрожував вбивством. Свою вину в судовому засіданні підсудний визнав повністю. Справу судом розглянуто в порядку ст. 299 КПК України.

Суд визнав такою обставиною, що обтяжує покарання, вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння. Обставинами, що пом'якшують покарання, суд визнав щире каяття підсудного та активне сприяння розкриттю злочину, відсутність попередніх судимостей, позитивну характеристику, відсутність матеріальної шкоди, думку потерпілої, яка не наполягала на суворому покаранні. Тому при призначенні основного покарання за ч. 1 ст. 129 КК України суд вирішив застосувати ст. 69 КК України та перейти до іншого,

більш м'якого виду основного покарання, призначивши штраф в розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 510 (п'ятсот десять) грн.

З аналізу судового рішення вбачається, що суддя не надав достатньої уваги тому, що злочин є проявом насильства в сім'ї, і не вжив додаткових заходів з метою з'ясування того, чи носить це насильство поодинокий характер, чи навпаки – має довгу історію, чи є подальша загроза вчинення подібних дій стосовно жертви. Крім того, при призначенні покарання суд не врахував того факту, що **обвинувачений є непрацюючим, і призначив йому покарання у виді штрафу, який, скоріше за все, було сплачено потерпілою стороною. Таким чином, суд продовжив прикру практику призначення покарання у формі штрафу, яка існує при розгляді справ про адміністративні правопорушення за ст. 173-2 КУпАП, і в кримінальному процесі, тобто фактично покарав не винну особу, а саму жертву.**

Шостою особливістю є те, що доволі характерним для розглянутої категорії справ є невелика кількість заявлених цивільних позовів. Цивільні позови про відшкодування матеріальних та моральних збитків, спричинених під час скоєння злочину, майже не пред'являються. Так, з 26 розглянутих справ цієї категорії лише у 5 було заявлено цивільні позови, і в більшості випадків не потерпілими, а прокурором на користь лікарень за лікування потерпілих осіб в порядку ст. 93-1 Кримінально-процесуального кодексу України.

У справі №1-123 2009 р. року підсудний було обвинувачено у скоєнні злочинів, передбачених ч.2 ст. 15, ч.1 ст. 115, ч. 1 ст. 263 КК України, а саме – замаху на вбивство та незаконному володінні зброєю.

Так, підсудний на ґрунті особистих неприязних відносин з його дружиною, будучи не згоден з рішенням дружини розірвати шлюб, неодноразово погрожував їй вбивством. З мотивів помсти дружині за її намагання розірвати шлюб у підсудного виник умисел, направлений на умисне протиправне заподіяння їй смерті та самогубство. Реалізуючи його, не маючи передбаченого законом дозволу, він незаконно придбав у невідомих осіб пістолет KRAT-2008-Magnum. З метою заподіяння смерті своїй дружині підсудний умисно здійснив три постріли з пістолету іноземного виробництва «KRAT-2008-Magnum» в життєво важливий орган – в голову останній. Після чого, вважаючи, що здійснив всі дії, необхідні для заподіяння смерті своїй дружині, з метою вчинення самогубства здійснив постріл із зазначеного пістолета собі в голову. Однак смерть потерпілої не настала з причин, які не залежали від волі обвинуваченого, оскільки потерпіла була своєчасно доставлена до лікарні, де їй була надана необхідна медична допомога. Внаслідок цих умисних протиправних дій згідно з висновком судово-медичної експертизи потерпілій травматичною зброєю було спричинено тілесні ушкодження у вигляді відкритого проникаючого черепно-мозкового поранення в тім'яно-потиличний ділянці справа, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, що є небезпечним для життя в момент заподіяння. В судовому засіданні в пред'явленому йому обвинуваченні підсудний свою вину визнав повністю та зазначив, що його дружина подала позов до суду про розлучення, через що у них виникли неприязні стосунки. Оскільки дружина не бажала примирення, то він хотів спочатку вбити тещу, яка, як він вважав, стала причиною їхнього розлучення, а також дружину і себе. З цих міркувань він раніше травив себе пігулками, в зв'язку з чим лікувався потім в психіатричній лікарні. У вчиненому розкався, просив призначити йому мінімальну міру покарання. Цивільний позов потерпілої визнав в частині матеріальної

шкоди на суму 4572 грн. Визнав також, що спричинив потерпілій і моральну шкоду, але суму в 100000 грн. він не може заробити та сплатити потерпілій.

Як видно із свідчень потерпілої, під час їхнього спільного проживання у них з чоловіком часто виникали сварки. Причиною сварок було те, що чоловік не допомагав їй у господарстві та доглядати за дитиною. Матеріально сім'ю не забезпечував, вживав спиртні напої, витрачав гроші на ігрові автомати. Через це у них виникали часті сварки, і він бив її. Під час сварок він погрожував покінчити життя самогубством, якщо дружина з ним розлучиться. Що одного разу і мало місце, коли, прийшовши напідпитку додому, він в ході сварки з дружиною та її матір'ю почав нищити майно в хаті, що змусило членів родини звернутись до райвідділу міліції. Наступного дня підсудний наковтався таблеток і потрапив до лікарні. Дружина разом з дитиною поїхала до тітки. За цей час чоловік приїжджав до неї приблизно чотирьох разів і вмовляв не розривати шлюб, кричав та погрожував пістолетом. Про пістолет вона нікому не говорила та не повідомляла, оскільки він її попередив, що за це він всіх вб'є. Вважає, що діями підсудного її спричинена моральна шкода внаслідок заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, в результаті яких вона тривалий час лікувалась, значною мірою її зір було втрачено, вона постійно перебуває під наглядом батьків, не може працювати, їй необхідно проходити комісію з метою отримання інвалідності, практично втратила можливість у молодому віці вільно спілкуватися зі знайомими, відчуває себе неповноцінною. Моральну шкоду оцінює в сумі 100000 грн., яку просить стягнути на її користь. Щодо міри покарання підсудному, то просить суд засудити до максимальної міри покарання.

Суд визнав підсудного винним в скоєнні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 та ч. 1 ст. 263 КК України та призначив йому остаточне покарання, керуючись ст. 70 КК України – вісім років позбавлення волі.

Цивільний позов потерпілої суд задовольнив повністю щодо стягнення з підсудного на її користь матеріальну шкоду в сумі 4572 грн. та моральну шкоду в сумі 100000 грн., а також стягнув з нього витрати за ліжкодні за час лікування потерпілої у розмірі 4363 грн. 52 коп.

Проте, такий вирок належить до виключень із правил і не становить звичайну судову практику. В більшості випадків суд частково задовольняє цивільні позови потерпілих осіб, переважно в частині відшкодування завданої матеріальної шкоди. Обрахування завданих моральних страждань і досі залишається одним з проблемних питань, а у випадках, коли суд все ж виносить рішення щодо стягненню моральної шкоди, то ці суми не перевищують 10000 грн. (наприклад, справа №1-19/2009 р.).

По-сьоме, окремо слід звернути увагу на той факт, що згідно зі статтею 27 Кримінально-процесуального кодексу України **справи про злочини, передбачені статтею 125, частиною 1 статті 126 Кримінального кодексу України порушуються не інакше як за скаргою потерпілої особи, якій і належить в такому випадку право підтримувати обвинувачення.**

Моніторинг справ дав підстави говорити, що прокурор порушує такі справи або долучається до таких справ лише тоді, коли потерпілою особою є дитина. А це означає, що в більшості випадків дорослі потерпілі від злочинів, передбачених ст. 125 та ч. 1 ст. 126 КК, самостійно звертаються до суду, в більшості випадків не маючи доступу до кваліфікованої правової допомоги з метою складення відповідної заяви до суду, яка, як зазначено у ст. 251 КПК України, має відповідати вимогам, які встановлені щодо обвинувального

висновку. Тому дуже важливим є приділення судом особливої уваги таким справам і врахування того факту, що потерпілим доводиться складати скарги, що мають відповідати вимогам щодо обвинувальних висновків, які зазвичай складаються слідчими, тобто особами, які – на відміну від потерпілих від насильства в сім'ї – мають спеціальну юридичну освіту. Тому в ситуаціях, коли у скарзі потерпілої особи виявлено невідповідності вимогам щодо складення обвинувальних висновків, доречно пояснювати потерпілій особі, що саме не відповідає цим вимогам і які неточності або помилки мають бути усунуті.

Також необхідно звернути увагу на ст. 111 Кримінально-процесуального кодексу України, якою суду надається право визнати за необхідне проведення досудового слідства за справами приватного обвинувачення. В ситуації насильства в сім'ї в переважній більшості справ жертви насильства не здатні захищати себе самі не лише через брак юридичних знань, але й через психологічну неготовність до цього, вразливий емоційний стан. Тому дуже важливо, щоб суд зважав на ці обставини і в міру можливості застосовував своє право за ст. 111 КПК щодо проведення досудового слідства у справах про злочини, передбачені ст. ст. 125 та 126 КК України.

Окрім цього, дуже важливо, щоб у таких справах суд виносив вироки із призначенням покарання, яке слід відбувати реально, щоб вони були спрямовані на виправлення винних осіб. Звертає на себе увагу той факт, що потерпілі особи докладають не аби яких зусиль з метою порушення кримінальної справи за приватним обвинуваченням, і коли суд звільняє винних осіб від відбування покарання із випробуванням на підставі ст. 75 КК або від відповідальності, застосовуючи ст. 47 КК України, то всі зусилля виявляються марними, а винна особа, розуміючи безкарність своїх дій, може продовжити протиправні дії.

При призначенні покарання важливо пам'ятати положення ст. 50 КК України про те, що покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів засудженими. І покарання має стосуватися саме винної особи. Оскільки санкції статей 125 та 126 передбачають і штрафи, і громадські роботи, і виправні роботи, і арешт, і обмеження волі, суд має враховувати, що, призначаючи покарання у вигляді штрафу, можна вплинути не так на винну особу, як на жертву, оскільки в більшості випадків винні особи є непрацюючими, зловживають алкоголем, і не мають коштів для виконання вироку.

Восьмою характерною рисою цієї категорії справ є те, що суди при вирішенні подібних справ не застосовують ані норми міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України, ані положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Тільки в одному судовому рішенні суд зробив посилання на Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», зазначивши, що підсудна, яка нанесла своїй малолітній донці декілька ударів палицею в різні частини тіла, порушила вимоги п. 2 ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (№1-77/2010 рік). Якщо суди не посилаються на норми зобов'язальних міжнародних документів, зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Європейську конвенцію про захист прав та основоположних свобод людини, Європейську соціальну хартію, Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи R(85) з питань домашнього насильства, то і не дивним є той факт, що суди в своїй практиці не використовують рішення Європейського суду з прав людини, а також рішення Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, які стосуються домашнього насильства.

§ 2. Злочини проти особистих прав і свобод людини

Переходячи до аналізу інших категорій злочинів, логічно розглянути справи, пов'язані зі злочинами проти особистих прав і свобод людини, які є проявами як психологічного, так і економічного насильства в сім'ї, оскільки в таких справах часто йдеться про те, що потерпілі позбавлені харчування, нормальних умов проживання та житла. Це, зокрема, злочини, передбачені статтями 164, 165, 166, 167 КК. В переважній більшості це справи, які стосуються злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною. На жаль, в Єдиному державному реєстрі судових рішень України не вдалося відшукати рішення, пов'язані із ухиленням від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків та зловживання опікунськими правами.

Першою з основних характеристик цієї категорії справ є відсутність опитування самої дитини, яка є потерпілою у справі, тобто думку дитини не беруть до уваги. Так, лише в 1 справі з 11 розглянутих показання дітей були заслухані у суді.

У справі №1-109 2009 року особу притягали до відповідальності за ст. 166 КК України. Підсудна з 2007 р. була поставлена на облік обласної спеціалізованої лікарні з діагнозом «психічні розлади та розлади поведінки внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності». Під час лікування від алкоголізму в обласній спеціалізованій лікарні, а потім відсутності протягом серпня місяця 2007 р. за місцем проживання у зв'язку з перебуванням в селі у свого співмешканця, підсудна залишила двох своїх неповнолітніх дітей на догляд своєї приятельки, достовірно знаючи про те, що остання хворіє на відкриту форму туберкульозу і перебуває на обліку в тубдиспансері, дозволила їй поселитися в її будинку, внаслідок чого відбулося зараження дітей туберкульозною інфекцією. Невдовзі, після обстеження, у дітей було виявлено віраж туберкульозної проби з призначенням лікування. Проте, підсудна продовжувала зловживати спиртними напоями, вести аморальний спосіб життя, в 2008 р. знову потрапила до обласної спеціалізованої лікарні через алкоголізм, будь-якого лікування дітей не проводила. На початку 2008 р. під час повторного обстеження дітей виявлено, що туберкульозна інфекція стала прогресувати в результаті відсутності підсудною лікування, призначеного дітям ще в жовтні 2007 р. Дітям було призначено додаткове лікування. Проте, підсудна додаткове лікування дітей також не проводила, на щомісячні виклики протягом 2008 р. з дітьми до лікарні не з'являлась, злісно не виконувала встановлених законом обов'язків по догляду за дітьми, оскільки продовжувала зловживати спиртними напоями, вести аморальний спосіб життя, залишала дітей без догляду або під наглядом осіб, які мали відкриту форму туберкульозу, що стало причиною захворювання дітей, розпродавала домашні речі, систему опалення будинку, підтримувала в присутності дітей на ґрунті вживання спиртних напоїв стосунки з сумнівними особами, створювала негативну морально-психологічну ситуацію в сім'ї, зневажала проханням дітей припинити вживання спиртних напоїв, що спричинило в дітей не лише прогрес туберкульозної інфекції, а й викликало негативні емоції і неврози та спричинило тяжкі наслідки: в лютому 2008 р. один з синів підсудної намагався покінчити життя самогубством, але умісел не довів до кінця, оскільки був зупинений старшим братом. Заходи, прийняті органами опіки і піклування, позитивних наслідків не мали, а тому 6 жовтня 2008 р. за рішенням органів опіки та піклування районної державної адміністрації діти були направлені на лікування та навчання до загальноосвітньої санаторної школи-інтер-

нату I-II ступенів, а мати у квітні 2009 р. підсудна була позбавлена батьківських прав стосовно обох дітей.

Дітей було опитано, а їхні показання було оголошено в судовому засіданні.

З довідки загальноосвітньої санаторної школи-інтернату видно, що за час перебування дітей в навчальному закладі підсудна дітей не відвідувала. Навчанням та станом здоров'я дітей не цікавилась. Матеріальна допомога з боку матері не надходила.

З постанови суду видно, що підсудна притягувалася до адміністративної відповідальності за ст. 184 ч.1 КУпАП.

Суд визнав підсудну винною у скоєнні злочину, передбаченого ст. 166 КК України, і призначив їй покарання у вигляді 2 (двох) років обмеження волі.

З представленою рішенням зрозуміло, що суд недооцінив небезпечність вчинених дій і виніс занадто м'яке покарання винній особі – найм'якше покарання, яке передбачено санкцією статті 166 КК, у вигляді обмеження волі на строк до двох років, хоча санкція надає можливість суду встановлювати покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Суд не взяв до уваги такі обтяжуючі обставини, як вчинення злочину стосовно двох малолітніх дітей, а також той факт, що підсудна зловживає спиртними напоями, не дав належної оцінки тому, що невиконання підсудною своїх батьківських обов'язків потягнуло за собою дуже суттєві проблеми зі здоров'ям цих дітей. Більше того, один з дітей поведінкою своєї матері був доведений до спроби самогубства. На жаль, ані суд, ані прокуратура не кваліфікували цей епізод як злочин, передбачений ст. 120 КК України, а вважали його тільки до тяжких наслідків злісного невиконання батьківських обов'язків.

По-друге, ще однією особливістю розглянутої категорії справ є м'якість призначених покарань. Так, дуже часто особи, визнанні винними у вчиненні злочинів за статтею 166 КК, звільняються від відбування покарання з випробуванням (справи №80/2010 р., 1-8/2010 р.).

Третьою особливістю розглянутої категорії справ є те, що до відповідальності за ст. 166 КК в переважній більшості притягають жінок, а за ст. 164 – чоловіків.

У справі №1-221/10/0603 за вчинення злочину за ч. 1 ст. 164 КК засуджений чоловік з середньою освітою, непрацюючий, розлучений, несудимий. За рішенням міськрайонного суду від 5 квітня 2006 р. він був зобов'язаний сплачувати аліменти на утримання сина в розмірі 1/4 частини від всіх видів заробітку, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 9 березня 2006 р. і до повноліття дитини. Однак, підсудний злісно ухилявся від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дитини, жодної матеріальної допомоги сім'ї не надавав, не працював, на попередження та виклики державного виконавця не реагував, в результаті чого заборгував аліментні виплати за 40 місяців на суму 11591 грн. 93 коп.

В ході судового слідства підсудний свою вину визнав повністю і пояснив, що дійсно, за рішенням суду зобов'язаний сплачувати аліменти колишній дружині на утримання сина. Однак аліменти він не сплачував, оскільки не працював, доходів не мав, мав намір сплатити аліменти пізніше. **«Не думає, що все буде так серйозно».** В скоєнні злочину щиро розкався та зазначив, що влаштується на роботу і буде виплачувати аліменти щомісячно.

Призначаючи міру покарання підсудному, суд зазначив у вирoku, що враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину – злочин невеликої тяжкості, особу винного, який характеризується позитивно та раніше не був судимий.

З урахуванням наведеного, суд призначив міру покарання у вигляді одного року обмеження волі, зважаючи, що менш суворі види покарання будуть недостатніми для виправлення підсудного та запобігання вчинення ним нових злочинів. Взявши до уваги, що підсудний раніше не судимий, щиро розкався в скоєнні злочину, суд відповідно до ст. 75 КК України звільнив підсудного від відбування покарання з випробуванням. А також згідно зі п. 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК України зобов'язав засудженого повідомляти органи кримінально-виконавчої інспекції про зміну місця проживання та періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої інспекції.

По-четверте, важливою характеристикою даної категорії справ є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною ситуації, втратою вчиненим діянням суспільної небезпечності.

У справі №1-284/09 за ст. 166 було обвинувачено обох батьків. Так, протягом 2007-2008 рр. вони не забезпечили відвідування сином школи, не контролювали його вільний час, що згідно з висновком судово-психологічної експертизи спричинило тяжкі наслідки у вигляді суттєвої розумової відсталості, неадекватного формування самоусвідомлення та ціннісної орієнтації особистості (мікросоціальна та педагогічна занедбаність). Підсудні особи в судовому засіданні просили суд звільнити їх від кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 166 КК України, оскільки їхній син з 01.09.2009 р. є студентом 1-го курсу університету, а тому вчинене ними діяння вже не становить суспільну небезпечність.

Заслухавши думку прокурора, який не заперечував проти звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності в зв'язку зі зміною ситуації, суд постановив звільнити батьків від кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 166 КК України, та провадження у кримінальній справі стосовно них закрити.

По-п'яте, необхідно зазначити, що злочини за ст. 166 нерідко вчиняються у сукупності із іншими злочинами, склада яких передбачені статтями 150-1 та 304 КК України.

Так, у справі №1-93/2010 р. жінку, яка мала на утриманні 5 дітей, звинувачено у вчиненні злочинів за ч. 1 ст. 304, ч. 1 ст. 296, ст. 166 КК. Починаючи з 2009 р., підсудна, достовірно знаючи про те, що її донька є неповнолітньою, систематично, з метою доведення останньої до стану алкогольного сп'яніння, купувала алкогольні напої і шляхом вмовлянь неодноразово схилила свою неповнолітню доньку до їх спільного споживання, таким чином умисно втягуючи її у пияцтво. Крім того, перебуваючи зі своєю донькою і співмешканцем в гостях, грубо порушуючи громадський порядок, проявляючи особливу зухвалість та явну неповагу до суспільства, почала висловлюватись на адресу своєї доньки та її приятеля брутальною лайкою і нецензурними словами, після чого влаштувала стрілянину з газового пістолета.

Будучи матір'ю малолітньої доньки, злісно не виконувала встановлені законом обов'язки щодо догляду за нею, спричинивши цим тяжкі наслідки: від народження дитини вона недбало ставилась до можливих тяжких наслідків, витратила отриману матеріальну допомогу у зв'язку з народженням дитини на свої особисті цілі, не приділяла належної уваги розвитку дитини, неналежно піклувалась про її здоров'я, недостатньо харчувала дитину та створювала їй неналежні умови проживання, залишала її без нагляду, не проводила вчасно медичні огляди у дитячих лікарів, в результаті чого у потерпілої розвинулись хвороби — гіпотрофія II ступеню та анемія II ступеню.

Незважаючи на те, що судом не виявлено обставин, які пом'якшують покарання, а до обставин, що обтяжують покарання, належить скоєння злочинів у стані алкогольного

сп'яніння, суд дійшов висновку, що виправлення засудженої можливо без відбування покарання у вигляді позбавлення волі, та застосував до неї ст.75 КК України, призначивши покарання з випробуванням, з покладенням на неї обов'язків у відповідності до п. п. 2-4 ст. 76 КК України. Отже, суд визнав підсудну винною у вчиненні вищеперахованих злочинів, призначивши їй покарання у вигляді позбавлення волі строком на чотири роки, в той самий час звільнивши її від відбування покарання з випробуванням. Суд не врахував того, що особа систематично зловживала алкогольними напоями, та не поклав на неї обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму.

У справі №1-8/2010 р. жінку, яка мала на утриманні двох неповнолітніх дітей, було притягнуто до кримінальної відповідальності за скоєння злочинів, передбачених ч.2 ст. 304, ст. 166, ч. 1 ст. 150-1 КК України. Підсудна, будучи працездатною, не працювала, від народження дитини з 2004 до 2010 р. вела кочовий спосіб життя, в порушення вимог ст.ст. 150, 151, 152 Сімейного кодексу України та ст.ст. 8, 11, 12 Закону України «Про охорону дитинства» обов'язки з догляду за дитиною не виконувала, належним чином її не утримувала, не надавала дитині своєчасної та кваліфікованої медичної допомоги. Внаслідок перенесених дитиною захворювань були порушені функції життєво важливих органів, тобто дитині завдано фізичної шкоди, що є тяжкими наслідками. Також через жебракування малолітню дитину було доправлено до притулку для дітей Служби у справах дітей, де після обстеження було встановлено захворювання, які відносять до категорії небезпечних і з важкими наслідками для хворого. Протягом 2008-2009 рр., обвинувачена шляхом переконання та примусу втягувала дитину у жебрацтво в електропоїздах приміського сполучення. Обвинувачену також було затримано під час випрошування грошей у пасажирів електропоїзду, а щоб викликати у сторонніх осіб почуття жалю до дитини, при цьому тримала на руках свою другу малолітню дитину, 2009 р.н.

Підсудна свою вину визнала повністю, в скоєному щиро розкаялась та показала, що вперше її син 2004 р.н., жебракував, оскільки вона є малозабезпеченою та не мала коштів, а чоловік, який є батьком її дітей, важко хворий, і їй необхідні були кошти на лікування чоловіка.

Як пом'якшуючі покарання обставини суд визнав щире каяття у вчиненому злочині та наявність на утриманні двох малолітніх дітей. Обтяжуючих покарання обставин судом не встановлено. Отже, суд визнав винною підсудну у вчиненні злочинів за ст. 166, ч.1 ст. 150-1 та ч. 2 ст. 304 КК. На підставі ст.70 КК України остаточне покарання підсудній було призначено у вигляді трьох років позбавлення волі та на підставі ст. 75 КК її було звільнено від покарання з іспитовим строком на один рік.

В цій справі суд вирішив, що дана особа може виправитись без позбавлення волі, проте **ані суд, ані прокуратура не звернули увагу на те, що у дітей є батько, який згідно зі ст. 141 Сімейного кодексу України має абсолютно рівні з матір'ю своїх дітей права та обов'язки щодо дитини.** А це означає, що не лише мати повинна виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, як це передбачено в ст. 150 Сімейного кодексу, але й батько також. І у випадку порушення цих норм, до відповідальності слід притягати обидвох батьків, а не лише мати, що, по суті, є проявом ґендерних стереотипів та дискримінації, які й досі існують в українському суспільстві. Крім того, слід зауважити, що суд, вивчивши матеріали справи і з'ясувавши інформацію про низьке матеріальне забезпечення сім'ї, міг винести окрему постанову, якою привернути увагу служби у справах дітей і соціальної служби у спра-

вах сім'ї, дітей та молоді для прийняття передбачених законодавством заходів щодо покращення матеріально-побутового стану сім'ї, вжиття заходів для соціального захисту дітей згаданої сім'ї, але не зробив цього. Тим більше, що приклади таких окремих ухвал існують у судовій практиці.

§ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи

Таким чином, логічно перейти до розгляду такої категорії справ, як злочини проти волі, честі та гідності особи, а саме – злочини, передбачені статтями ст. 150, 150-1 КК, прояви яких можна віднести до економічного насильства в сім'ї.

Першою особливістю розгляду цієї категорії справ, як і попередньої, є посилання у рішеннях суду на інші нормативно-правові акти, серед яких Конституція України, ст. 150 Сімейного кодексу України, Закон України «Про охорону дитинства». Проте, суд в жодному з рішень не послався на Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», а також на положення міжнародних документів, наприклад, Конвенцію ООН про права дитини.

Другою особливістю є те, що порівняно з іншими категоріями справ суди частіше виносять окремі постанови, ухвали, спрямовані на усунення причин та умов вчинення злочинів, або усунення порушень з боку державних органів.

У справі №1-46/11 підсудна, яка має на утриманні сімох неповнолітніх дітей, не працює, в період з вересня до листопада 2010 року систематично використовувала свою малолітню дитину для заняття жебрацтвом (тримаючи дитину на руках та посиляючись на необхідність лікування і годуванні малолітньої дитини, випрошувала гроші). Підсудна в судовому засіданні свою вину визнала повністю і пояснила, що вона, перебуваючи у важкому матеріальному стані, отриманий таким чином прибуток витрачала на лікування та утримання дітей. Суд, обираючи міру покарання, врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винної та обставини, що пом'якшують покарання, до яких слід віднести її щире каяття та наявність на утриманні сімох неповнолітніх дітей. Суд визнав підсудну винною у скоєнні злочину за ч. 1 ст. 150-1 КК України та засудив її до одного року двох місяців позбавлення волі. На підставі ст. 79 КК України суд вирішив звільнити засуджену від відбування призначеного покарання, якщо вона протягом одного року не вчинить нового злочину.

Проте найголовнішим у даній справі є наступне – судом винесено окрему постанову, в якій було зазначено, що «в ході розгляду кримінальної справи було встановлено, що засуджена використовувала малолітню доньку для заняття жебрацтвом (систематично випрошувала гроші у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку. Засуджена має на утриманні сімох неповнолітніх дітей. З її слів, державної соціальної допомоги вона не отримує, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я потребує хірургічного втручання. Сім'я утримується із заробітку чоловіка, який становить 50 гривень на день. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається, зокрема, на служби у справах дітей районних державних адміністрацій, а згідно з ч. 3 ст. 1 цього Закону під соціальним захистом дітей слід розуміти комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіти, медичне обслуговування, надання матері-

альної підтримки, вживання заходів для соціального захисту дітей. Із характеристики на підсудну вбачається, що її сім'я є неблагополучною, знаходиться у важких матеріально-побутових умовах. В зв'язку з цим, суд постановив звернути увагу служби у справах дітей щодо багатодітної сім'ї засудженої особи, її дітей, та вжити передбачені законодавством заходи для поліпшення їх матеріально-побутового стану».

Ще одним прикладом є справа №1-144/2010 р., в якій підсудну звинувачували у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150-1 КК. Суд виніс окрему постанову по цій справі у зв'язку з тим, що розгляд справи відкладався через неявку в судові засідання представника служби у справах дітей, якого про день, час та місце розгляду справи було повідомлено належним чином. Представник служби не проінформував суд про причини своєї неявки. В свою чергу, відкладення розгляду справи завадило суду провести розгляд справи по суті в строки, визначені КПК України. Тому суд постановив: довести цю інформацію до відома прокурора та міського голови для відповідного реагування.

По-третє, також характерним при розгляді справ даної категорії є те, що суди при призначенні покарання винній особі не завжди відносять до обтяжуючих обставин вчинення злочину стосовно малолітньої дитини.

Продовжуючи розгляд різних категорій злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї, необхідно також приділити увагу **злочинам проти власності**, що належать до економічного насильства. Нажаль, Єдиний державний реєстр судових рішень України не дозволив знайти багато справ за статтями 185, 192, 194, 195, 196 КК, вчинених стосовно членів сім'ї або родичів, тому в даному випадку складно узагальнювати характеристики розгляду таких справ. Водночас, можна привести наступні приклади розгляду таких справ.

Так, у справі №1-198/2009 р. підсудний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, через особисті неприязні відносини з колишньою дружиною, маючи намір знищити майно останньої (будинок вартістю 79931 грн.), взяв каністру з бензином, облив нею вхідні двері будинку та підпалив їх, але свій злочинний намір не довів до кінця з причин – сусід встиг загасити вогонь.

Підсудний свою вину визнав повністю та просив суд розглядати справу в порядку ст. 299 КПК України, без допиту свідків та дослідження матеріалів кримінальної справи. Потерпіла в судовому засіданні стверджувала, що підсудний дійсно є неадекватною людиною, вона з ним прожила багато років, протягом яких він постійно вживав спиртні напої, вчиняв сварки та скандали. В черговий раз він намагався підпалити частину будинку, в якому вона проживає. Просила суд застерегти підсудного від подібних вчинків та попередити його про недопустимість подібних дій.

Дії підсудного суд кваліфікував за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 194 КК України як замах на умисне знищення чужого майна, вчинене шляхом підпалу, що заподіяло шкоду у великих розмірах. Суд засудив підсудного до 3 років позбавлення волі, але на підставі ст. 75 КК України від призначеного покарання звільнив з випробуванням, з іспитовим строком на один рік та на підставі ст. 76 КК України зобов'язав засудженого повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну свого місця проживання.

З розглянутого рішення очевидно, що суд не сприйняв дану справу серйозно, не приділив належної уваги показанням потерпілої про те, що підсудний в черговий раз намагався підпалити її будинок, та призначив засудженому покарання, яке навряд чи зможе досягти цілей покарання.

§ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Цим злочинам належить особливе місце у сфері злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї. Вони відносяться до сексуального насильства в сім'ї та за статистикою становлять найменшу кількість серед всіх проявів насильства. Але в даному аспекті складно говорити, чи дійсно сексуальне насильство в сім'ї є найменш розповсюдженою формою насильства, адже воно стосується найінтимніших сторін життя людей, не всі можуть розповісти про нього, особливо якщо мова ведеться про дітей, а також це саме та форма насильства, яка майже ніколи не має свідків. На думку багатьох експертів, саме сексуальне насильство є найбільш латентною формою насильства в сім'ї.

Досліджень, присвячених зґвалтуванню та сексуальним нападам, набагато менше, ніж тих, що стосуються інших форм насильства. Однак є переконливі статистичні дані, підтверджені у багатьох країнах. Так, приблизно одна з чотирьох жінок повідомляє про досвід зґвалтування або замах на зґвалтування хоча б раз у своєму житті; водночас до поліції звертаються з повідомленнями про зґвалтування та сексуальні напади лише 6%, найчастіше до категорії нападників належать нинішні та колишні партнери⁶⁵. Сексуальне насильство за своєю суттю є особливою категорією злочинів, оскільки це не просто фізичні напади, а й порушення інтимних меж, що має додатковий вплив на жертву. Зґвалтування є ґендерно обумовленим злочином, який в переважній більшості вчиняється знайомими або близькими людьми. Сексуальне насильство оточено сталими культурними міфами та стереотипами, що призводить до нерозуміння стану жертви та перекладення відповідальності за те, що сталося, на її плечі. А повідомлення про факти сексуального насильства і подальший розгляд справ у суді являють собою повторну віктимізацію жертви, якій під час надання свідчень доводиться знову і знову переживати те, що з нею сталося. Необхідно розуміти, що сексуальне насильство відбувається через жагу влади та контролю з боку нападника над своєю жертвою⁶⁶.

У цій категорії справ було проаналізовано 10 судових рішень. 9 справ стосуються злочинів проти статевої свободи і недоторканості дітей, вчинених в сім'ї. Нажаль, через недосконалість Єдиного державного реєстру судових рішень не дала змогу знайти достатню кількість справ, які б стосувалися дорослих членів сім'ї. Але відсутність великої кількості таких справ, скоріше за все, може свідчити про невелику кількість заяв про такі злочини, оскільки жертви сексуального насильства в сім'ї не завжди обізнані з тим, що зґвалтування у шлюбі є злочином, або просто соромляться звертатися до правоохоронних органів з такими заявами.

Першою і основною характеристикою таких справ можна назвати вчинення злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи чоловіками, які у переважній більшості справ є батьками дітей або вітчимами потерпілих дітей.

Другою особливістю справ є те, що потерпілими від противоправних дій сексуального характеру з боку своїх батьків або родичів є як дівчата, так і хлопці (прикладом є справи №1-116/2009, №210044/09, №1-274/10).

По-третє, як і у попередніх категоріях справ, сексуальне насильство в більшості випадків вчиняється у стані алкогольного сп'яніння (у 8 з 10 розглянутих справ).

⁶⁵ Кейт Пейнтер. Зґвалтування дружин, шлюб та закон: звіт за результатами дослідження, основні висновки та рекомендації. Манчестерський Університет, Департамент соціальної політики та соціальної роботи. Статистика Канади. – 1993; Дослідження щодо насильства відносно жінок. Насильство відносно жінок у Литві. – 1999; Л. Гілліоз та ін. Домінування чоловіків та насильство щодо жінок у сім'ях у Швейцарії. – Інформаційний центр з жіночих питань Швейцарії та Литви. – Рада Європи AS/EQ/Inf (1999) 8.

⁶⁶ Ліз Келлі. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її інноваційність та професіоналізм. Посібник. – Львів: Астролябія, 2011. – с. 67-86.

По-четверте, характерною ознакою таких справ є невизнання своєї провини з боку підсудного, часткове визнання вини у судовому засіданні або зміна своїх свідчень під час судового розгляду справи.

Так, зокрема, у справі №1-274/10 підсудного було звинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ст. 156 КК (розбещення неповнолітніх): він роздягнув догола своїх малолітніх синів, після чого, вибравши для задоволення своєї статевої пристрасті метод онанізму, оголив свій статевий орган і, використовуючи малолітній вік свого сина, схилив останнього взяти його статевий орган в руки та здійснювати акт онанізму. **Підсудний не визнав себе винним** та запевнив, що він своїх дітей любить і не міг скоїти розпусні дії щодо свого сина. Свідчення сусідки, що вона бачила його зі спущеними штанами та голого сина, він намагався спростувати тим, що він так завжди ходить у себе вдома. Проте, суд зазначив, що не може взяти до уваги показання підсудного про непричетність його до скоєння даного злочину, оскільки вони спростовуються як його показаннями, які він давав на досудовому слідстві і якими визнав свою вину, так і іншими доказами, які суд безпосередньо дослідив у судовому засіданні.

Так, **будучи допитаним в якості підозрюваного та обвинуваченого на досудовому слідстві, підсудний повністю визнавав свою вину у вчиненні розпусних дій щодо свого сина** та детально показав, що він 10.05.2010 р. з своїми неповнолітніми синами залишився вдома, оскільки дружина перебувала в пологовому будинку. Випивши звечора багато спиртного, ранком знову вживши 100 г горілки, не усвідомлюючи свої дії, покликав до себе свого малолітнього сина і, приспустивши одяг, наказав взяти в руки його статевий орган. В цей момент до будинку зайшла сусідка, яка почала на нього кричати, що змусило його вибігти з будинку. Він усвідомлює, що свої розпусні дії вчиняв стосовно свого неповнолітнього сина, про що шкодує.

Малолітній син підсудного, будучи допитаним в судовому засіданні в порядку ст. 168 ч. 3 КПК України в якості потерпілого в присутності своєї матері, підтвердив свої показання, які давав на досудовому слідстві.

Суд зробив висновок, що вина підсудного доведена матеріалами та доказами, які були зібрані органом досудового слідства та перевірені у судовому засіданні: рапорт дільничного інспектора міліції, висновки судово-медичного експерта, свідчення малолітнього (в присутності його матері), який зазначив, що батько декілька раз на день «щось робив з його попкою». Суд визнав дії підсудного стосовно малолітньої особи (його сина) розпусними, а отже злочинними, які кваліфікуються за ч. 2 ст. 156 КК.

Вирішуючи питання про обрання міри та виду покарання підсудному, суд врахував характер та підвищену суспільну небезпеку скоєного ним злочину, а також те, що злочин, передбачений ч. 2 ст. 156 КК, у відповідності до ст.12 КК відноситься до злочинів середньої тяжкості. Одночасно **суд зважив на те, що такі злочини проти неповнолітніх є надзвичайно небезпечними, оскільки посягають на їх нормальний статевий розвиток, такі злочини розбещують дітей, призводять до глибоких душевних травм, штовхають їх до аморального способу життя, посягають на їхню статеву недоторканість**.

Суд також врахував і дані щодо підсудного, який не перебував на обліку в лікаря-нарколога та лікаря-психіатра, проте, за **місцем проживання характеризувався екстремно негативно (голова сілради повідомив про зловживання спиртними напоями, в стані сп'яніння побиття своєї співмешканки та її дітей, він ніколи не працював, є грубою**

і неврівноваженою людиною, що підтвердили свідки). **Підсудний був раніше судимий, в тому числі і за зґвалтування.**

Враховуючи вплив призначеного покарання на виправлення, перевиховання та профілактику підсудного, з урахуванням його негативної характеристики, суд визнав підсудного винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК, та призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років.

Попре те, що даний вирок є одним з найякісніших вироків у даній категорії справ, оскільки суд дуже ретельно підійшов до з'ясування обставин справи, звернув увагу на те, який вплив має такий злочин на психіку та подальшу долю потерпілої дитини, призначив реальне покарання за такий злочин, в ньому є і певні неточності. З одного боку, обох дітей визнано потерпілими у даній справі, однак, призначаючи покарання, суд кваліфікував вчинені дії як протиправні стосовно однієї дитини, яка була безпосередньо задіяна в акті онанізму. Але розбещення неповнолітніх являє собою не лише фізичні розпусні дії, участь у таких діях, але й спостереження за такими діями або розбещення, яке проявляється у демонстрації порнографічних фільмів, розповідях про статеві акти тощо. Тому суд мав зазначити, що розбещенню були піддані обидва малолітніх сини.

Дана справи показала також і ряд характерних проблем, які виникають у сфері протидії насильству в сім'ї. Як видно з характеристики засудженого, він зловживав алкоголем і бив свою дружину та дітей. І про цей факт було відомо як посадовим особам, так і сусідам. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» підставами для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є, серед іншого, отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього. Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженням наказом чотирьох міністерств №5/34/24/11 від 16 січня 2004 р., встановлено обов'язковість передачі інформації про факти жорстокого поводження з дітьми до уповноважених органів влади, якими на місцях є служби у справах дітей та відділи кримінальної міліції у справах дітей. Але, незважаючи на це, жодних дій по захисту дітей від протиправної поведінки з боку їх батька вжито не було, до адміністративної відповідальності правопорушника не притягувалося, сім'я не перебувала на обліку як така, що перебуває у складних життєвих обставинах.

П'ятою ознакою даної категорії справ є те, що **суди часто викликають до суду потерпілих дітей для їхнього допиту в залі суду, малолітні потерпілі навіть є присутніми в залі судового засідання протягом всього розгляду справи в суді** (зокрема, справи № 1-274/10, №1 – 116/2009, №11-а-1963/2009).

Це є абсолютно неприйнятним, оскільки повторні допити дітей, які постраждали від сексуального насильства, можуть повторно травмувати їхню психіку та нанести шкоду їхньому психічному здоров'ю. Необхідно зазначити, що виклик до суду дітей-потерпілих повинен здійснюватися лише у випадках, коли за їхньої відсутності неможливо встановити істину у справі. У таких справах суд в праві оголосити у судовому засіданні показання потерпілих дітей або дітей-свідків сексуального насильства, які були надані ними під час досудового слідства, як це передбачено ст. 306 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), а у випадку крайньої необхідності, з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, запобігаючи контакту між потерпілим та підсудним, скористатися положеннями ст. 303 КПКУ щодо можливості проведення допиту свідка із використанням

технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі, за межами приміщення суду. Такий підхід закладено у міжнародних стандартах щодо поводження з дітьми під час кримінального процесу, серед яких керівні принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно правосуддя у питаннях, пов'язаних з дітьми-жертвами та свідками злочинів, та керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи з питань правосуддя, дружнього до дітей. Всі процесуальні дії, включаючи допит дитини-потерпілої або дитини-свідка, мають бути зроблені, враховуючи найкращі інтереси дитини.

В керівних принципах РЄ (п. 67-74), зокрема, зазначено, що кількість допитів має бути обмежена, наскільки це може бути можливим, а їхня тривалість має враховувати вік дитини; прямий контакт між потерпілою дитиною або дитиною-свідком з обвинуваченою особою має бути унеможливлений і може бути застосований тільки на запит дитини; діти повинні мати можливість давати свідчення за відсутності обвинуваченої сторони тощо. А Конвенція Ради Європи №201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру, яка підписана Україною у 2007 р. і яку Україна збирається ратифікувати найближчим часом, у ст. 35 встановлює, що допити (інтерв'ю) дітей-жертв та свідків сексуальних злочинів мають відбуватися у спеціально обладнаних для цих цілей приміщеннях (мова ведеться про приміщення у стилі «дружнє до дитини»), лише спеціально навченими фахівцями; за можливості, допити мають бути проведені однією і тією самою особою. Держави мають вжити заходів, щоб передбачити у законодавстві можливість записувати допит дитини на відеоносії, з метою подальшого розгляду цих відеозаписів у судових засіданнях як доказів.

Шостою характеристикою таких справ є те, що *суди розглядають справи про злочини проти статевої недоторканості та статевої свободи осіб у відкритих судових засіданнях*.

Така характеристика притаманна справам, у яких потерпілими є як дорослі, так і діти. Тобто, судді ігнорують положення статті 20 КПК України, за яким закритий судовий розгляд, серед іншого, допускається за мотивованою ухвалою суду в справах про статеві злочини з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду, **розглянувши у відкритому судовому засіданні** кримінальну справу №11-а-1963/2009 за апеляцією засудженого на вирок районного суду, встановила, що цим вирок *він засуджений: за ч. 3 ст. 152 КК – до 9 років позбавлення волі, ч. 4 ст. 152 КК – до 11 років позбавлення волі, ч. 2 ст. 153 КК – до 5 років позбавлення волі, ч. 3 ст. 153 КК – до 10 років позбавлення волі, ч. 2 ст. 156 КК (в редакції 1961 року) – до 2 років позбавлення волі, ч. 3 ст. 301 КК – до 4 років позбавлення волі з конфіскацією порнографічних предметів, відеопродукції та засобів їх виготовлення. На підставі ст. 70 КК остаточне покарання за сукупністю злочинів призначено засудженому у вигляді 11 років позбавлення волі з конфіскацією порнографічних предметів, відеопродукції та засобів їхнього виготовлення*.

Засуджений визнаний винним в тому, що він з серпня 2007 р. до січня 2008 р. чинив із застосуванням фізичного чинив сексуальне насильство стосовно своїх двох доньок (неповнолітньої, 1991 р.н., та малолітньої, 1995 р.н.): задовольняв свою статеву пристрасть неприродним способом, а саме орогенітальним шляхом, при цьому при небажанні останньої виконувати його дії він тримав її шию та голову, не даючи їй можливості опиратися

чи відвернути обличчя. Також примушував своїх доньок до вступу з ним у статеві зносини всупереч їхньому бажанню та із застосуванням фізичного насильства. Неповнолітню дочку умовляннями та обіцянками щось придбати примушував до участі в створенні фотографій та відеозаписів порнографічного характеру (зразки яких було вилучено), а малолітню доньку розбещував.

В апеляції засуджений просив вирок суду скасувати і направити справу для проведення додаткового розслідування, посилаючись на невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи та істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону. Апелянт вважав, що суд не дав оцінку тому, що між ним та потерпілими не проводилися очні ставки, відсутні свідки вчинення ним злочинів, показання потерпілих не відповідають висновкам судово-медичних експертиз, а також не звернув увагу на його статеве здоров'я і не призначив експертизу з цього питання. Також він зазначив про неправдивість свідчень потерпілої щодо відсутності в неї можливості втекти від нього, оскільки поруч постійно були мобільні телефони, які працювали і з яких вона могла зателефонувати родичам. За твердженням засудженого, під час досудового слідства до нього застосовували психологічний тиск, йому не надали можливість належним чином ознайомитися з матеріалами справи, порушили його права на захист та не роз'яснили права при затриманні.

Заслухавши доповідь судді, прокурора, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи, викладені в апеляції, провівши судові дебати, колегія суддів встановила, що апеляція не підлягає задоволенню. Щодо тверджень засудженого про порушення його прав на захист, неознайомлення з матеріалами справи та ін., то їх було спростовано наявними в матеріалах справи постановами та протоколами, до яких не було внесено жодних зауважень та скарг.

На підставі наведеного, колегія суддів прийшла до висновку про залишення апеляції засудженого без задоволення, а вироку суду без зміни.

В даному аспекті доречно зазначити, що ст. 36 вищезгаданої Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру встановлює, що при розгляді такої справи в суді суддя має прийняти рішення про закриття судового засідання. Але положення про закриття судового засідання має застосовуватися не лише при розгляді статевих злочинів, вчинених стосовно дітей, а також і стосовно дорослих осіб, оскільки такі справи стосуються найінтимніших сторін життя людини та суттєво впливають на емоційний стан жертв.

Сьомою характерною ознакою даної категорії справ є те, **що потерпілі або їх представники не заявляють цивільні позови**. Проте, цьому факту є дуже логічні пояснення, оскільки діти-потерпілі від таких злочинів не знають своїх прав, а законні представники часто не зважають на це право. Окрім цього, факт заявлення цивільного позову про відшкодування моральної шкоди може негативно вплинути на хід розгляду справи, оскільки підсудні дуже часто використовують цей факт як контраргумент, який ніби то підтверджує, що свідчення є хибними і потерпілі звертаються до суду виключно з метою отримання грошей.

Восьмою важливою особливістю є те, що у даній категорії справ суд приймає до уваги характеристику підсудної особи за місцем проживання, а не за місцем її роботи. Це є логічним, оскільки особа, яка вчиняє як сексуальне насильство, так і інші форми насильства в сім'ї, вкрай рідко проявляє себе негативно на робочому місці, про що стверджують результати різних досліджень у даній сфері.

По-дев'яте, найбільш розповсюдженим запобіжним заходом у даній категорії справ є тримання під вартою.

Так, у справі №1-274/10 слідчий звернувся до суду із поданням про обрання для підозрюваного у скоєнні злочину за ч. 2 ст. 156 КК запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Суддя задовольнив це подання з наступних підстав. У справі особа є підозрюваним, оскільки на нього як на особу, яка вчинила злочин, вказує потерпіла, що підтверджується і ін. доказами, зібраними у справі. При вивченні даних, що характеризують підозрюваного, було встановлено, що він негативно характеризується за місцем проживання, в 2004 р. в сільську раду, на території якої він на той час проживав, надходила скарга місцевої жительки на неадекватну поведінку підозрюваного, який посягав на її честь та гідність. Протягом 2008-2009 рр. його неодноразово притягали до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку. Зазначені обставини дають підстави вважати, що перебуваючи на волі, підозрюваний може продовжити свою злочинну діяльність.

По-десяте, розглядаючи кримінальні справи про статеві злочини, вчинені стосовно дорослих осіб, необхідно відзначити, що суди ставляться до таких справ занадто толерантно, звільняючи засуджених від відбування покарання з випробуванням (наприклад, справа №1-2/09). Вище вже було згадано про те, що через недосконалість Єдиного державного реєстру судових рішень України було достатньо складно знайти справи, пов'язані із сексуальним насильством в сім'ї, вчиненим щодо дорослих осіб. Проте, все ж таки приклади є, хоча рішення у таких справах є достатньо спірними.

Так, у відкритому судовому засіданні була розглянута справа №1-6/2011 року, в якій підсудного звинувачено у скоєнні злочину, що передбачає відповідальність за ч. 1 ст. 152 КК України.

Органом досудового слідства підсудного звинувачували в тому, що він у травні 2010 р. на березі річки, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, всупереч волі потерпілої, погрожуючи застосуванням та застосовуючи фізичне насильство, яке мало результатом тілесні ушкодження у вигляді саден, гематом в області голови, крововиливу в області шиї праворуч, синця з осадженням в області правого колінного суглоба, струсу головного мозку, що згідно з висновком експерта віднесено до категорії легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я, вступив з потерпілою в статеві зносини.

Допитаний в судовому засіданні підсудний вину свою не визнав, пояснив, що з потерпілою в її будинку він проживав однією сім'єю в період з 2006 р. до середини січня 2010 року. З січня місяця він почав проживати окремо від неї у своїх батьків, але підтримував дружні стосунки і декілька разів ночував у неї.

У травні 2010 р. близько 22.00 години він прийшов до потерпілої, щоб забрати свої особисті документи та з'ясувати стосунки, оскільки від мешканців села чув, що вона зустрічається з іншим чоловіком. Коли він прийшов до її будинку, то жінка відчинила двері, але спілкуватись з ним не захотіла і зачинила перед ним двері з огляду на те, що він був у стані алкогольного сп'яніння. Застосувавши силу, він відкрив двері і витягнув її на подвір'я, де наніс рукою декілька ударів в обличчя, від яких вона падала на землю, потім запропонував їй піти до річки, куди вони і попрямували після отримання її згоди, при цьому він обнімав її за шию. Біля річки вони розмовляли і він давав їй одягтися у свій одяг, а коли переходили через місток на другий берег річки, то жартома штовхнув її у воду, але після цього відразу допоміг вибратися із води. Повертаючись, потерпіла переодягнулась в себе вдома і пішла разом з ними ночувати в будинок батьків підсудного, де спала з ним

в одній кімнаті, але вона – на дивані, а він – поряд з диваном на підлозі. Вранці його брат завіз її додому. В статеві зносини із потерпілою він не вступав, а вважає, що заяву про зґвалтування вона написала лише тому, щоб не повертати кошти, які він витратив на ремонт її будинку та на проведення до будинку газу, а також щоб не заважав її особистому життю, зважаючи, що в неї з'явився інший чоловік. Визнав вину в тому, що наніс тілесні ушкодження потерпілій, та зазначив про відшкодування матеріальних витрат на лікування в сумі 4240 грн. (сума, яка була заявлена в позові).

Допитана в судовому засіданні потерпіла пояснила, що у травні 2010 р. близько 23.00 години до неї додому прийшов підсудний, якого вона не пустила до будинку. Він вирвав двері та почав її бити, потім схопив її рукою за ший і потягнув до річки. Біля річки він її знову декілька раз ударив і вона впала на землю, потім сів на неї зверху і почав зривати з неї верхній одяг та нижню білизну, після чого, застосовуючи фізичну силу, вступив з нею в статеві зносини природним способом. Після закінчення статевого акту, проходячи містком через річку підсудний кинув її у воду, а витягуючи назад на місток річковою водою помив її статеві органи. Вона з підсудним зайшли до неї додому, де вона вмилася та переодягнулася, і вони разом пішли до нього додому, де заночували. Вона спала з ним в одній кімнаті, але вона - на дивані, а він поряд з диваном на полу. Вранці брат підсудного завіз її автомобілем додому. Своїм синові побите обличчя вона спочатку пояснила тим, що впала в погребі, але пізніше зізналась в побитті та зґвалтуванні підсудним. Потерпіла спочатку зверталася до міліції з приводу нанесення їй тілесних ушкоджень, а потім з приводу її зґвалтування. Має претензії до підсудного на відшкодування моральних збитків на суму 30000 грн., витрат на правову допомогу на суму 2000 грн. Жінка також зазначила, що підсудний відшкодував їй 4240 грн. – витрати, пов'язані з лікуванням.

Допитана в судовому засіданні свідок, яка є матір'ю підсудного, суду пояснила, що близько 23.00 години вона забирила з берега річки свого сина та потерпілу, яка була побита. Вона забрала їх обох до себе додому ночувати, постеливши потерпілій на дивані, а сину – на підлозі, поруч з диваном. Ранком наступного дня вона з сином завезли автомобілем потерпілу додому і домовилися з нею, що остання буде казати, що впала в погребі та забилась.

Допитана в судовому засіданні свідок, яка працює лікарем в обласному психіатрично-наркологічному медичному об'єднанні, суду пояснила, що в травні місяці 2010 рр. вона була лікуючим лікарем підсудного, який розповідав про те, що він посварився зі своєю колишньою співмешканкою, під час сварки він її декілька раз ударив, потім мав із потерпілою статеві зносини за її згодою, розповідав, що дуже кохає її.

Допитаний в судовому засіданні експерт пояснив суду, що наступного дня після події при обстеженні потерпілої в неї були виявлені легкі тілесні ушкодження, які могли утворитися в результаті нанесення ударів руками людини. Також він ретельно обстежив потерпілу та підсудного з метою встановлення тілесних ушкоджень, характерних при зґвалтуванні, але таких тілесних ушкоджень ні у потерпілої, ні у підсудного виявлено не було. Ним бралися мазки із статевих органів підсудного та потерпілої для проведення відповідних експертиз. Але, як видно з матеріалів справи, відповідні судово-медичні та судово-цитологічне дослідження датуються двома тижнями пізніше від дати заявленого акту насильства. Допитаний в судовому засіданні свідок, який є сином потерпілої, вказав, що коли підсудний проживав з його матір'ю і вживав спиртні напої, то між ними виникали сварки та бійки. В тверезому стані він повадився нормально.

Також суд дослідив протоколи огляду місця події та фототаблиці до них, протокол медичного огляду щодо стану сп'яніння, протокол огляду предметів та фототаблиця до нього, акт амбулаторної судово-психіатричної експертизи; проте було визнано, що вони не містять жодних фактичних даних, на підставі яких можливо встановити наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, інкримінованого підсудному.

Враховуючи всі наведені факти, суд зробив висновок, що факт зґвалтування органом досудового слідства не доведено (достовірність показань потерпілої, всупереч вимогам кримінально-процесуального законодавства, слідчим не була перевірена), суд виправдав підсудного у зв'язку з відсутністю події інкримінованого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України.

Отже, представлений виправдувальний вирок ще раз доводить той факт, що сексуальне насильство в сім'ї є достатньо латентним явищем і таким, що складно довести. Тому таким важливим є уважне ставлення суду до подібних справ і врахування не лише результатів експертиз, але й показань свідків, а також історії розвитку насильства в конкретній сім'ї.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що загалом якість судових рішень у кримінальних справах, пов'язаних із насильством в сім'ї, не можна вважати достатньо високою. На жаль, судді дуже часто недооцінюють суспільну небезпечність насильства в сім'ї, не вважаючи його грубим порушенням прав людини, що призводить до поверхневого розгляду справ, призначення надто м'яких покарань засудженим і повного ігнорування психологічного та фізичного стану жертви та необхідності її захисту. А це означає, що має проводитись постійне навчання суддів в даній сфері, що в подальшому може вплинути на підвищення якості судових рішень у таких справах, а найголовніше – зможе вплинути на правопорушників та захистити жертв насильства.

2.4. ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ТА ДОРΟΣЛИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ДО ДЕСТРУКТИВНИХ ПСИХОКУЛЬТОВИХ УГРУПУВАНЬ ТА ТЕЧІЙ (СЕКТ) ЯК ФОРМА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Необхідно відзначити, що мова ведеться про доволі специфічну форму насильства в сім'ї, оскільки вона, по-перше, обумовлена застосуванням спеціальних методик психологічного впливу, які вже за своєю суттю є формами психічного насильства. По-друге, негативні психологічні установки одного чи обидвох членів сім'ї призводять до психологічного насильства вже в межах самої сім'ї (обмеження дозволля, примус слідувати жорстким обмеженням щодо поведінки, мови, режиму праці та відпочинку, примус відмовитись від медичної допомоги або ненадання такої допомоги, якщо це стосується осіб, які є на утриманні і позбавлені можливості обслуговувати себе самостійно, та ін.), економічного (необхідність робити щомісячні пожертви на користь «церкви», незалежно від фактичних заробітків, потреб сім'ї та ін.) та фізичного насильства (система покарань за недотримання релігійних норм, примус до певної поведінки через загрозою голоду, безсоння та ін.).

За даними громадської організації «Комітет порятунку молоді» (Російська Федерація), до різних культових новоутворень (сект) залучено 3-5 млн. осіб (у віці до 18 років – 500 тис. осіб, у віці 18-25 років – 1 млн. осіб), зруйновано понад 250 тис. родин, є не меншою і кількість неповнолітніх дітей, покинутих батьками. В Україні, на жаль, таких досліджень не проводили, проте масштаби проблеми можуть бути не меншими.

За даними Служби безпеки України (СБУ), до найбільш небезпечних деструктивних сект, що діють на території України, можна віднести: «Церква уніфікації» С.М. Муна, «Церква Сайєнтології» (так звані «Центри Діанетики» Л.Р. Хаббарда), «Аум Сінрікьо», «Міжнародне товариство свідомості Крішні», «Раджніш (Ошо)», «Свідки Єгови», «Богородичний центр», «Діти бога» Д. Берга. Особливу небезпеку складають релігійні та псевдорелігійні організації сатанинського толку.

Отже, це свого роду «опосередковане» насильство в сім'ї – спочатку насильство вчинюється щодо одного з членів сім'ї зовні (як правило дорослого), а потім це насильство «проектуються» ним вже щодо ін. членів власної сім'ї.

Слід також відзначити, що ця форма насильства в сім'ї (і це набуває особливого значення, коли проблема, обумовлена залученням до таких організацій членів сім'ї, стає предметом судового розгляду) зовні ніби сприяє відновленню соціального статусу членів сім'ї - наприклад, особа перестає пиячити, вживати наркотики, розпродавати майно в обмін на сильнодіючі речовини. Але це лише певний етап, надалі відбувається наступне: поняття «оточуючі», а це, перш за все, інші члени сім'ї, замінюється поняттям «організація», а наркотична чи алкогольна залежність змінюється іншою – сектантською, псевдорелігійною. Отже, інші члени сім'ї стають чужими, з якими можна і необхідно чинити, як з чужими – нехтувати сімейними обов'язками, не брати жодної участі у вихованні дітей, обмежувати інших членів сім'ї в економічній та соціальній допомозі, а інколи й прямо створювати умови, що є небезпечними для їхнього життя і здоров'я.

Так, зокрема, 24.12.2008 р. до Департаменту психологічної безпеки Харківського відділення Міжнародної поліцейської асоціації надійшло звернення від громадянки А. щодо незаконних дій лідера секти Ш. Перевіркою було встановлено, що у м. Мерефа Харківської області займається цілительською діяльністю без спеціальної медичної освіти особа Ш., лікуючи громадян ніби то від усіх хвороб шляхом колективних молитов у створеній ним релігійній громаді. У 2007 р. до нього звернувся чоловік заявниці, громадянин Б. для лікуван-

ня епілепсії. Ш. провів курс лікування і запевнив пацієнта, що він вже вилікувався від хвороби. Проте, за твердженням громадянки А., у її чоловіка Б. після «лікування» у цілителя хвороба не тільки не зникла, а навпаки загострилась, приступи стали частішими, оскільки за вказівкою цілителя її чоловік перестав приймати протиепілептичні препарати. За «лікування» Ш. встановив оплату у вигляді певної частини від прибутку громадянина Б. щомісячно, що значно погіршило економічне становище її сім'ї. Крім того, діяння Ш. опосередковано створило небезпеку для життя і здоров'я двох її малолітніх дітей: будучи запевненим цілителем, що він вилікувався, її чоловік сідає за кермо автомобіля і бере з собою дітей на проповіді Ш. Дружину він з собою не бере, оскільки вона є «нечистою», що унеможливорює її присутність на зібраннях секти. Під час таких поїздок декілька разів у Б. траплялися приступи епілептичної хвороби, аварії вдалося уникнути лише завдяки випадковості. На всі її заперечення щодо недопустимості такої поведінки чоловік під впливом «вчення» Ш. не реагує, а одного разу застосував до неї фізичне насильство у вигляді нанесення побоїв.

Таким чином, участь громадянина Б. в у релігійній громаді, яка носить ознаки деструктивної секти, призвела до порушення прав його дітей на належні та безпечні умови життя та виховання, є прикладом нехтування батьком своїми обов'язками та формою недбалого ставлення до дітей, що є прямим порушенням вимог ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», Сімейного Кодексу України, Конвенції ООН про права дитини. Разом з тим, діяння громадянина Б. щодо своєї дружини А., є формою насильства в сім'ї (фізичне насильство) та містить ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Проте діяння громадянина Б. щодо фактичного нараження на небезпеку життя і здоров'я своїх дітей не охоплюється, на жаль, жодною нормою адміністративного чи кримінального судочинства. Зокрема, незважаючи на визначення поняття «жорстоке поводження з дітьми», яке міститься у ст. 19 Конвенції про права дитини (згідно з яким жорстоким поводженням є усі форми фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину), визначення насильства у сім'ї за ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачає тільки умисну форму вини у діях, що становлять поняття «насильство в сім'ї». До того ж, передбачені Законом форми насильства у сім'ї не охоплюють згадану ситуацію. Притягнення до адміністративної (ст. 184 КУпАП) та кримінальної (ст. 166 КК) відповідальності, також не є можливим, оскільки об'єктивна сторона зазначених діянь не охоплює вчинення дій, що мають місце у даній ситуації. Як правило, наслідком залучення одного з членів сім'ї до подібних організацій є руйнування сім'ї. У зв'язку з цим, судам особливу увагу слід привернути до питання щодо захисту прав неповнолітніх, зокрема стосовно визначення місця проживання неповнолітнього. Слід пам'ятати, що залишення дитини з тим з її батьків, хто залучений до таких організацій, є не завжди доцільним навіть за умови дещо кращих економічних умов для неповнолітнього, а особливо малолітнього. Також судам слід ретельно підходити до питання щодо відібрання дитини і позбавлення батьківських прав, зважаючи, в першу чергу, на найкращі інтереси дитини (зокрема, щодо надання медичної допомоги).

Наслідком залучення членів сім'ї до деструктивних психокультових організацій (сект) є також **поширення фізичного насильства у сім'ї**, що інколи призводить до особливо тяжких наслідків.

В одній зі справ, що стала предметом самостійного дослідження лікарів-психіатрів щодо феномену так званих «індукованих психозів», було встановлено, що тривале перебування одного з членів сім'ї (сина потерпілої) у деструктивному культі та застосування до нього низки психотравмуючих методик, призвело до вчинення ним разом із двома сестрами особливо тяжкого злочину – вбивства своєї матері під час здійснення ритуалу «вигнання» злої сили.

Особливої уваги потребує також питання залучення дітей до деструктивних психокультових організацій як форми насильства у сім'ї та **порушення права дитини на свободу думки, совісті та релігії**.

Відповідно до ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікована Україною 17.07.1997 р.) «кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». Зазначене положення знайшло свою реалізацію у ст. 14 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до якої «держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб».

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» держава здійснює захист дитини від залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примусу до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Разом з цим необхідно зауважити, що ані міжнародне законодавство, ані чинне законодавство України не містять визначення понять «деструктивні психокультіві угруповання та течії», «екстремістські релігійні психокультіві угруповання та течії». Натомість, використовуються терміни «секти» та «новітні релігійні течії», зміст яких, проте, не розкривається.

Релігійні або псевдорелігійні⁶⁷ організації, в яких релігійною общиною або її духовними лідерами повністю контролюється життя та діяльність кожного її члена, практикується обманне вербування, контроль свідомості adeptів за допомогою спеціальних психотехнік, називають тоталітарними сектами. Крайньою формою тоталітарних сект є деструктивні секти, так звані «секти-вбивці», діяльність яких поєднана із заподіянням тяжкої шкоди психічному здоров'ю її послідовників, доведенням їх до самогубства та вбивствами інших людей.

Деструктивні секти – це авторитарні, ієрархічні релігійні або нерелігійні (псевдорелігійні) організації або рухи, діяльність яких здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів та поєднана із заподіянням шкоди

⁶⁷ Організації, зміст культу яких не обов'язково повинен полягати у поклонінні якомусь ідолу або богу, однак за своїми обрядовими характеристиками мають ознаки релігійних. Прикладом є організація «Церква Саєнтології».

здоров'ю людей або статевою розпустою. Ці організації руйнують людську особистість та всі її зв'язки із зовнішнім світом, застосовуючи засоби психологічного контролю і технології реформування свідомості.

Серед ознак деструктивних сект можна виділити наступні:

1. використання практики дестабілізації свідомості (повідомлення про себе особистої інформації, незаконна медична і психологічна практика, ритуальні обряди, інтенсивна робота тощо);
2. завдання безпосередньої шкоди фізичному здоров'ю послідовників (недоїдання, «особливе харчування», спеціальні методики самокаліцтва);
3. використання грошей послідовників для власних потреб лідера групи або залучення нових членів;
4. провокування розриву з сім'єю і соціальним оточенням;
5. руйнування матеріально-фінансової стабільності своїх послідовників;
6. будівництва пірамідальної, авторитарної, ієрархічної, закритої структури;
7. використання розподілу дітей на групи незалежно від їх споріднених зв'язків – залежно від рівня «навіюваності»;
8. намагання організаційно проникнути в державні, суспільні, приватні і комерційні структури;
9. здійснення дій із дестабілізації суспільства та його інститутів⁶⁸.

Особливість даної форми психологічного насильства полягає в тому, що більшість дітей, які залучаються до сект приходять туди не самостійно (незначними винятками є безпритульні діти), а їх втягують туди безпосередньо їхні батьки (іноді інші близькі родичі). Секта, як правило, висуває суворі вимоги до своїх adeptів, які, в свою чергу, висувають їх до своїх дітей. Діти, які в силу своїх психофізіологічних особливостей бажають активно проводити своє дозвілля, гратися і розважатися, або принаймні, відпочити від занять у школі, вимушені значну частину свого вільного часу проводити у задушливих приміщеннях під монотонний спів adeptів секти, вивчати складні для розуміння навіть дорослої людини книжки. Звичайно, це не приносить їм задоволення, проте покаранням за відмову брати участь у «спасінні» є фізичне насильство (побиття, позбавлення їжі, поставлення на «гречку» у темному куті кімнат тощо), психічне і психологічне насильство (заликування кінцем світу, стражданнями у пеклі). Крім того, частиною психокультових практик сект є спеціальні методики подолання опору психіки до навіювання, автосугесії, інтерналізації⁶⁹ та індоктринації⁷⁰.

Не викликає сумнівів, що наведені нижче форми ставлення батьків до своїх дітей є жорстоким поводженням з ними і становлять доволі специфічну форму насильства у сім'ї:

- порушення режиму відпочинку та сну (зменшення тривалості сну, навіть існування вимоги спати якомога менше, що періодично переривається спеціальними співами та молитвами);
- погане малокалорійне харчування (наприклад, одноразове денне харчування кашою на воді);
- заборона спілкуватись з іншими дітьми (навіювання, що інші діти є нечистими і за це будуть горіти в пеклі) та ізоляція від будь-якого зовнішнього оточення, включаючи ін. родичів;

⁶⁸ Ці ознаки не обов'язково мають бути встановлені в сукупності, достатньо деяких з них. В будь-якому випадку, обов'язковою ознакою є незаконне використання методів психологічного впливу, керування свідомістю, формування патологічної залежності від групи або від культу.

⁶⁹ Примушує беззаперечно покорюватись adeptам секти своїм лідерам разом з заборонами для adeptів критичного мислення та сумнівів в оцінці культу.

⁷⁰ Впровадження до свідомості adeptа психологічного принципу «подвоєння», що дозволяє уникнути adeptу комплексу вини за вчинювані протиправні вчинки і є своєрідним дозволом на будь-які дії на користь секти.

- заборона дивитись телевізор;
- примус відвідувати збори релігійної організації, де часом застосовують додаткові методи впливу, як шкодять здоров'ю дитини (підвищена температура приміщення та ін.);
- примус читати лише релігійну літературу секти тощо.

Звичайно, названі форми жорсткого поводження з дітьми заподіюють шкоду їхньому фізичному здоров'ю та перешкоджають їхньому нормальному розвитку, але головна небезпека полягає в тому, що залучення дітей до сект в більшості випадків призводить до тяжкого ураження психіки неповнолітніх (психічні розлади, тимчасові або хронічні психічні захворювання, самогубства, вбивства інших осіб, у тому числі членів сім'ї). Звичайно, держава повинна поважати право батьків на релігійне виховання своїх дітей, про що йдеться в Конвенції про права дитини та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Однак, коли таке «виховання» набуває форми втягнення дитини у деструктивне психокультове об'єднання, коли порушується право дитини на нормальні умови життя та розвитку, на отримання освіти, дозвілля, нормальний сон та харчування, що врешті-решт призводить до духовного каліцтва дитини, – така поведінка з боку батьків або осіб, що їх замінюють, є недопустимою і утворює одну з форм насильства в сім'ї, а отже, є підставою для втручання держави у таке «виховання» з притяганням винних до юридичної відповідальності⁷¹.

Небезпека впливу деструктивних сект на дітей перш за все полягає в застосуванні специфічних методів маніпулювання свідомістю, використанні особливих форм нейролінгвістичного кодування (зомбування особи), зупинення мислення, медитації, сенсорного перевантаження. Не виникає сумнівів, що за умови фактичної відсутності початкової соціалізації дитини, її загальної психофізіологічної уразливості, вплив таких організацій призводить до незворотних психічних процесів, одностороннього розвитку особистості, формування стійкої системи свідомих та підсвідомих фобій та залежності від культу (психічне каліцтво).

Змінений стан свідомості та методики нейролінгвістичного кодування, що є незмінними супутниками «вчень» різного роду деструктивних культів, часто супроводжується незаконними діями з наркотичними або сильнодіючими речовинами. У таких випадках доцільною є додаткова кваліфікація за ст. ст. 314, 315, 316, 317 КК (незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, схилення до вживання наркотичних засобів, утримання місць для незаконного вживання наркотичних речовин, психотропних речовин або їх аналогів тощо).

Таким чином, за умови втягнення неповнолітніх у деструктивні секти, перш за все, порушуються наступні права дитини:

- право на безпечні умови для життя і здорового розвитку дитини;
- право на умови, необхідні для всебічного розвитку дитини;
- право на вільне висловлювання особистої думки;
- право на формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності;
- право на здоровий фізичний і психічний розвиток;
- право дитини на її належну підготовку до свідомого життя у суспільстві;
- право на збереження індивідуальності;
- право на свободу думки, совісті та релігії;

⁷¹ Суддям слід пам'ятати, що у справах цієї категорії необхідним є проведення експертиз, як правило, релігієзнавчих та комплексних філолого-психолінгвістичних.

- право на свободу від свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте та сімейне життя;
- розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей в найповнішому обсязі.

Приклади з іноземної судової практики свідчать про пряме **порушення батьками названих прав дитини, нанесення шкоди її фізичному та психічному здоров'ю**. Зокрема, доречно навести показання свідків у справі щодо ліквідації Московського осередку секти «Свідки Ієгови»⁷²:

- громадянин А. одружився зі своєю дружиною в 1976 р., вони прожили нормально і щасливо, до 1994 р., коли під час його перебування у відрядженні дружина вступила в організацію «Свідки Ієгови» та втягнула до неї і дітей (11-річного старшого та 3-річного молодшого синів); на його категоричні заперечення, дружина категорично відмовилася вийти з організації сама і забрати з неї дітей; жінка водила дітей на проповіді, головним завданням мала «очистити душу дитини», освіти ставила на останнє місце, вважаючи, що «школа нічого хорошого не дасть»; дружина часто полишала будинок, усіма домашніми справами займався А., участь у вихованні дітей вона не брала;
- громадянка Б. свідчила, що її невістка є членом релігійної общини (м. Москва), залучає до участі у проповідях своїх дітей, одному з яких 5, а іншому 10 років, при цьому був випадок, коли менша дитина, прийшовши з проповіді, від втоми лягла прямо на підлогу, старша ж розповіла бабусі, що в приміщеннях від духоти у нього закрутилася голова і його вирвало; діти під впливом матері виховуються в дусі заперечень проти всього державного, служби в армії, неприязні до православних; старший син і без того ослаблений, у нього проблеми з хребтом, недокрів'я, спостерігаються астматичні явища;
- громадянка В. свідчила, що членом релігійної общини «Свідки Ієгови» орієнтовно 1997 року стала її дочка, залишившись одна з двома дітьми після першого невдалого шлюбу і загибелі другого чоловіка (діти 2 і 4 років); під приводом прогулянок вона почала брати їх на проповіді; дотримуючись заборони общини, вона не дозволяла дітям брати участь у святах, виступати, танцювати всупереч їхньому явно вираженому бажанню та активності, в дні свят їх просто не водили до дитсадку; запроваджено погодинний графік, сувора звітність, в т.ч. для дітей, за непослух дітей карала побиттям і голодом;
- громадянин Г. засвідчив, що його дружина стала членом організації «Свідки Ієгови» після їхнього розлучення; молодшу дитину, яка була в 4-5 класі, почала водити на збори «в задушливі зборища», де син плакав, відмовлявся йти, проте його обдурювали, погрожували не пустити до батька, били, змушували читати книжки організації.
- свідок Д. зазначив, що його діти (11-тирічний та 3-річний сини) після вступу його дружини до організації також брали участь в релігійних зборах, що спричинило через півтора роки наступні наслідки – в їхніх очах з'явився переляк, на його спроби щось з'ясувати, вони відповідали, що він не здогадується, що на них усіх чекає кінець світу, Армагедон; менший син під сильним враженням від отриманої в секті інформації відмовився йти разом з класом на екскурсію до Останкінської телевежі (аргументуючи близькістю до неба), в ранньому віці почав говорити про смерть, з плачем розпитував батька, чи той вбивав людей в Афганістані.

Немає сумнівів в тому, що в наведених випадках є ознаки фізичного (побиття, позбавлення сну, погане харчування, інформаційне та фізичне перевантаження) та психоло-

⁷² Тут і далі наводяться переважно приклади судової практики Російської Федерації, що обумовлено майже повною відсутністю вітчизняної судової практики з даного питання. До того ж, організація, діяльність якої стала предметом судового розгляду в РФ, працює і в Україні, а методи та наслідки такої діяльності (за свідченням потерпілих) є аналогічними.

гічного насильства (заякування «кінцем світу», обмеження дозволля), що згідно з визначеннями, закріпленими у ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», є формами насильства у сім'ї.

Необхідно звернути увагу **на деструктивний вплив сект на інститут сім'ї**. Зокрема, спеціалісти відзначають, що у 100% випадків виникає напруга в сім'ї, яка часто призводить до її руйнування, якщо не всі її члени є свідомими учасниками певної організації (секти). Деструктивні культи підпорядковують сімейні стосунки догматизму приналежності общині, чинячи тиск на особу у напрямі підміни цінності інституту «сім'я» цінністю інституту «наша організація». В деяких випадках має місце пряма вказівка членам культу на необхідність руйнування сім'ї. Так, відповідно до вчення «Церкви уніфікації» С. Муна, її керівник (С.Мун) і його дружина складають Справжню сім'ю. Тільки вступивши в неї, людина може врятуватися. А справжні батьки і родичі є представниками «сатанинського», гріховного світу. Керівник однієї з сект прямо закликав чоловіків бити своїх жінок: «Три речі покращуються, якщо їх бити: це барабан, собака та жінка», що є звичайною пропагандою фізичного насильства у сім'ї. За таких умов акти фізичного насильства звичайно супроводжуються психологічним, що, в свою чергу, негативно впливає на дітей (може бути заподіяна психологічна травма). Тому потерпілими від такої форми насильства у сім'ї слід визнавати також і дітей подружжя, які стали свідками такого насильства, як цього вимагають положення Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством⁷³.

В деяких випадках сектантська література містить прямі вказівки до порушення права на свободу совісті у питанні виховання дітей. Ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачає, що батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії. Право на спільне виховання дітей передбачено ст. 157 Сімейного кодексу України. Натомість в публікаціях релігійних організацій містяться вказівки щодо порушення цього права, висловлені, наприклад, наступним чином: *«Якщо ти самотня або маєш невірнучого чоловіка [тобто чоловік не є адептом релігійної організації], тобі, очевидно, слід взяти духовний провід [тобто духовне виховання дітей] у свої руки. Це може бути нелегкою, а часом знеохочуючою справою. Але не здавайся ...»* Якщо для цього тобі потрібна допомога, ти можеш повідомити про свої потреби старійшинам⁷⁴.

Непоодинокими є випадки **економічного насильства в сім'ї, які стали результатом вступу одного чи обох членів сім'ї до деструктивної секти**.

Так, потерпілий (один з подружжя, який не став членом секти), маючи непогані прибутки, володіючи трикімнатною квартирою, автомобілем, маючи дружину, яка не працювала та доглядала за двома синами, почав висловлювати своє незадоволення з приводу поведінки дружини, яка почала відвідувати секту «Братство Грааля»: в квартирі постійно перебували незнайомі люди, яких дружина називала своїми братами та які молились, читали Біблію, проводили у помешканні «обряди хрещення», а також, за словами дружини, боролись з наркоманією та займались благочинністю; в родині почали дуже швидко закінчуватись гроші, зник DVD-плеєр, сорочки чоловіка було роздано бідним, виявлено зникнення взуття, що було пояснено відсутністю подальшої потреби в ньому. Згодом дружина заявила про пріоритет «братів та сестер» і Бога в її житті перед дітьми. Проте при розлученні місце проживання дітей було визначено з матір'ю.

⁷³ Детальніше про це в підрозділі 1.2 посібника.

⁷⁴ Журнал «Вартова башта», який видається релігійною організацією «Свідки Єгови», від 15 жовтня 1992 р., с. 12.

На жаль, чинне законодавство не передбачає відповідальності за формування у членів релігійних та псевдорелігійних культів певних деструктивних позицій щодо життя і здоров'я, якщо такі позиції сформувалися під впливом самостійного вольового процесу⁷⁵. Це спричинено тим, що чинне законодавство передбачає лише право, а не обов'язок лікуватись і користуватись медичною допомогою. Інша справа, якщо членами сект з подібним ставленням до питань життя і смерті є, наприклад, батьки неповнолітньої особи, яка потребує невідкладної медичної допомоги. В таких випадках має місце специфічна форма насильства в сім'ї, що є жорстоким поводженням з дітьми і полягає в **позбавленні батьками своєї дитини права на належну та своєчасну медичну допомогу** з релігійних переконань, навіть якщо це єдиний спосіб врятувати життя. Та ситуація ускладнюється, коли медичне втручання необхідне малолітній особі чи вагітній жінці, а також її ще ненародженій дитині.

Згідно з ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження, тобто до цього моменту народження життям дитини розпоряджається її мати. Хоча законодавство певним чином захищає права ненародженої дитини, забороняючи, зокрема, операції штучного переривання вагітності при вагітності строком понад 12 тижнів (ст. 50 Основ законодавства про охорону здоров'я), дозволяючи скласти заповіт на користь ненародженої дитини і визнаючи її потенційним спадкоємцем (ст. 1222 Цивільного кодексу України). З одного боку, закон надає ненародженій дитині певні права, а з іншого, у наведеному вище випадку, основоположне право на життя належить від релігійних переконань її матері.

Законодавством чітко не врегульовано право на медичне втручання стосовно малолітніх осіб, і вони є частково обмеженими у своїх правах, адже дозвіл на медичне втручання, пов'язане із впливом на організм особи, яка не досягла 14 років, дають їхні законні представники (ч.1 ст. 43 Основ законодавства про охорону здоров'я)⁷⁶. Тож, у випадку, коли єдиним можливим способом врятувати життя дитині буде, наприклад, переливання крові або її компонентів, а батьки, які є членами однієї з релігійних організацій, що не дозволяє подібного медичного втручання, не дадуть дозволу, або ж сама дитина під впливом батьків буде відмовлятися від цього, найімовірніше, дитина загине.

Так, у науково-дослідному інституті педіатрії РАМН проходила лікування новонароджена А., стан якої був вкрай важкий. Мати дитини категорично відмовлялась від переливання крові дитині з релігійних міркувань, навіть за умови життєвої необхідності такої процедури. У медичних документах чітко зазначено, що потреба у переливанні крові була викликана життєвою необхідністю, що могло хоча б на короткий час стабілізувати стан здоров'я дівчинки.

Разом з тим, в Україні притягнення до кримінальної відповідальності батьків буде можливим лише за умови доведення факту фальсифікації волі потерпілого (воля носить

75 Ст. 181 КК передбачає відповідальність організатора або формального (неформального) керівника групи (секти), за «посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів», організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою. Однак конструкція даного складу злочину є усіченою, адже діяння вважається юридично закінченим при встановленні факту здійснення організаційних дій із створення або дій щодо керівництва групою, діяльність якої поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю громадян. Цей злочин може бути вчинений лише з прямими умислом. Тому фактичне спричинення шкоди здоров'ю особи цією нормою не охоплюється і вимагає додаткової кваліфікації за статтями КК, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя, здоров'я особи (наприклад, ст. ст. 121, 122, 119, 115 КК), або статевої свободи чи недорганності (ст. ст. 152, 153, 155, 156 КК). Поняття «діяльність, що поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей» означає вчинення дій, що можуть заподіяти таку шкоду здоров'ю, але обов'язково повинні призвести до її реального заподіяння.

76 Медичне законодавство деяких країн (зокрема, Канади та Великобританії) містить норми, які дозволяють медичним працівникам скасувати рішення батьків або опікунів у випадку, коли один або двоє батьків чи навіть дитина захоче відмовитися від лікування; медичний працівник може діяти без згоди на медичне втручання, шляхом отримання судового рішення в ситуаціях, коли час дозволяє, або без дотримання такого порядку – в надзвичайних ситуаціях. В Японії лікар повинен поважати бажання дорослого, але може не дослухатись до бажання дитини та її батьків, якщо дитині ще не виповнилося 15 років. Закон Австралії не дозволяє членам організації «Свідкам Єгови» забороняти переливати кров своїм дітям.

уявно-добровільний характер) – тобто лише за умови, якщо позиції стосовно відмови від переливання крові або її компонентів були сформовані у потерпілих під впливом деструктивних психотехнік, факт чого має бути встановлений відповідною експертизою. У подібних випадках, враховуючи положення ст. 43 Основ законодавства про охорону здоров'я (згода на медичне втручання) і ч. 7 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» (відповідальність за ненадання дитині необхідної допомоги), судді можуть кваліфікувати такі дії батьків за ст. 135 КК – завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів для самозбереження через малолітство, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану (якщо батьки або особи, які замінюють, були належним чином попереджені медичними працівниками про критичний стан здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, та про відповідальність за залишення дитини в небезпеці). Водночас, в подібних випадках, коли законний представник пацієнта (неповнолітньої особи) відмовляється від медичної допомоги, що може мати важкі або летальні наслідки, самі медичні працівники повинні повідомити про це органи опіки і піклування (ч. 5 ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Вцілому, кримінальна відповідальність батьків за ст. ст. 115, 119, 121, 122, 125, 135, 166 КК та ін., що встановлюють відповідальність за конкретні види завдання школи життю або здоров'ю потерпілого, не є достатньо ефективним засобом протидії сімейному насильству та запобігання його повторним проявам, незважаючи на те, що в суді може бути повно і всебічно з'ясовано всі обставини справи, а винних осіб справедливо притягнуто до відповідальності. Здійснення **превентивної функції правосуддя** має найбільш повно проявити себе у подібних випадках, адже ефективнішим і в перспективі доцільнішим методом вбачається спрямування ресурсів судової системи на захист здоров'я і життя дитини у випадках, коли потрібне термінове медичне втручання. Так, зокрема, у пояснювальному меморандумі до Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Секти та новітні релігійні рухи» від 1992 р. №1178 особливо згадується про «виняткову владу» (п. 7. а), яку повинен мати у розпорядженні суд для захисту здоров'я дитини, наприклад, щоб зробити можливим термінове переливання крові дитині, якщо це необхідно, але відбувається всупереч бажанню батьків. Керуючись такою рекомендацією, Витегорський федеральний суд (РФ) протягом доби прийняв рішення щодо позбавлення батьківських прав обох батьків 12-річної дитини, які відмовилися дати свою згоду на переливання дитині крові за життєво важливими показниками.

Так, за словами виконуючої обов'язки старшого помічника обласного прокурора Тетяни К., в прокуратуру Витегорського району надійшла заява керівництва Вологодської обласної лікарні, куди було доставлено 12-річну дитину. У заяві було зазначено, що дівчинці, що страждає на важке захворювання, за життєвими показниками необхідне переливання крові. Проте її батьки-єговісти не дали згоду на проведення подібного лікування, оскільки «Свідкам Ієгови» заборонено будь-яким чином вживати кров людини і тварин. Прокурор району, де проживає сім'я єговістів, направив у Витегорський федеральний районний суд позов про обмеження батьківських прав і стягнення аліментів. Взявши до уваги важкий стан дівчинки, суд вже наступного дня задовольнив позов - батьків дівчинки було позбавлено батьківських прав. Дитину передано органу опіки, який негайно дала дозвіл на лікування.

Звичайно, така практика не є усталеною і викликає не менше запитань, ніж процедура притягнення батьків до кримінальної відповідальності за полишення дитини у небезпеці. Проте, завдяки вжитим терміновим заходам вдалося врятувати життя дитини.

2.5. МОНІТОРИНГ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Статтею 15 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» встановлено, що члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи **цивільно-правову відповідальність** відповідно до закону. Вирішення спорів, пов'язаних із насильством в сім'ї, в порядку цивільного судочинства здійснюється згідно з положеннями Конституції України, Декларації прав дитини, затвердженої Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №1386(XIV) від 20.11.1959 р.; Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 року, яка набула чинності для України 27.09.1991 р.; Європейської конвенції про здійснення прав дітей, ратифікованої Законом України від 03.08.2006 р.; Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.); Віденської декларації і Програми дій від 25.06.1993 р. та національного законодавства – Сімейного, Цивільного, Цивільно-процесуального, Житлового кодексів України, Закону України «Про охорону дитинства».

Предметом моніторингу стали наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень України цивільні справи, пов'язані з насильством в сім'ї, ухвалені в період з 01.01.2009 р. до 01.04.2011 р., загальна кількість яких (згідно з параметрами пошуку) становила 911138. Зважаючи, що метою моніторингу, перш за все, було визначення якості, а не кількості судових рішень у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, з - поміж цієї кількості було обрано 334, а проаналізовано 50 судових рішень. Аналіз здійснено за такими основними категоріями: розірвання шлюбу (18 рішень); поділ спільно нажитого майна подружжя, в тому числі осіб, які перебувають в неофіційному шлюбі (6 судових рішень); виселення з житлового приміщення (9 судових рішень); визначення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів на дитину, визначення способів у вихованні дитини (17 рішень).

§ 1. Судові справи, які пов'язані із захистом прав дітей

Велику категорію справ, пов'язаних із насильством в сім'ї, що вирішується в порядку цивільного судочинства, становлять справи, які стосуються захисту прав дітей. Найчисельнішими є справи про позбавлення батьківських прав. Проте дана категорія справ була детально проаналізована у 2009-2010 рр. під час здійснення моніторингу справ, пов'язаних з жорстоким поведінням з дітьми⁷⁷, та справ, пов'язаних з насильством стосовно дітей та жінок⁷⁸, тому в посібнику більше уваги буде приділено тим категоріям справ, які не були охоплені іншим дослідженнями, зокрема, визначенню способів виховання дитини, визначення місця проживання дитини.

Проаналізувавши судові рішення в порядку цивільного судочинства, що стосуються захисту прав дітей, можна виділити наступні особливості даної категорії справ.

По-перше, в переважній більшості справ в мотивувальній частині рішення судді **посилаються на положення міжнародних документів**, зокрема, положення Конвенції ООН про права дитини, Декларації прав дитини, Конвенції Ради Європи про контакт з дітьми.

⁷⁷ Розгляд справ стосовно жорстокого поведіння з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 56-61.

⁷⁸ Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг.ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – С.78-83.

Багато в чому цей факт пов'язаний із Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» №3 від 30.03.2007 р., у п. 1 якого зазначено, що при розгляді таких справ, серед іншого, необхідно виходити з положень Конвенції ООН про права дитини.

По-друге, суди не приділяють достатньої уваги думці дитини та її врахуванню під час вирішення спорів, що стосуються дітей, хоча частинами 2, 3 ст. 171 Сімейного кодексу України (далі – СК України) встановлено, що дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками чи іншими особами спору щодо її виховання, місяця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, їх поновлення, спору про управління майном дитини. Хоча суд і має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси, в той самий час, він зобов'язаний вислухати думку дитини.

У справі №2-2772/09 позивачка звернулась до суду з позовом про позбавлення відповідача батьківських прав стосовно неповнолітньої доньки. Як заявила позивачка, у шлюбні стосунки між позивачкою та відповідачем не склалися через те, що відповідач поводив себе неналежним чином, а саме: постійно вчиняв сварки, які часто переходили в бійку, ініціатором якої був він, неодноразово полишав її з дитиною і йшов з дому, зраджував, до доньки ставився байдуже. Чоловік не приділяв сім'ї та вихованню доньки належної уваги, не надавав жодної матеріальної допомоги. Протягом усього часу байдуже ставився до виховання дитини, не виконував свої батьківські обов'язки. Все це мало дуже негативний вплив на виховання та розвиток дитини.

Зі слів позивачки, яка є матір'ю дівчинки, з грудня 1998 р. відповідач стосунки з дитиною не підтримує, пішов із сім'ї до іншої жінки саме в той час, коли вони дізналися про важку хворобу їхньої дитини (урологічного характеру). Ніколи не відвідував доньку ні вдома, ні в лікарнях, не телефонував, не писав, не вітав із святами. Не надавав жодної матеріальної допомоги на утримання, виховання та лікування доньки. Вихованням дитини не займався.

Відповідач про час і місце судового засідання був повідомлений належним чином, але в судові засідання не з'явився. Зі згоди позивачки суд ухвалив рішення при заочному розгляді справи, що відповідає положенням ст. 224 ЦПК України.

Вислухавши пояснення та доводи позивачки, представника позивача, свідчення свідків, перевіrivши матеріали справи, суд дійшов висновку, що батько ухиляється від виконання своїх обов'язків з виховання дитини. Суд виніс рішення про задоволення позовних вимог та позбавив батьківських прав відповідача стосовно малолітньої доньки.

Таким чином, як видно з представленої справи, суд не виконав свого обов'язку та не заслухав думку дитини стосовно позбавлення її батька батьківських прав, хоча дитина могла надати свої свідчення, оскільки була вже достатньо дорослою.

По-третє, з аналізу судової практики вбачається **неналежне виконання своїх обов'язків органами опіки та піклування**, зокрема в частині присутності в суді та відстоювання інтересів дитини. Частиною 4 ст. 19 СК України передбачено, що участь органу опіки та піклування є обов'язковою при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною батька, матері, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та ви-

значення його недійсним. Проте, всупереч закону представники органів опіки та піклування не з'являються у судові засідання, часто навіть не надаючи пояснень причин такої неявки та не надаючи суду пояснень стосовно своєї позиції у справі. Суд, в свою чергу, має можливість вплинути на таке безвідповідальне ставлення та сприяти притягненню до відповідальності винних осіб через винесення окремої ухвали із вказівкою на усунення недоліків у роботі органу опіки та піклування.

По-четверте, аналіз судової практики дає підстави говорити, що часто *позови про позбавлення батьківських прав, встановлення місця проживання дитини з одним із батьків не мають під собою реальних підстав і пред'являються з метою продовження психологічного насильства стосовно членів своєї родини*. Тому дуже важливо, щоб при вирішенні подібних справ суд ретельно, всеохоплююче досліджував обставини справи і, в першу чергу, виходив з принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Інший великий блок справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, що вирішуються в порядку цивільного судочинства, стосується немайнових та майнових прав подружжя та близьких родичів.

§ 2. Роль суду у справах про розірвання шлюбу

Однією з категорій цивільних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, є спори про розірвання шлюбу. Порядок вирішення судом справ про розірвання шлюбу встановлено Главою 11 Сімейного кодексу України «Припинення шлюбу». Статтями 106, 107, 109 та 110 Сімейного кодексу передбачено, що шлюб може бути розірвано державним органом реєстрації актів цивільного стану та судом. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» №11 від 21.12.2007 р. (далі – Постанова Пленуму) розірвання шлюбу судом відбувається: за наявності в подружжя спільних неповнолітніх дітей; за відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу, за виключенням випадків, передбачених ст. 107 СК; за спільною заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК; за позовом одного з подружжя відповідно до ст. 110 СК.

Аналіз судових рішень про розірвання шлюбу дозволяє встановити ряд їх особливостей, серед яких найтипівішими є наступні.

По-перше, насильство в сім'ї є однією з причин припинення шлюбу. У таких справах в більшості випадків позивачами виступають жінки; проте, зустрічаються справи, пов'язані з насильством в сім'ї, в яких позивачами є чоловіки. Жінки у своїх позовних заявах зазначають, що сімейне життя не склалося, «оскільки чоловік зловживає спиртними напоями, влаштовує сімейні сварки, бійки» або «внаслідок застосування фізичного насильства чоловіком, приниження людської гідності позивачки» тощо, то чоловіки найчастіше у своїх позовних заявах пишуть про недотримання дружинами положень законодавства. Так, наприклад, у справі №2-1577/2009 р. позивач мотивував своє звернення до суду тим, що «в порушення вимог ст. 55 Сімейного кодексу України дружина систематично вчиняє сварки, ухиляється від сімейних відносин, з вини дружини сім'я повністю розпалась. Відповідач не бере участі в веденні спільного господарства, не вносить свій вклад в сімейний бюджет». Причиною такого підходу з боку чоловіків може бути психологічний бар'єр щодо визнання себе скривдженим з боку жінки, тобто жертвою насильства в сім'ї.

По-друге, згідно з п. 10 Постанови Пленуму ВСУ №11 проголошена Конституцією України охорона сім'ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, якщо встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них чи інтересам їхніх дітей. З цією метою **суди повинні уникати формалізму при вирішенні позовів про розірвання шлюбу, повно та всебічно з'ясовувати фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу**, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін, вживати заходів до примирення подружжя.

Статтею 111 СК передбачено, що суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. В той самий час, Цивільно-процесуальним кодексом України не встановлено хоча б приблизного переліку заходів для примирення подружжя. В абзаці 2 п. 10 вищезгаданої Постанови Пленуму роз'яснено, що вжиття судом заходів щодо примирення подружжя застосовується у випадку відсутності згоди одного з них на розірвання шлюбу за ініціативою однієї зі сторін або суду **у формі відкладення розгляду справи та надання сторонам строку для примирення**, на основі ч. 5 ст. 191 ЦПК. Однак слід пам'ятати, що за законом суд не зобов'язаний призначати строк для примирення, а це є лише рекомендацією Верховного Суду України. Особливо такий захід, як призначення строку для примирення, вбачається неприйнятним під час вирішенні справ про розірвання шлюбу в зв'язку з насильницькими діями одного з членів подружжя стосовно іншого. А такі приклади, на жаль, існують у судовій практиці України.

У справі №2-275/2009 позивачка звернулась до суду з позовом до свого чоловіка про розірвання шлюбу, мотивуючи свої вимоги щодо розірвання шлюбу фактом застосування фізичного насильства, приниженням її людської гідності з боку чоловіка. Проте, навіть за таких обставин суд встановив термін для можливого примирення подружжя, який, як виявилось пізніше, позитивного результату не дав, та відклав розгляд справи. Позивачка не мала змоги оскаржити дане рішення, оскільки відповідно до ст. 293 ЦПК ухвала суду про відкладення розгляду справи оскарженню не підлягає. Після спливу строку для примирення суд розірвав даний шлюб і у своєму рішенні зазначив, що «між позивачкою та відповідачем склалися відносини, які перешкоджають збереженню сім'ї, і позивачка категорично настоює на розлученні, втративши почуття любові до чоловіка (...) З огляду на позицію позивачки, витрати по реєстрації розлучення слід покласти на неї».

З аналізу цього рішення вбачається, що суддя, який розглядав дану справу, не знає та не розуміє проблеми насильства в сім'ї. Це підтверджується, по-перше, відкладенням розгляду справи та встановленням строку для примирення; по-друге, відсутністю посилання на насильство в сім'ї як реальну причину розірвання шлюбу, а натомість зазначення факту «втрати почуття любові до чоловіка»; по-третє, перекладенням відповідальності за розпад шлюбу на жінку та покладенням на неї сплату державного мита за реєстрацію розлучення в органах ДРАЦСу.

По-третє, ще однією цікавою особливістю даної категорії справ є те, що **суд покладає сплату державного мита переважно на чоловіка, незалежно від того, чи є він відповідачем або позивачем у справі про розірвання шлюбу**. У п. 16 Постанови Пленуму роз'яснено, що у рішенні суду про розірвання шлюбу має бути зазначено, в якому розмірі та з кого (з одного чи з обох з подружжя) стягується судовий збір (державне мито).

Оскільки згідно із законодавством при подачі позовної заяви про розірвання шлюбу судовий збір (державне мито) оплачує позивач (спільну заяву подружжя – обоє з подружжя), а визначена судом сума, що сплачується в дохід держави при реєстрації розірвання шлюбу, підлягає стягненню з одного з подружжя або з обидвох, то сплачену позивачем при подачі позовної заяви (подружжям при подачі спільної заяви) суму судового збору (державного мита) не слід включати до складу витрат, що сплачуються в дохід держави при реєстрації розірвання шлюбу. Доречним є покладення обов'язку сплати державного мита за реєстрацію розірвання шлюбу на того з подружжя, хто своєю поведінкою призвів до руйнування сім'ї та розірвання шлюбу.

По-четверте, в переважній більшості справ **відповідач погоджується із позовними вимогами**, хоча і зустрічаються рішення, в яких відповідач, який вчиняв насильство в сім'ї, заперечує проти позову.

У справі №2-438 2010 р. позивачка подала заяву про розлучення, в якій пояснила, що у жовтні 1989 р. році офіційно вступила у шлюб з відповідачем. В обох це перший шлюб. Від шлюбу є два сина, один з яких неповнолітній. Спільне життя з відповідачем не складається. Він її не поважає, налаштовує проти неї дітей. Застосовує до неї фізичне насильство, наносить побой. В неї вже немає більше сил все це терпіти, і вона вже подавала раніше позов для розлучення, але тоді повірила чоловіку, думаючи, що все наладиться. Збереження шлюбу неможливо, вона не бажає миритися з чоловіком, просить винести рішення про розірвання шлюбу.

Відповідач визнав позов частково. Пояснив, що позивачка зрадила йому з іншим чоловіком, вона останнім часом забуває за сім'ю, полюбляє сумнівні компанії, дозволяє собі з'являтися додому в стані алкогольного сп'яніння, але він ладен їй все простити і розпочати життя з чистого аркуша. Оскільки вона цього не бажає, то він погоджується на розірвання шлюбу.

Спору за поділ майна та щодо місця проживання дітей немає.

Суд, вбачаючи з показів сторін, що збереження шлюбу суперечило б інтересам позивачки, прийняв рішення, в якому постановив розірвати шлюб та стягнути з відповідача державне мито при реєстрації розірвання шлюбу.

По-п'яте, частиною 2 ст. 110 встановлено, що **позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлено під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини**. Як зазначено у Постанові Пленуму ВСУ №11 від 21.12.2007 р., дане обмеження стосується як чоловіка, так і дружини, включаючи випадки, коли дитина народилася мертвою або померла до досягнення нею одного року. Проте, у ст. 110 також визначені обставини, які дають право одному з подружжя пред'являти позов про розірвання шлюбу в такий строк. Серед цих обставин, насамперед, **вчинення протиправної поведінки, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини**. Тобто, Сімейним кодексом визнано, що насильство в сім'ї, якщо воно підпадає під ознаки злочину, є підставою для розірвання шлюбу. Його найбільш розповсюдженими проявами, що містять ознаки злочину, є нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню, побой та мордування, погрози вбивством, залишення в небезпеці, доведення до самогубства, злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною тощо. Слід звернути увагу, що мова ведеться не про злочин, а про протиправну поведінку, яка має ознаки злочину. **Це означає, що право на розірвання шлюбу під час вагітності або протягом одного року після народження дитини не пов'язано з набранням чинності обвинувального**

виroku суду. Тому суддя, встановивши правові перепони для подачі заяви про розірвання шлюбу (вагітність дружини або факт того, що не сплинув один рік після народження дитини), має спочатку розібратися в мотивах подання заяви на розлучення, з'ясувати, чи не вчиняє один з подружжя протиправної поведінки стосовно іншого або дитини, і тільки у випадку відсутності цих обставин або інших, встановлених ч. 3 та 4 ст. 119 СК, відмовити у відкритті провадження у справі за заявою про розірвання шлюбу. Також необхідно зазначити, що законом чітко не встановлено, якими доказами має бути підтверджена протиправна поведінка, яка містить ознаки злочину. Це питання не розкривається і у вищезазначеній Постанові Пленуму №11. Зважаючи на сутність проблеми насильства в сім'ї, її латентність, а також вразливість жінки, яка перебуває у стані вагітності або тільки-но народила дитину, доречно, щоб суд зважав на те, що ці обставини можуть позбавити жінку можливості звернення до правоохоронних органів за захистом своїх прав. І якщо усних свідчень жертви насильства в сім'ї може бути недостатньо для підтвердження факту протиправної поведінки, висновок судово-медичної експертизи про нанесення тілесних ушкоджень або постановою про порушення кримінальної справи за фактом вчинення протиправної поведінки стосовно одного з членів подружжя або дитини з боку іншого є достатніми доказами для того, щоб прийняти заяву про розлучення та відкрити провадження у справі.

§ 3. Основні особливості справ про поділ майна подружжя при розірванні шлюбу

Часто у судовій практиці заяви про розірвання шлюбу поєднуються із позовними вимогами щодо поділу спільного майна подружжя. Також такі позови пред'являються і окремо.

По-перше, згідно зі ст. 60 СК *майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності* незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута під час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Пунктом 19 Постанови Пленуму ВСУ встановлено, що вирішуючи спори про поділ майна подружжя, суди повинні враховувати, що сам факт розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Проте розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям виключно за взаємною згодою відповідно до положень Цивільного кодексу, оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення другим договорів з розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності подружжя, вже не діє.

За загальним правилом, встановленим у ст. 70 СК, *у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними*, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Водночас ч. 2 та 3 ст. 70 встановлено, що *в окремих випадках суд може відступити від засади рівності часток подружжя, враховуючи обставини, що мають істотне значення для справи, а також інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дітей* (за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування). Як роз'яснено в

четвертому абзаці п. 30 Постанови Пленуму ВСУ №11, під обставинами, що мають істотне значення для справи, потрібно розуміти не лише випадки, коли один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, але і випадки, коли один із подружжя не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку чи доходу.

У справі №22ц-793/09 позивачка звернулась до суду з позовом до свого колишнього чоловіка про поділ спільного майна подружжя. Вона просила суд відступити від засад рівності часток подружжя у спільному майні та провести поділ придбаної ними під час шлюбу квартири, визнавши за нею право власності на 2/3 частки цієї нерухомості, а за відповідачем – на 1/3 частку, з урахуванням інтересів неповнолітнього сина, який проживає з нею.

Однак, заочним рішенням суду першої інстанції позов було задоволено частково та визнано за кожною зі сторін право власності на 1/2 частку спірної квартири. Не погоджуючись з таким рішенням, позивачка подала апеляційну скаргу, в якій, посилаючись на неправильне застосування норм матеріального права, зокрема, правил ч. 3 ст. 70 СК України, просила рішення місцевого суду скасувати та ухвалити нове рішення про задоволення її вимог.

Як вбачається з матеріалів справи, сторони перебували в зареєстрованому шлюбі 15 років і від цього шлюбу мають сина 1992 р.н., на утримання якого за рішенням Центрального районного суду відповідач зобов'язаний щомісячно сплачувати на користь позивачки аліменти у розмірі 1/6 частки всіх видів його заробітку. Однак свої зобов'язання колишній чоловік позивачки належним чином не виконував, оскільки згідно з довідками Центрального відділу Державної виконавчої служби він має заборгованість за такими виплатами, яка на час розгляду справи в апеляційному суді зроста.

Крім того, постановою судді Центрального районного суду відповідач визнаний винним у вчиненні стосовно сина та колишньої дружини правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, і підданий штрафу в розмірі 51 грн. До того ж, згідно з двома постановами дільничних інспекторів міліції, відповідачеві винесено офіційне попередження про недопущення в майбутньому повторення насильства в сім'ї.

Однак, ухвалюючи оскаржене рішення, місцевий суд не звернув належної уваги на зазначені вимоги матеріального права та перераховані обставини справи, хоч вони мають суттєве значення для правильного вирішення справи, оскільки не спростовані відповідачем і підтверджують, що розмір аліментів, які одержує позивачка, недостатній для забезпечення фізичного та духовного розвитку сина.

У зв'язку з чим, відповідно до вимог пунктів 1, 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України, колегія суддів Апеляційного суду скасувала рішення суду першої інстанції та ухвалила нове рішення про поділ спільного майна сторін, з урахуванням зазначених обставин справи та вимог сімейного права України, виділивши у власність позивачки 2/3 частки майна, а у власність відповідача - 1/3 частку.

Представлена справа відображає реальний стан речей щодо захисту майнових прав жертв насильства в сім'ї. Суди першої інстанції, на жаль, не звертають належної уваги на реальні обставини справи, відповідним чином не застосовуючи норми матеріального права, що призводить до порушення майнових прав жертв насильства в сім'ї. За своєю суттю зменшення частки одного з подружжя у спільній сумісній власності є санкцією за

невиконання обов'язків матеріального характеру, зокрема, матеріального забезпечення сім'ї, утримання дітей, збереження майна. І хоча законом психологічне, фізичне та сексуальне насильство не віднесено до обставин, що мають істотне значення при вирішенні спору про поділ майна подружжя, втім, до таких обставин належить економічна форма насильства в сім'ї. Невиплата аліментів, знищення або пошкодження майна, на яке жертва має передбачене законом право, є проявами економічного насильства в сім'ї.

По-друге, статтею 71 СК встановлено, що майно, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. Постановою Пленуму ВСУ встановлено, що вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, зокрема, неподільної речі, суди мають застосовувати положення частин 4, 5 ст. 71 СК щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. З аналізу судових рішень у даній категорії вбачається, що суди правильно застосовують норми матеріального права.

У справі №2-2255 2010 р. *позивачка звернулась до суду з позовом до свого чоловіка про розірвання шлюбу та розподіл майна подружжя. Від даного шлюбу вони мають неповнолітню дитину.*

Причиною розпаду їхньої сім'ї була неправильна поведінка відповідача, який протягом тривалого часу зловживав спиртними напоями, внаслідок чого вчиняв сварки, під час яких ображав позивачку, принижуючи тим самим її гідність, погрожував застосуванням фізичного насильства та бив її. Позивачка неодноразово зверталась з цього приводу до органів міліції, у зв'язку з чим відповідачу було винесене офіційне попередження про неприпустимість такої поведінки. Останній раз в липні 2010 р. відповідач знову вчинив сварку та побив позивачку, у зв'язку з чим позивачка зверталась до бюро судово-медичної експертизи, щоб зафіксувати тілесні ушкодження. Окрім того, відповідач порушував подружню вірність, про що позивачці достовірно відомо і чого останній не заперечував. На прохання позивачки змінити свою поведінку та ставлення до їхнього сімейного життя чоловік не реагував та продовжував поводити себе так само. Їхня сім'я розпалась, поновити її неможливо, подальше збереження шлюбу суперечило інтересам позивачки.

Під час шлюбу за спільні кошти з відповідачем був придбаний пасажирський мікроавтобус Citroen Jumpy, який зареєстрований на ім'я відповідача. Оскільки автомашина не може бути поділена без втрати її цільового призначення (відповідно до ст. 183 ч.2 ЦК України вона є неподільною річчю), позивачка не заперечувала, щоб вона була виділена відповідачеві із стягненням на її користь грошової компенсації в розмірі половини її вартості. Остання була встановлена позивачкою як 112000 грн.

Відповідач частково заперечив проти позову про розірвання шлюбу та поділу майна подружжя, а саме в частині заявлених позовних вимог щодо поділу майна подружжя у вигляді стягнення грошової компенсації за автомобіль Citroen Jumpy, оскільки вважав позовні вимоги позивачки в даній частині необґрунтованими і такими, що не відповідали дійсності на час розгляду справи. Відповідач стверджував, що вартість автомобіля значно зменшилася, ніж та, що зазначена позивачем в позовних вимогах. Так, згідно з висновком спеціаліста-автотоварознавця, на момент розгляду справи ринкова вартість автомобіля становить 49625,43 грн., у зв'язку з чим з відповідача підлягає стягненню грошова компенсація в сумі 24812,72 грн. Позивачка зменшила свої позовні вимоги, виходячи з ринкової вартості автомобіля.

Додатково у судовому засіданні було встановлено, що відповідач у справі використовував автомобіль для вантажних перевезень з 2007 до 2008 рр., потім переобладнав в легковий автомобіль та використовував як маршрутне таксі.

Така обставина дала суду додаткові підстави для прийняття рішення про виділення в натурі відповідачу майна у вигляді автомобіля, а позивачці – сплатити грошову компенсацію за 1/2 частки вартості автомобіля та припинити право спільної сумісної власності на автомобіль *Citroen Jumpi*.

Необхідно звернути увагу, що винесення такого рішення можливе за умови попереднього внесення відповідачем на депозитний рахунок суду відповідної грошової суми.

По-третє, слід зазначити, що подружжя не завжди володіє спільною сумісною власністю. В більшості випадків власність належить чоловікові. Відсутність у одного з подружжя власності часто зумовлює багаторічне терпіння насильства в сім'ї, оскільки розірвання відносин з кривдником означатиме, що особа «залишиться на вулиці». Однак законодавець передбачає можливість вирішення такої проблеми, встановивши у ст. 62 СК **порядок виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові**. Так, якщо особисте майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилось у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності. Також право спільної сумісної власності може виникнути на дохід, одержаний від особистого майна дружини або чоловіка, якщо інший з подружжя своєю працею, коштами, брав участь в утриманні такого майна, в управлінні ним чи догляді за ним.

По-четверте, як в сучасному світі, так і в Україні розповсюдженою є практика **проживання жінки і чоловіка однією сім'єю без офіційної реєстрації відносин**. Законодавство України визнає такі відносини і захищає немайнові та майнові права осіб, які перебувають у так званому «цивільному шлюбі». Чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, визнаються членами сім'ї згідно із Законом «Про попередження насильства в сім'ї» і, відповідно, перебувають під його захистом. Статтею 74 СК встановлено, що якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Однак вирішення справ про поділ спільного майна чоловіка і жінки, які не перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі, часто супроводжується встановленням факту проживання жінки і чоловіка без шлюбу.

У справі №2-3019-1/10 позивачка звернулась до суду з позовною заявою про встановлення факту спільного проживання її з відповідачем однією сім'єю без реєстрації шлюбу та поділу спільного сумісного майна шляхом стягнення з відповідача грошової компенсації за половину вартості цього майна у розмірі 225 311,50 грн. У позовній заяві зазначила, що проживати однією сім'єю з відповідачем почала з 02.09.2007 р., коли зі згоди останнього вселилася в його чотирикімнатну квартиру. Шлюб між сторонами був зареєстрований 06.06.2008 р. Від шлюбу є дитина. За час спільного проживання за рахунок спільної праці та коштів у зазначеній квартирі був проведений ремонт на загальну суму 88000,00 грн. Крім того, під час спільного проживання за рахунок спільного бюджету сторонами сплачувалася заборгованість за кредитним договором про надання споживчого кредиту від 19.07.2007 р., який відповідач взяв в банку з метою придбання частини вище вказаної

квартири у своїй колишньої дружини після розірвання шлюбу. Сплачена сума до реєстрації шлюбу становить 26426,92 доларів США, що в еквіваленті за курсом НБУ на день погашення кредитної заборгованості складає 133455,80 грн., та 27931,21 доларів США, що в еквіваленті за курсом НБУ на день погашення кредитної заборгованості складає 178664,29 грн., під час зареєстрованого шлюбу. Шлюб розірвано 23.03.2010 р.

Позивач пояснила, що познайомилася з відповідачем в серпні 2007 р. на роботі, а вже в вересні 2007 р. він запропонував проживати разом. Квартира до її переїзду потребувала ремонту, меблів в ній не було, ніхто не проживав. Шлюбні відносини довелося припинити через аморальну поведінку відповідача – його одночасне проживання з іншою жінкою, яка також народила від нього дитину на декілька місяців раніше від неї, а також через фізичне насильство, яке чинив щодо неї відповідач. Надати суду чеки та квитанції, що є доказом придбання зазначених у позовній заяві речей, не може, оскільки відповідач у той час, коли вона у липні 2009 р. пішла на прогулянку із дитиною, змінив замок у вхідних дверях, після чого вона не змогла потрапити до квартири та забрати свої особисті і дитячі речі, у тому числі, всі документи. Вартість зазначених у позовній заяві речей знає точно, оскільки особисто вибирала та купувала їх, чоловік вирішенням побутових питань не займався.

Відповідач проти позову заперечив. В судовому засіданні пояснив, що зустрічався з позивачкою, однак спільно проживати почали, коли остання завагітніла – на початку 2008 року. У запереченнях зазначив, що з липня 2007 р. проживав у згаданій квартирі із теперішньою дружиною, з якою станом на вересень 2007 р. (коли позивачка стверджує про спільне проживання) перебував у цивільному шлюбі та яка на той час була вагітна. Позивачка в цей час перебувала у шлюбі та проживала однією сім'єю з ін. чоловіком (на теперішній час – колишнім). Відповідач пояснив, що провів ремонт в квартирі, придбав меблі та техніку за власні кошти до початку спільного з позивачкою проживання, крім йогуртниці, яку позивачка забрала, коли фактично виїздила з квартири, та пилососа, який викинули, оскільки вартість його ремонту перевищує вартість нового пилососа. Кредит сплачував також сам. Спільного бюджету з позивачкою ніколи не було. Той факт, що під час шлюбу ним виплачувалась частково кредитна заборгованість за квартиру, придбану до шлюбу, не означає, що на ці суми має право претендувати позивачка, оскільки кредитна заборгованість не є його особистим майном, а є лише виконанням ним своїх зобов'язань перед банком.

Третя особа – Служба у справах дітей – в судове засідання явку свого представника не забезпечила, подала заяву, у якій просила справу розглядати без участі свого представника та ухвалити рішення в інтересах дитини.

Вислухавши пояснення сторін, свідків, дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що позовні вимоги підлягають частковому задоволенню за таких підстав.

Із пояснень свідків вбачається, що позивачка та відповідач почали спільно проживати та вести спільний побут з вересня 2007 р.. Однак шлюбні відносини позивачки з іншим чоловіком були припинені лише 11.02.2008 р. Враховуючи, що встановлення факту проживання позивача та відповідача однією сім'єю без реєстрації шлюбу необхідне для подальшого поділу майна, належного їм на праві спільної сумісної власності, а також враховуючи відсутність між ними договору, який регулював би їхні майнові права до реєстрації шлюбу, в силу ст. 74 СК України спільно нажитим може вважатися лише майно, набуте сторонами після реєстрації розірвання шлюбу позивачки з її колишнім чоловіком. Таким чином, законним та обґрунтованим є встановлення факту проживання позивачки та відпові-

дача однією сім'єю без реєстрації шлюбу з дня, що слідує за днем розірвання позивачкою першого шлюбу, тобто з 12.02.2008 р.

Суд відмовив у задоволенні позовних вимог щодо поділу спільного майна шляхом виплати відповідачем грошової компенсації в розмірі половини вартості такого майна, керуючись наступним.

Відповідно до п. 25 Постанови Пленуму ВСУ від 21.12.2007 р. №11, вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, зокрема, неподільної речі, суди мають застосовувати положення частин 4 та 5 ст. 71 Сімейного кодексу України щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим з подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. Із наведеного вбачається, що кожен із подружжя має право пропонувати другому із подружжя отримати його частку у грошовому вигляді, а другий із подружжя має погодитися на отримання такої компенсації, тому у суду відсутні правові підстави стягувати з відповідача вартість частини у спільно нажитому майні, яка належить позивачу.

Суд в аргументацію свого рішення звернув увагу, що позивачкою не надано жодного доказу того, що перераховані нею у позовній заяві речі: меблі, побутова техніка (за виключенням йогуртниці та пилососа), речі домашнього вжитку та оздоблення інтер'єру, були придбані саме за час спільного проживання позивачки та відповідача однією сім'єю чи за час шлюбу. Покази свідків в цій частині суд оцінив неточними та суперечливими, а тому до уваги не взяв. Також суд не прийняв до уваги наявний в матеріалах справи договір купівлі-продажу метало-пластикових виробів на загальну суму 15000,00 грн., оскільки він був підписаний та виконаний до 12.02.2008 р., тобто відсутні правові підстави вважати дане майно спільною сумісною власністю подружжя.

Відмовляючи у задоволенні вимоги щодо поділу коштів, які були виплачені в рахунок погашення заборгованості за кредитом під час спільного проживання сторін однією сім'єю та в шлюбі, суд виходив із того, що поділ можливий щодо майна, яке існує на час проведення поділу, тобто фактичного майна, а позивачка просила поділити кошти, які перейшли у власність банку, тобто майно, яке не є об'єктом спільної сумісної власності позивача та відповідача на час розгляду справи.

Як видно з аналізу представленої справи, суд знову не прийняв до уваги факт фізичного та економічного насильства в сім'ї стосовно позивачки та дитини. Відповідач позбавив позивачку та дитину житла, вигнавши їх на вулицю, чим вчинив економічне насильство. Факт вчинення економічного насильства позбавив позивачку можливості надати суду відповідні докази її прав на речі, здобуті під час цивільного шлюбу. Окрім цього, спірним є те, наскільки суд, приймаючи рішення, вірно розтлумачив положення матеріального права стосовно надання згоди на отримання частки спільної сумісної власності у грошовому еквіваленті.

§ 4. Насильство в сім'ї як причина виселення з жилого приміщення

Наступною категорією цивільних справ, що також стосуються насильства в сім'ї, є житлові спори про виселення з жилого приміщення або вселення у жиле приміщення. Такі позови є наслідком вчинення насильства в сім'ї, тому, вирішуючи дані спори, необхідно розуміти, що вони є кроком на захист жертв насильства в сім'ї. Якщо попередні категорії

справ стосувалися інтересів та прав подружжя, то дана категорія справ стосується також інших членів сім'ї, якими можуть бути, зокрема, батьки та діти. Аналіз цієї категорії справ виявив певні особливості вирішення житлових спорів, пов'язаних з насильством в сім'ї.

По-перше, в переважній більшості спори про виселення з жилого приміщення (квартири/ будинку) виникають між колишніми членами подружжя. Відповідно до положень ст.156 Житлового кодексу України (в подальшому – ЖК України) члени сім'ї власника квартири, в тому числі й колишні, користуються жилим приміщенням нарівні з власником. Їхнє право користування жилим приміщенням врегульовано житловим законодавством, згідно з яким ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням в будь-який ін. спосіб, окрім як за підстав і в порядку, передбачених законом, зокрема ч. 4 ст. 9 ЖК України. Згідно зі ст. 157 ЖК України **членів сім'ї власника жилого будинку (квартири) може бути виселено у випадках, передбачених частиною першою ст. 116** цього Кодексу. Положеннями ч. 1 ст. 116 ЖК України передбачено що, якщо наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або **систематичним порушенням правил співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними, виселення винних на вимогу наймодавця або інших заінтересованих осіб провадиться без надання іншого жилого приміщення**. До таких систематичних порушень правил співжиття належить також насильство в сім'ї.

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п. 17 своєї Постанови №2 від 12.04.1985 р. «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України», при вирішенні справ про виселення на підставі ст. 116 ЖК осіб, які систематично порушують правила співжиття і роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі або будинку, слід виходити з того, що **при тривалій антигромадській поведінці виселення винного може статися і при повторному порушенні, якщо раніше вжиті заходи попередження або громадського впливу не дали позитивних результатів**. Йдеться про те, зокрема, про заходи профілактики, які застосовуються судами, прокурорами, органами внутрішніх справ, адміністративними комісіями виконкомів, а також заходи громадського впливу (незалежно від прямих вказівок з приводу можливого виселення). Саме до таких заходів належить винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2, 173 КУпАП, винесення захисного припису, направлення на корекційну програму.

На жаль, суди у своїй практиці не завжди беруть до уваги факт тривалості протиправної поведінки відповідача, до якого пред'явлено позов про виселення, стосовно осіб, які проживають разом з ним, а також наявність раніше вжитих заходів попередження насильства в сім'ї.

Так, у справі № 2-2957/2010 р. *позивачка звернулась до суду із заявою про виселення із будинку, який належить їй на праві приватної власності, свого колишнього чоловіка, який не бажає добровільно звільнити належне їй помешкання, зловживає спиртними напоями, ображає її та постійно вчиняє сварки, чим унеможливує проживання разом. Відповідач позов не визнав та пояснив, що позивачка сама провокує його на сварки та створює умови, неможливі для проживання. В той же час позивачкою були надані докази, що під-*

тверджували прояви з боку відповідача антигромадської поведінки стосовно неї, зокрема притягнення відповідача до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП. Однак суддя дійшов висновку, що посилення позивачки на те, що відповідач зловживає спиртними напоями та вчиняє сварки, за що притягувався до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП, не є підставою для виселення його з будинку. Допитана в судовому засіданні свідок – сестра позивачки, показала, що відповідач не займається домашнім господарством та ні в чому не допомагає колишній дружині. Свідки з боку відповідача, статус яких не відомий, показали, що відповідач допомагав дружині у господарстві: бив горіхи, косив траву та полов город.

У зв'язку з вищевикладеним суд виніс рішення про відмову у задоволенні позовних вимог щодо виселення відповідача, аргументуючи своє рішення тим, що позивачка не навела переконливих доводів на обґрунтування обставин, які б стали підставою для виселення відповідача з будинку, оскільки в судовому засіданні не встановлено фактів порушення правил співжиття, а встановлено, що між сторонами виникли неприязні взаємини, які не можуть бути підставою для його виселення.

Представлене рішення яскраво ілюструє типове трактування судом домашнього насильства через неприязні відносини між особами, нерозуміння судом сутності даного феномену. Воно свідчить про складність захисту своїх прав після розлучення у разі продовження вчинення насильства в сім'ї. Фактично, колишня дружина не має можливості довести факт протиправних дій свого колишнього чоловіка стосовно неї та порушення правил співжиття при вирішенні справи про виселення колишнього чоловіка з житла, що перебуває виключно у її власності, оскільки вона не може надати доказів про притягнення чоловіка до спеціальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї. Органи внутрішніх справ та суд не мають законних підстав притягнути її колишнього чоловіка до відповідальності за ст. 173-2 КУпАП з огляду на те, що за Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» вони вже не є членами сім'ї. А як засвідчив моніторинг справ щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, існують приклади кваліфікації подібних протиправних дій, пов'язаних з насильством в сім'ї, за різними статтями КУпАП, зокрема ст. 173-2 і ст. 173. Суди часто кваліфікують насильство в сім'ї як дрібне хуліганство, визнаючи об'єктом правопорушення не психологічну та фізичну недоторканість особи, а громадський порядок. Так і в цій ситуації: притягнення колишнього чоловіка за ст. 173 КУпАП могло мати місце внаслідок протиправних дій стосовно колишньої дружини за умови, що такі дії порушували громадський порядок. Тому судям необхідно уважніше ставитись до вирішення подібних справ, розуміючи сутність систематичного порушення правил співжиття, феномену домашнього насильства. Вирішуючи подібні спори, суди мають керуватись найкращими інтересами жертви домашнього насильства, забезпечуючи захист та безпеку останньої.

У справі №2–3333 (2010 рік) декілька позивачів, серед яких мати відповідача та його родичі, звернулися до суду з позовом, в якому просили виселити відповідача без надання житлового приміщення в порядку ст. 116 ЖК України, посилаючись на той факт, що **відповідач після звільнення з місць позбавлення волі протягом декількох років постійно чинив протиправні дії, які створювали нестерпні умови для спільного проживання**. Позивачі надали докази нанесення тілесних ушкоджень, притягнення відповідача до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП, зловживання відповідачем спиртними напоями.

Відповідач в судове засідання навіть не з'явився, хоча про день та час розгляду справи був повідомлений.

Судом було достовірно встановлено, що відповідач порушує правила співмешкання і в даному випадку до нього можуть бути застосовані вимоги ст. 116 ЖК України, проте **виселення з житлової площі є крайнім заходом, тому суд вважав за необхідне відмовити в позові, але попередити відповідача про можливість виселення без надання іншого житла, якщо він продовжуватиме створювати нестерпні умови для мешкання в квартирі.**

По-друге, якщо позови про виселення з житлового приміщення, що не перебуває у власності відповідача, мають позитивні результати їх розгляду, то у позовних вимогах про виселення співвласників помешкання суд завжди відмовляє на підставі ст. 155 ЖК України, в якій чітко встановлено, що жилі будинки (квартири), що є у приватній власності громадян, не можуть бути в них вилучені, а власника не може бути позбавлено права користування жилим будинком (квартирою), крім випадків, встановлених законом.

Дійсно, дотепер фактично не існує законодавчої можливості обмежити право власності у зв'язку із вчиненням домашнього насильства. Хоча, як визнано на рівні ООН, у разі конкуренції права власності із правом на особисту недоторканість перевага має бути надана останньому, оскільки воно стосується життя та здоров'я людини.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

I. Висновки та рекомендації за результатами моніторингу судової практики у справах щодо адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП

1) Диспозиція ст. 173-2 КУпАП містить три склади адміністративних проступків: 1) вчинення насильства в сім'ї; 2) невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений; 3) непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї. Переважна більшість постанов суду про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП стосується саме вчинення насильства в сім'ї. В Єдиному державному реєстрі судових рішень було виявлено лише декілька постанов суду за ст. 173-2 КУпАП, які стосуються невиконання захисного припису, а також не виявлено жодної постанови про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї. Це дає підстави стверджувати про відсутність судової практики щодо такого виду адміністративних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї. Моніторинг засвідчив, що в окремих постановах суду неправильно (з помилками) викладено диспозицію ст. 173-2 КУпАП, а також положення ст.1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», що є неприпустимим в судових рішеннях.

2) Формами насильства в сім'ї, за які передбачено адміністративну відповідальність за ст. 173-2 КУпАП, виступають: психологічне насильство в сім'ї, фізичне насильство в сім'ї та економічне насильство в сім'ї. Слід наголосити, що поняття насильства в сім'ї, закріплене в ст. 173-2 КУпАП, *не відповідає за обсягом поняттю насильства в сім'ї, викладеному в ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», та є значно вужчим за нього.*

Найбільшу кількість справ за ст. 173-2 КУпАП складають справи, що стосуються вчинення *психологічного насильства в сім'ї*, що, з одного боку, засвідчують хибність міфу про те, що в Україні психологічне насильство в сім'ї залишається безкарним; з іншого – виступає свідченням системних проблем, закладених в самій диспозиції ст. 173-2 КУпАП і пов'язаних з характеристиками фізичного насильства в сім'ї як такого, що *«не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень»*. Встановлюючи факт вчинення фізичного насильства в сім'ї, суди мають дуже обережно підходити до формулювання об'єктивної сторони скоєного діяння. Моніторинг також засвідчив серйозну проблему *розмежування економічного насильства в сім'ї з іншими протиправними посяганнями на власність членів сім'ї, а також з майновими спорами, які мають бути вирішені в цивільно-правовому порядку.*

3) Враховуючи положення ст. 253 та ст. 284 КУпАП, при виявленні ознак тілесних ушкоджень або інших злочинів, вчинених щодо жертви внаслідок насильства в сім'ї, суд має закривати провадження у справі та передавати матеріали прокурору, органу досудового слідства або дізнання для організації та проведення досудового розслідування. Вважаємо, що цей висновок поширюється і на випадки, коли виявлено ознаки злочинів, що належать до справ приватного обвинувачення (передусім, ст. 125, ч.1 ст.126 КК), оскільки ситуація сімейного насильства нерідко спричиняє безпорадний стан жертви та обумовлена її залежністю від обвинуваченого. Отже, на підставі ч. 3 ст. 27 КПК України *справи, пов'язані з насильством в сім'ї, вчинені як стосовно дітей, так і стосовно інших членів*

сім'ї, які перебували у безпорадному чи залежному стані, мають направлятись судом прокурору для порушення справи та забезпечення проведення досудового розслідування.

4) Вирішуючи питання про притягнення винних осіб адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї, судам слід адекватно тлумачити диспозицію ст.173-2 КУпАП у світлі міжнародних стандартів та виходити з того, що кваліфікація відповідних діянь як насильства в сім'ї *не вимагає доведення факту завдання реальної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи.*

5) Моніторинг засвідчив, що чимало проблем виникає при розгляді справ, пов'язаних з вчиненням економічного та інших *форм насильства в сім'ї щодо дітей.*

По-перше, суди мають виходити з відповідальності обох батьків (осіб, які їх замінюють), за ненасильницьке виховання та утримання дітей.

По-друге, при розмежуванні ст. 173-2 КУпАП та ст. 184 КУпАП слід підтримати висновки, що адміністративна відповідальність за ч. 1 ст. 184 КУпАП має наставати за невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, що може полягати у різних формах бездіяльності, пов'язаних з незабезпеченням необхідних умов їх життя, навчання та виховання. Якщо насильство стосовно дітей вчиняється їхніми батьками або іншими членами сім'ї у формі протиправних дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, які не містять складу злочину, відповідальність настає за ст. 173-2 КУпАП.

По-третє, судам слід враховувати, що діти стають жертвами насильства в сім'ї, у тому числі як свідки такого насильства. У разі, коли насильство в сім'ї вчиняється щодо колишнього подружжя чи особи, з якою кривдник проживав однією сім'єю без реєстрації шлюбу, у присутності дітей, суд має притягати винних до адміністративної відповідальності, оскільки діти завжди потерпають від сімейного насильства, навіть якщо воно не спрямовано на них безпосередньо.

По-четверте, при вирішенні справ щодо вчинення насильства в сім'ї суд має прагнути дізнатися та врахувати думку та найкращі інтереси дитини в судовому процесі.

6) При розгляді судами справ, де насильство в сім'ї вчиняється повторно чи систематично, слід підтримати практику суду щодо призначення у таких випадках адміністративного арешту як найбільш суворого адміністративного стягнення. Слід також рекомендувати судам згідно зі ст. 245 КУпАП встановлювати причини та умови насильства в сім'ї, що має циклічний характер, та згідно з ст. 282 КУпАП вносити до відповідальних органів та служб, передусім органів внутрішніх справ, пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов та належного здійснення профілактичної роботи з особами, які перебувають на профілактичну обліку у зв'язку з вчиненням насильства в сім'ї. Вподальшому суду необхідно буде повідомляти про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження пропозиції.

7) У разі неналежно оформлених адміністративних матеріалів про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч.1 ст.173-2 КУпАП, в яких об'єктивна сторона правопорушення викладена поверхнево, є неузгодженості між фактичними обставинами справи, суть правопорушення не конкретизована, вина особи належним чином не підтверджена тощо, суду слід направляти такі матеріали справи відповідному РВ УМВС України на доопрацювання для усунення недоліків, зазначених в мотивувальній частині постанови. Суд має реагувати на такі випадки, оскільки неналежне виконання обов'язку щодо підготовки матеріалів адміністративної справи та необхідність їхнього доопрацю-

вання може призвести до спливу строків притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що означатиме безкарність такої поведінки та сприятиме продовженню циклу сімейного насильства. Враховуючи те, що законодавством про адміністративні правопорушення не передбачено повноважень судді виносити окремі постанови у випадках встановлення порушень закону при розгляді справ, суд може повідомляти про такі порушення прокурора, який згідно зі ст. 250 КУпАП має право перевіряти законність дій органів (посадових осіб) при провадженні в справі, а також вчиняти інші передбачені законом дії.

8) Часто суд розглядає справи про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за відсутністю правопорушника у відповідності зі ст. 268 КУпАП. Однак такий підхід унеможлиблює здійснення виховної та роз'яснювальної роботи з особами, які вчинили таке насильство, що обумовлює доцільність винесення постанови суду про примусове доставлення правопорушника працівниками відповідного РВ УМВС (хоч це прямо і не передбачено КУпАП, все ж, моніторинг виявив чимало подібних судових постанов, які були, тим не менше, виконані дільничним інспекторами міліції). З іншого боку, відсутність правопорушника під час розгляду адміністративних матеріалів за жодних обставин не може виступати як засіб уникнення адміністративної відповідальності особи, що вчинила насильство в сім'ї. Тому, якщо є загроза спливу строків притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності, слід розгляди такі справи за його відсутності.

9) Судам слід мати на увазі, що *штраф, як і виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, мають низький виховний та профілактичний ефект*, оскільки породжують негативні наслідки майнового характеру, передусім, для самої жертви насильства в сім'ї, особливо коли кривдник не працює, не має власних доходів та вимагає шляхом фізичного чи психічного впливу гроші від інших членів сім'ї. Застосування до кривдників громадських робіт або адміністративного арешту видаються найбільш доречними адміністративними стягненнями за вчинення насильства в сім'ї, оскільки спричиняють негативні наслідки особистого характеру саме для правопорушника.

В цілому, встановлення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї не є достатньо ефективним засобом протидії сімейному насильству та запобігання його рецидивам. Єдиним шляхом профілактики вчинення злочинів в результаті сімейного насильства через використання засобів адміністративної відповідальності виступає *повне та всебічне з'ясування судом всіх обставин справи; причин та умов його скоєння, проведення роз'яснювальної роботи з порушником щодо неприпустимості будь-яких форм та проявів насильства в сім'ї; його можливих наслідків* (зокрема, позбавлення батьківських прав), тобто здійснення **виховної та превентивної функцій правосуддя**, що має найбільш повно проявити себе при розгляді адміністративних справ цієї категорії.

10) Враховуючи перспективу оскарження рішень суду у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, на рівні міжнародних судових та квазісудових установ, та зважаючи на принцип сумлінного виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань в галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, *суди мають враховувати міжнародні стандарти в цій галузі при розгляді справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї*. Водночас, суди покликані забезпечити не лише формальне посилення на положення міжнародно-правових документів, а врахування їхніх основних принципів та виконання вимог у галузі протидії насильству в сім'ї як

форми порушення прав людини та прояву дискримінаційного ставлення до жертв такого насильства.

II. Висновки та рекомендації щодо вирішення судами справ щодо насильства в сім'ї в порядку кримінального судочинства

1) В переважній більшості, при розгляді справ про злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, що відносяться до категорії нетяжких та середньої тяжкості злочинів, суд звільняє обвинувачених від відбування покарання з випробуванням із застосуванням ст. 75 КК. В той самий час, суди майже не виносять окремих постанов та ухвал з метою привернення уваги соціальних служб або органів внутрішніх справ до сім'ї, в якій було вчинено насильство в сім'ї, з метою подальшого запобігання вчиненню насильства в сім'ї та більш тяжкого злочину, захисту прав жертв. Винесення окремої ухвали/ постанови може допомогти сім'ї вийти із ситуації насильства, за згоди членів сім'ї соціальна служба може взяти сім'ю під соціальний супровід як таку, що опинилась у складних життєвих обставинах.

2) В судовій практиці України майже не існує прикладів покладення на засудженого, який систематично вживає алкоголь або наркотичні засоби, обов'язку згідно зі ст. 76 КК пройти курс лікування від алкоголізму або наркоманії при звільненні від покарання з випробуванням в порядку ст. 75 КК України. Якщо особа, яка вчинила злочин, пов'язаний із насильством в сім'ї, є хронічним алкоголіком або наркоманом, що підтверджують відповідні медичні документи, суд у разі застосування ст. 75 КК України має право покласти на таку особу обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму та наркоманії.

3) У ряді справ було виявлено нерозуміння судом суті насильства в сім'ї, і того, який вплив даний злочин має на жертв. Окрім цього, суд майже ніколи не зважає на історію насильства в сім'ї і не бере до уваги, що таке насильство могло існувати роками і вчинений злочин є епізодом у багаторічному знуванні над родиною. Враховуючи те, що, серед іншого, завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних осіб, які беруть в ньому участь, судам необхідно уникати формального підходу під час розгляду справ про вчинення насильства в сім'ї, з'ясовувати ризики для життя та здоров'я потерпілих осіб. В такому разі не завжди доречним виявляється застосування ст. 299 КПК щодо визнання недоцільним дослідження доказів стосовно фактичних обставин справи, оскільки суд може пропустити важливі обставини справи, що в подальшому призведе до порушення прав потерпілих осіб.

4) Під час розгляду справ приватного обвинувачення за ст.ст. 125, 126 Кримінального кодексу України необхідно зважати на той факт, що жертви насильства в сім'ї в переважній більшості справ не мають змоги ефективно себе захищати як через відсутність спеціальних знань, так і через вразливий емоційний стан. Тому доречно в таких випадках застосовувати право суду направляти справу для проведення досудового слідства, як це передбачено ст. 111 КПК України.

5) Під час розгляду справ, пов'язаних із сексуальним насильством стосовно дітей, суд часто викликає до суду потерпілих дітей для їхнього допиту в залі суду, часто малолітні потерпілі постійно присутні під час розгляду справи в суді та непоодинокими є випадки, коли такі справи розглядаються у відкритому судовому засіданні. З метою захисту прав дитини, уникнення її повторної травматизації необхідно мінімізувати кількість допитів дитини та присутність у залі судового засідання, а також розглядати такі справи виключно у закритому судовому засіданні, як це передбачено ст. 20 КПК України.

6) Суди у своїй практиці майже не застосовують ані норм міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України, ані положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Посилання на положення міжнародних стандартів, а також спеціального закону стане у нагоді під час прийняття обґрунтованого рішення, спрямованого як на притягнення до відповідальності винних осіб, так і на захист прав та інтересів потерпілих.

III. Висновки та рекомендації за результатами моніторингу цивільних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї

1) В жодному з розглянутих судових рішень у цивільних справах, пов'язаних насильством в сім'ї, суд не посилався на норми Закону України «Про попередження насильства в сім'ї».

2) В судових рішеннях стосовно спорів, пов'язаних з захистом прав дітей, суди посилаються на положення міжнародних документів, в інших – ні.

3) Суди не завжди враховують думку дитини, як це передбачено ст. 171 СК України, що призводить до порушення принципу забезпечення найкращого інтересу дитини. Тому в подальшому судді мають звертати більше уваги на заслуховування думки дитини у справах, що стосуються її інтересів.

4) Навіть у випадках виявлення серед мотивів розлучення фактів насильства в сім'ї суди продовжують відкладати розгляд справ про розірвання шлюбу з метою надання подружжю часу для примирення. Однак таке рішення суперечить інтересам жертви насильства в сім'ї, а також ст. 8 Європейської конвенції з прав людини стосовно поваги до приватного та сімейного життя особи. Винесення такого рішення може сприяти продовженню насильства в сім'ї та страждань жертви. Також необхідно пам'ятати, що згідно з дослідженнями у жертви домашнього насильства ризик бути вбитою зростає на 70 % у разі подання заяви про розлучення або полишення свого кривдника.

5) Виявлено, що суди в переважній більшості випадків покладають обов'язок сплати державного мита за реєстрацію розірвання шлюбу на чоловіка, незважаючи на те, чи є він відповідачем чи позивачем у справі, кривдником або жертвою насильства в сім'ї. Доцільнішим видається покласти сплату держмита на того з подружжя, хто є винним у вчиненні насильства в сім'ї та своїми протиправними діями спричинив розірвання шлюбу.

6) У випадку надходження заяви про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини або протягом одного року після народження дитини суддя обов'язково має з'ясувати мотиви подання такої заяви та впевнитись у відсутності протиправної поведінки, що містить ознаки злочину, з боку одного з членів подружжя стосовно іншого або дитини. Якщо буде встановлено факт протиправної поведінки, що містить ознаки злочину, суддя має прийняти заяву про розлучення та відкрити провадження у справі. Також доречно окремо розглянути питання протиправності поведінки та проконсультувати жертву насильства в сім'ї щодо процесу порушення кримінальної справи, зважаючи на форму насильства, що було вчинено.

7) При вирішенні спору про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності, і заявленні вимог одним із подружжя щодо збільшення його частки, суд має ретельно дослідити всі обставини справи, що мають істотне значення для відступлення від рівності часток подружжя. Необхідно пам'ятати, що зменшення частки майна одного з подружжя по своїй суті є санкцією за невиконання своїх обов'язків з матеріального забез-

печення сім'ї, утримання дітей, збереження майна подружжя, що в залежності від впливу на членів сім'ї може бути визнано економічним насильством.

8) При вирішенні судами житлових спорів про виселення членів сім'ї або колишніх членів в сім'ї з житлового приміщення внаслідок вчинення насильства в сім'ї суди мають виходити із принципу забезпечення безпеки та захисту прав жертв такого насильства. Необхідно розуміти, що майнові права не можуть переважати над такими правами, як право на життя та право на особисту недоторканість.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З СІМЕЙНИМ НАСИЛЬСТВОМ

Міжнародні стандарти у сфері протидії домашньому насильству вимагають від суддів належного розуміння причин та умов вчинення сімейного насильства та врахування при судовому розгляді адміністративних, кримінальних або цивільних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, наступних факторів (вимог):

- насильство притаманне будь-якій дії або бездіяльності, які завдають шкоди або суттєво перешкоджають розвитку особистості;
- насильство в сім'ї переважно є проявом дискримінації за ознакою статі, воно призводить до порушення основних прав та свобод людини;
- насильство в сім'ї виступає протиправним діянням, що ґрунтується на ґендерних стереотипах, традиційному розподілі соціальних ролей в сімейній сфері, отже не може розглядатися судами як ґендерно-нейтральна проблема;
- насильство в сім'ї охоплює широке коло протиправних актів поведінки, які завдають членам сім'ї, що стали жертвами сімейного насильства, фізичну або психологічну шкоду, шкоду їх сексуальному здоров'ю або ж створюють загрозу завдання такої шкоди;
- насильство в сім'ї не може розглядатись як питання приватного характеру, заборона на втручання в яке забезпечена правом на приватність (правом на таємницю особистого чи сімейного життя). Сімейне насильство вимагає активного втручання з боку держави та суспільства, оскільки охорона сім'ї передбачає захист усіх її членів від будь-яких форм насильницької поведінки, незалежно від релігійних або культурних звичаїв, які домінують в певній місцевості або серед певної спільноти (релігійної, етнічної тощо);
- насильство в сім'ї є злочином, який наносить істотну шкоду охоронюваним правом суспільним відносинам. Навіть якщо конкретний випадок сімейного насильства, що став предметом судового розгляду, не містить складу злочину та не спричинив тяжкі наслідки, такі діяння не можуть розглядатися як малозначущі;
- для насильства в сім'ї є характерним циклічний характер, систематичність насильницької поведінки, яка з часом інтенсифікується, а самі акти насильства стають більш небезпечними. Повторюваність або систематичність вчиненого насильства в сім'ї має враховуватись судом при індивідуалізації юридичної відповідальності кривдника та призначені заходів покарання;
- суд, як і всі органи, задіяні в системі запобігання насильству в сім'ї, має вживати всі можливі та доступні заходи в межах його компетенції, з метою профілактики вчинення актів домашнього насильства у майбутньому, а також не допущення ревіктимізації жертв насильства в сім'ї;
- насильство у сім'ї не завершується для жертви одразу після того, як припиняються шлюбні стосунки або особи починають проживати окремо; отже, міжнародні стандарти вимагають від судді розширеного тлумачення щодо кола суб'єктів сімейного насильства незалежно від факту перебування у шлюбі або спільного проживання;
- враховуючи важкий психологічний, іноді – фізичний стан жертви сімейного насильства, міжнародні стандарти наполягають на можливості порушення прова-

дження у справі щодо вчинення насильства в сім'ї не лише за заявою самої жертви, а й за зверненням її родичів, сусідів чи громадських організацій;

- увесь тягар доведення у справі щодо вчинення сімейного насильства не може бути покладений на жертву насильства в сім'ї. Міжнародні стандарти виходять з презумпції вини особи, що завдала майнову чи немайнову шкоду внаслідок сімейного насильства, як прояву дискримінації за ознакою статі;
- у випадках сімейного насильства слід виходити з пріоритету прав жертв насильства в сім'ї на життя, здоров'я, захист честі та гідності, безпеку, права не бути підданим тортурам з мовчазної згоди держави перед правом власності кривдника на майно (спільне житло, авто, речі домашнього вжитку тощо);
- насильство в сім'ї завжди зачіпає інтереси дитини, навіть у випадку, якщо воно відбувається між дорослими членами родини. Дітям належить право на особливий захист з боку суспільства від будь-якої з форм дискримінації чи пригноблення, а також від будь-якого зловживання владою у сім'ї;
- систематичне вчинення насильства стосовно дитини або в її присутності вважається вагомою підставою для обмеження або позбавлення кривдника його прав стосовно дитини (права спілкування, проживання, інших форм контакту з дитиною тощо), а також стягнення аліментів на користь дитини.

Додаток 1

ІНСТРУКЦІЯ З ОЦІНКИ РИЗИКУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Інструкція для суддів штату Мінесота для всіх етапів розгляду сімейних, цивільних та кримінальних справ, що містять аспекти домашнього насильства, та надання охоронних ордерів⁷⁹

Примітка: присутність цих факторів може бути свідченням підвищеного ризику тяжких тілесних ушкоджень або смерті. Разом з цим, відсутність цих факторів не вказує на відсутність ризику смерті.

1. Чи має кривдник доступ до вогнепальної зброї або чи є в нього вдома вогнепальна зброя?
2. Чи кривдник колись застосовував або погрожував застосувати зброю проти жертви?
3. Чи кривдник колись вчиняв спроби задушити жертву?
4. Чи кривдник колись погрожував вбивством або вчиняв спроби вбити жертву?
5. Чи збільшилася частота або тяжкість фізичного насильства за останній рік?
6. Чи кривдник примушував жертву до статевого акту?
7. Чи намагається кривдник контролювати більшість або всі дії жертви протягом дня?
8. Чи кривдник виявляє постійні або агресивні ревності?
9. Чи кривдник колись погрожував самогубством або вчиняв спроби самогубства?
10. Чи вважає жертва, що кривдник знову нападатиме на неї або вчинятиме спроби її вбити? Відповідь «ні» не свідчить про невисокий ризик, але відповідь «так» має дуже велике значення.
11. Чи колись були видані або чи діють стосовно кривдника постанови про захист, були відкриті кримінальні або цивільні справи?

Як використовувати інструкцію з оцінки ризику домашнього насильства

Отримайте інформацію про ці фактори з усіх належних та доступних джерел:

• можливі джерела включають поліцію, свідків жертви, прокурорів, адвокатів, адміністраторів суду, спеціалістів із застави, досудових слідчих, інспекторів з нагляду, спеціалістів з захисту, сторін справи та юристів.

Проінформуйте залучених суб'єктів системи права (державні та недержавні органи, приватних осіб) про те, що ви очікуєте, щоб інформація про ці фактори в повному обсязі та своєчасно була передана до суду:

• це забезпечить збір та передачу суду інформацію про ризики на кожному етапі процесу, а також інституалізацію процесів оцінки ризиків.

Проаналізуйте звітні форми та підходи інших суб'єктів системи права та переконайтесь, що оцінка ризиків є комплексною та повною.

⁷⁹ Цей документ, розроблений Комітетом з забезпечення гендерної справедливості штату Мінесота, має рекомендаційний характер та не є офіційно прийнятим для використання на території штату або затвердженим Верховним Судом. Водночас слід зазначити, що ці фактори оцінки ризику підтверджуються низкою досліджень. Див.: Campbell, Jacquelyn, et al, «Intimate Partner Violence Risk Assessment Validation Study: The RA VE Study Practitioner Summary and Recommendations: Validation of Tools for Assessing Risk from Violent Intimate Partners», National Institute of Justice (December, 2005); Heckert and Gondolf, «Battered Women's Perceptions of Risk Versus Risk Factors and Instruments in Predicting Repeat Reassault», Journal of Interpersonal Violence Vol 19, №7 (July 2004).

Розраховуйте на послідовне та координоване реагування на домашнє насильство:

- громади, в яких суб'єкти системи права забезпечують виконання постанов суду, працюють над притягненням кривдників до відповідальності та надають підтримку жертвам, найбільш успішно запобігають серйозним тілесним ушкодженням та побутовим вбивствам.

Не вимагайте від жертв інформацію про безпеку або ризик у ході відкритого судового засідання:

- розмірковування щодо безпеки можуть вплинути на здатність жертви надавати точну інформацію під час відкритого судового засідання;
- опитування жертви у менш формальних обставинах (не суддею, а ін. особою) дозволяє отримати більш достовірну інформацію від жертви, а також дозволяє надати самій жертві інформацію та ресурси.

Надайте жертві інформацію про фактори оцінки ризику та можливість консультацій з відповідним адвокатом:

- інформація та доступ до адвоката посилює відчуття безпеки у жертви та якість її оцінки ризиків, що в результаті покращує якість оцінки ризиків судом.

Зверніть увагу, що цей перелік факторів ризику не є вичерпним:

- наведені у переліку фактори є найбільш поширеними у ситуаціях, в яких існує ризик серйозних ушкоджень або смерті;
- існують також інші фактори, які допомагають передбачити повторні напади;
- для жертв також можуть існувати та викликати страх інші ризики, зокрема ризик безпритульності, бідності, обвинувачень у вчиненні злочинів, втрати дітей або сімейної підтримки.

Пам'ятайте, що рівень та тип ризиків може змінюватися з часом:

- Найбільш небезпечним є дні та місяці після того, як кривдник дізнається, що жертва:
 - може спробувати переїхати від нього або розірвати стосунки;
 - повідомила або збирається повідомити про насильство іншим людям, особливо представникам державних органів.

Додаток 2

**ПРАВО ДИТИНИ НА ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ВРАХУВАННЯ ЇЇ ДУМКИ
ЗА МІЖНАРОДНИМИ АКТАМИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Назва міжнародного договору або акту національного законодавства України		
№ статті	Вік дитини, з якого вона набуває відповідного права	Обсяг права дитини на висловлювання та врахування її думки
Конвенція ООН про права дитини Прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї (ГА) ООН 20 листопада 1989 р. Набула чинності для України з 27 вересня 1991 р.		
ч. 1 ст. 12	Вік, з якого дитина здатна сформулювати власні погляди	Право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при цьому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
ч. 2 ст. 12	Вік, з якого дитина здатна сформулювати власні погляди	Дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.
Європейська конвенція про здійснення прав дітей Рада Європи, 25 січня 1996 р. Ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. №69-V		
Ст. 3	Вік, з якого дитина має достатній рівень розуміння	Право бути проінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи Дитина під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати: a. отримувати всю відповідну інформацію; b. отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; c. бути проінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.
Ст. 4	Держави можуть обмежити здійснення права віком, з якого дитина має достатній рівень розуміння	Право клопотати про призначення спеціального представника Дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її, у випадках, коли національне законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою.

Ст. 5	—	Інші можливі процесуальні права Дітям можуть бути надані додаткові процесуальні права у зв'язку з розглядом судовим органом справ, що стосуються дітей, зокрема: - право клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; - право клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката; - право призначити свого представника; - право здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі.
Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (набув чинності з 1 січня 2004 р.)		
ч. 1 ст. 18	14 років	Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.
Ст. 165	14 років	Дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав.
Ст. 240	14 років	Дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним.
Ст. 171	—	Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя - Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. - Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. - Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.
Ст. 152	—	Забезпечення права дитини на належне батьківське виховання - Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. - Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. - Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.
ч. 4	14 років	Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.
Ст. 160	до 10 років 10-14 років 14 років	Право батьків на визначення місця проживання дитини - Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. - Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. - Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Ст.148	7 років 7 років до 14 років	Зміна прізвища дитини її батьками 1. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. 2. У разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла семи років, змінюється за її згодою. 3. У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінено за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років. 4. За заявою батьків або одного з них, якщо другий помер, оголошений померлим, визнаний недієздатним або безвісно відсутнім, дитині, яка не досягла чотирнадцяти років та якій при реєстрації народження присвоєне прізвище одного з батьків, може бути змінено прізвище на прізвище другого з батьків. 5. У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.
Ст.149	14 років	Зміна по батькові дитини У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по-батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її згодою.
Ст.218 ст.253 ст.256-3 ст.256-7	досягнення дитиною такого віку та рівня розвитку, з якого вона може висловити свою згоду	Згода дитини вимагається у разі її: • усиновлення; • проживання у сім'ї патронатного вихователя; • влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї; • влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу.
Ст.177	до 14 років 14-18 років	Управління майном дитини 1. Батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. 2. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси. 3. Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: • укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; • видавати письмові зобов'язання від імені дитини; • відмовлятися від майнових прав дитини. 4. Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених частиною другою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування. 5. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло. 6. Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

		7. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. 8. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.
Ст.178	14-18 років	Використання доходу від майна дитини 1. Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї. 2. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України.
Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (набув чинності з 1 січня 2004 р.)		
Ст. 25	—	Цивільна правоздатність фізичної особи 1. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. 2. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини. 3. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватись з досягненням фізичною особою відповідного віку. 4. Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.
ч. 1 ст. 30	—	Цивільна дієздатність фізичної особи Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.
Ст. 34	18 років Шлюбний вік: для жінки – 17 років; чоловіка – 18 років; 14 років – за рішенням суду, якщо це відповідає її інтересам	Повна цивільна дієздатність 1. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). 2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. 3. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. 4. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Ст. 35	16 років	Надання повної цивільної дієздатності
	16 років	1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. 2. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. 3. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. 4. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. 5. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки. 6. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.
п. 1-5 ст. 32	14-18 років	Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років 1. Крім правочинів, передбачених статтею 31 ЦК України (див. далі), неповнолітня особа має право: • самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; • самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; • бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; • самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). 2. Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. 3. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника. 4. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування. 5. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою для його прийняття.

Ст. 31	до 14 років	Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років 1. Малолітня особа має право: • самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість; • здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. 2. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.
Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. (набув чинності з 1 вересня 2005 р.)		
Ст. 27-1	Вік, з якого дитина може усвідомити значення подій, які відбуваються під час судового розгляду справи	Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи 1. Під час розгляду справи, крім прав та обов'язків малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. 2. Суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. 3. Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.
Ст. 29	18 років 14-18 років 14 років 16 років	Цивільна процесуальна дієздатність 1. Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи. 2. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи. 3. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність.

Ст.182	до 14 років 14-18 років	Порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків 1. Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не зацікавлені у справі. 2. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову віддавання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. 3. Особи, зазначені в частині першій цієї статті, можуть з дозволу суду задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань. 4. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання. 5. Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.
Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. із змінами і доповненнями станом на 1 березня 2006 р. (набув чинності 1 квітня 1961 р.)		
Ст.168	до 14 років 14-16 років	Допит неповнолітнього свідка Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього. До початку допиту зазначеним особам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого задавати свідкові запитання. Запитання, поставлені свідкові законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу. Свідкові, який не досяг шістнадцятирічного віку, роз'яснюється його обов'язок говорити тільки правду, але про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за завідомо неправдиві показання він не попереджається.
Ст.307	до 14 років 14-16 років	Допит неповнолітнього свідка Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом суду – до шістнадцяти років проводиться в суді за правилами, зазначеними в статті 168 цього Кодексу. По закінченню допиту неповнолітній свідок видаляється із залу суду, крім випадків, коли суд з власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду визнає присутність цього свідка в залі суду необхідною. У виняткових випадках, коли цього вимагають інтереси справи або безпека свідка, допит неповнолітнього свідка за ухвалою суду може бути проведений у відсутності підсудного. Після повернення підсудного до залу суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями свідка і надати йому можливість задавати питання свідкові, а також дати пояснення з приводу показань свідка.

Ст.308		Допит потерпілого Потерпілий допитується за правилами допиту свідків. Допит потерпілого проводиться перед допитом свідків.
--------	--	--

Додаток 3

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ ТА ДОРОСЛИМИ ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР;
2. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 р. №2341-III;
3. Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25 вересня 2008 р. № 600-VI;
4. Закон України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 1 жовтня 2008 р. № 616-VI;
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X;
6. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15 травня 2003 р. № 759-IV;
7. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. № 2744-VI
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III//ВР;
9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII;
10. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III;
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. № 599-VI;
12. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 5 березня 2009 р. № 1065-VI;
13. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. №20/95-ВР;
14. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. №565-XII
15. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII;
16. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітні 2001 р. № 2402-III;
17. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III;
18. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV;
19. Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства», затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 2005 р. № 2894-IV;
20. Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження ґендерного насильства», затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. № 817-V;

21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. № 616;
22. Положення про кримінальну міліцію у справах дітей, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 1995 р. № 502;
23. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р. № 905;
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866;
25. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 № 3131/386, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30.09.2009 за № 917/16933;
26. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС» від 11 грудня 2010 р. № 550;
27. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» від 14 квітня 2004 р. № 400
28. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/1;
29. Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106;
30. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 27 травня 2010 р. № 1480;
31. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 25 квітня 2008 р. № 1795;
32. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Правил опіки та піклування» від 26 травня 1999 р. №34/166/131/88
33. Наказ Мінсім'ямолодьспорт України, МОЗ України «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із закладами охорони здоров'я

щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям і молоді» від 17 квітня 2006 р. № 1209/228;

34. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» від 23 січня 2004 р. № 38;
35. Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок обліку випадків звернення в медичні установи та міськрайлінооргани внутрішніх справ громадян з тілесними пошкодженнями кримінального характеру» від 10 травня 1993 р. № 307/105;
36. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи» від 17 січня 1995 р. № 6;
37. Про стан додержання законодавства, спрямованого на захист прав дітей, які потерпають від злочинних посягань, насильства у сім'ї, втягнення їх у злочинну та іншу протиправну діяльність. Лист Генеральної прокуратури України від 31 липня 2006 р. № 07/3-90

Додаток 4

**ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І»**

від 15 листопада 2001 р. № 2789-III

Цей Закон визначає правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

**Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. Визначення термінів

Для цілей цього Закону наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

наси́льство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;

фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;

- члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання; (Статтю 1 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)
- жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї;
- попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї;
- реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цієї статті, якщо є реальні підстави очікувати її виконання;
- захисний припис – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо захисту жертви насильства в

сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї;

(Абзац дванадцятий статті 1 виключено на підставі Закону N 599-VI від 25.09.2008)

корекційна програма – програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї. (Статтю 1 доповнено абзацом тринадцятим згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)

Стаття 2. Законодавство про попередження насильства в сім'ї

Законодавство про попередження насильства в сім'ї складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо попередження насильства в сім'ї.

Стаття 3. Органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на:

1) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;

2) відповідні підрозділи органів внутрішніх справ; (Пункт 2 частини першої статті 3 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

3) органи опіки і піклування;

4) спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства:

- кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення (далі – кризові центри);
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

(Пункт 4 частини першої статті 3 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

2. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї.

Стаття 4. Підстави для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Підставами для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є:

заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

2. Заява та повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення приймаються за місцем проживання постраждалого органами, зазначеними в пунктах 1 та 2 частини першої статті 3 цього Закону.

3. Орган, до якого надійшла заява або надійшло повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї.

4. Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розділ II

ОРГАНИ ТА УСТАНОВИ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття 5. Повноваження спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї:

- бере участь в розробленні та реалізує державну політику щодо попередження насильства в сім'ї;
- координує діяльність відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї; (Абзац третій статті 5 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)
- визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та організовує роботу з їх створення;

(Абзац четвертий статті 5 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

- здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми та організовує забезпечення кризових центрів такими методичними рекомендаціями; (Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)
- здійснює збір та узагальнення даних про насильство в сім'ї відповідно до законодавства;
- організовує і проводить соціологічні, психолого-педагогічні та кримінологічні дослідження насильства в сім'ї;
- надає органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян, окремим громадянам методичну і практичну допомогу, консультації з питань попередження насильства в сім'ї;
- організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед громадськості про проблему насильства в сім'ї та заходи, які існують з попередження насильства в сім'ї; (Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)
- організовує проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї; (Статтю 5 доповнено абзацом згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)
- звертається до центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за наданням відповідної допомоги жертвам насильства в сім'ї;
- приймає і розглядає заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення;

- направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Стаття 6. Повноваження відповідних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї

(Назва статті 6 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

1. В органах внутрішніх справ заходи щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей, які:

- виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення;
- беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;
- вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом;
- контролюють виконання вимог захисних приписів;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;
- взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

(Частина перша статті 6 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

2. Повноваження кримінальної міліції у справах дітей поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Стаття 7. Повноваження органів опіки і піклування щодо попередження насильства в сім'ї

Органи опіки і піклування:

- надають допомогу у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним в судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- представляють у суді інтереси неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї; (Абзац третій статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

Стаття 8. Кризові центри

1. Кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону.

2. Кризові центри можуть також створюватися органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї і реєструються в порядку, визначеному законом.

3. Працівники кризових центрів:

- здійснюють прийом членів сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми;
- організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- розробляють корекційні програми та організовують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- відповідно до можливостей надають притулок для тимчасового перебування членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- повідомляють службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства;
- вивчають і узагальнюють причини та умови конкретних проявів насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- забезпечують збереження конфіденційної інформації щодо осіб, які звернулися до кризового центру про допомогу;
- взаємодіють із засобами масової інформації, громадськими організаціями у проведенні просвітницької та виховної роботи з питань попередження насильства в сім'ї.

(Частина третя статті 8 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

4. Кризові центри є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку з зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Стаття 9. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї

1. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї створюються відповідно до законодавства, що регламентує створення закладів охорони здоров'я. Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї можуть створюватися в системі діючих закладів охорони здоров'я.

2. В центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центру. Щодо неповнолітніх членів сім'ї необхідна згода одного з батьків, усиновителів, опікуна чи піклувальника, у разі, якщо вони не зазнали насильства від одного з них, або органу опіки і піклування.

(Частина друга статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)

3. Жертви насильства в сім'ї перебувають у центрах медико-соціальної реабілітації протягом терміну, необхідного для їхнього лікування та психо-соціальної реабілітації. За їхнім бажанням вони можуть пройти курс лікування та психо-соціальної реабілітації амбулаторно.

4. Працівники центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї:

- надають жертвам насильства в сім'ї первинну медико-санітарну і психологічну допомогу, окремі види психіатричної допомоги на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу», іншими законами;
- за необхідності направляють жертв насильства в сім'ї для відповідного подальшого лікування;
- організовують надання юридичних консультацій жертвам насильства в сім'ї;
- повідомляють про вчинене насильство в сім'ї службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів.
-

Розділ III

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Стаття 10. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї

1. Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.

2. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис.

Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

(Частина третя статті 10 в редакції Закону N 599-VI від 25.09.2008)

(Статтю 11 виключено на підставі Закону N 599-VI від 25.09.2008)

Стаття 12. Взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї

1. Членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік.

2. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

3. Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, затверджуються Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 13. Захисний припис

1. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис.

2. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

3. Захисний припис може бути винесений до осудної особи, яка на момент винесення захисного припису досягла 16-річного віку.

4. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

чинити конкретні акти насильства в сім'ї;

отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;

розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;

відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;

вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

5. Зазначені у частині четвертій цієї статті обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.

(Частина п'ята статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-VI від 25.09.2008)

Стаття 14. Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї

Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Розділ IV

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Стаття 15. Відповідальність за вчинення насильства в сім'ї

Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Розділ V

ФІНАНСУВАННЯ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Стаття 16. Джерела фінансування органів, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, і спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї

1. Фінансування органів та установ з попередження насильства в сім'ї, які належать до системи органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, здійснюється за рахунок коштів бюджету відповідного рівня.

2. Фінансування спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї, створених підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян чи окремими громадянами, здійснюється за рахунок їхніх власних коштів.

3. Спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї мають право на регресний позов про відшкодування коштів на утримання жертв насильства в сім'ї до осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Розділ VI

ОХОРОНА ПРАВ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Стаття 17. Охорона прав членів сім'ї при здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї

1. Членам сім'ї, стосовно яких здійснюються заходи з попередження насильства в сім'ї, держава гарантує охорону прав і законних інтересів.

2. Посадові особи та працівники, які здійснюють заходи з попередження насильства в сім'ї, не можуть розголошувати відомості про особисте та сімейне життя, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Розділ VII

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності через три місяці з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом місяця з дня набрання чинності цим Законом: підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування центральними і місцевими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Додаток 5

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х

(витяг)

Стаття 173-2. Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми

Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, -

тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, -

тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей -

тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

**ПРОЕКТ⁸⁰
ЗАКОН УКРАЇНИ**

**Про внесення змін до Закону України
«Про попередження насильства в сім'ї» та інших законодавчих актів**

Верховна Рада України постановляє:

1. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1.1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Відомості Верховної Ради України, 2009, N 13, ст. 153), викласти у такій редакції:

**«ЗАКОН УКРАЇНИ
Про запобігання та протидію домашньому насильству**

Закон визначає правові та організаційні основи, систему загально-соціальних та спеціальних заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також систему та повноваження органів та установ, на які покладається їх здійснення.

**Розділ 1
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. Визначення термінів

Для цілей цього Закону наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

домашнє насильство – будь-які протиправні діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, вчинені між особами, визначеними у статті 3 цього Закону, в тому числі, жорстоке поводження з дитиною в сім'ї, якщо ці діяння посягають на права і свободи особи, яка постраждала від насильства, наносять їй фізичну, моральну чи матеріальну шкоду чи створюють загрозу її заподіяння;

економічне насильство – форма домашнього насильства, яка полягає в умисному позбавленні житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які особа, постраждала від домашнього насильства, має передбачене законом право, що може призвести або призвело до її смерті, порушення фізичного чи психічного здоров'я;

жорстоке поводження з дитиною в сім'ї – образи, нехтування, недбале поводження, залишення без догляду чи піклування та інші форми фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства над дитиною з боку осіб, визначених у статті 3 цього Закону, що порушують права дитини, перешкоджають її нормальному розвитку, завдають шкоду фізичному чи психічному здоров'ю дитини чи створюють загрозу її заподіяння;

загально-соціальні заходи з запобігання та протидії домашньому насильству – система заходів загального характеру, які спрямовані на визнання суспільної небезпеки домашнього насильства, його протиправного характеру, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі стосунків, загальну профілактику домашнього насильства, ви-

⁸⁰ Розроблений робочою групою фахівців спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї за підтримки ПРООН. Опрацьовано, вдосконалено та відредаговано Христовою Г.О.

явлення та усунення причин і умов, які сприяють його вчиненню, та подолання його негативних суспільних наслідків.

запобігання та протидія домашньому насильству – система загально-соціальних та спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню домашнього насильства, подолання його негативних наслідків, попередження і припинення домашнього насильства, яке готується або вже почалося; корекцію поведінки осіб, які вчинили домашнє насильство, та притягнення їх до різних видів юридичної відповідальності, а також реабілітацію осіб, які постраждали від домашнього насильства;

корекційна програма – комплекс заходів, спрямований на корекцію агресивної, насильницької та залежної поведінки особи, яка вчинила домашнє насильство, та формування соціально прийнятної моделі її поведінки з особами, визначеними у статті 3 цього Закону, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків;

обмежувальний припис – спеціальний захід судового обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство, яким їй у встановленому законом порядку забороняється вчиняти певні дії, накладаються обмеження або визначаються обов'язки щодо вчинення певних дій стосовно особи, яка постраждала від домашнього насильства;

особа, яка вчинила домашнє насильство – це особа, яка вчинила протиправні насильницькі діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування по відношенню до осіб, визначених у статті 3 цього Закону.

особа, яка постраждала від домашнього насильства – це особа, щодо якої вчинено домашнє насильство, чим їй заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду або створено загрозу її заподіяння;

тимчасовий обмежувальний припис – це спеціальний захід реагування органів внутрішніх справ, яким особа, яка вчинила домашнє насильство чи створила реальну загрозу його вчинення, офіційно попереджається про неприпустимість вчинення домашнього насильства та передбачену законом юридичну відповідальність за його вчинення, а також їй забороняється вчиняти певні дії стосовно особи, яка постраждала від домашнього насильства;

погроза вчинення домашнього насильства - висловлювання або дії, які свідчать про наміри вчинення умисних діянь, що становлять домашнє насильство, якщо є обґрунтовані підстави очікувати їх виконання;

психологічне насильство – форма домашнього насильства, що полягає у словесних образах, погрозах, переслідуваннях, залякуваннях, інших діях психологічного характеру, якими умисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що полягає у непристойних зауваженнях, доторканнях, інших протиправних посяганнях на статеву свободу та статеву недоторканість осіб, визначених у статті 3 цього Закону, у тому числі діях сексуального характеру по відношенню до дитини, які наносять шкоду честі та гідності, психічному чи фізичному здоров'ю, або створюють загрозу її заподіяння;

спеціальні заходи з запобігання та протидії домашньому насильству – система заходів, спрямованих на запобігання та припинення конкретних випадків домашнього насильства; реабілітацію осіб, які проживали в умовах домашнього насильства та відновлення ненасильницьких стосунків між особами, визначеними у статті 3 цього Закону.

фізичне насильство – форма домашнього насильства, яке полягає в умисному позбавленні свободи, спричиненні болю, нанесенні побоїв, тілесних ушкоджень, вчиненні інших

насильницьких діянь фізичного характеру проти життя, здоров'я, тілесної цілісності та недоторканості осіб, визначених у статті 3 цього Закону, що може призвести або призвело до смерті постраждалої особи, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди її честі і гідності.

Стаття 2. Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству

Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо попередження насильства в сім'ї.

Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству повинно відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Стаття 3. Особи, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству

До осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, належать члени сім'ї та інші особи, між якими існують чи існували сімейні стосунки, а саме:

подружжя;

колишнє подружжя;

особи, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою;

особи, які спільно проживали однією сім'єю не менше 6 місяців, але не перебували у шлюбі між собою;

особи, які мають спільну дитину (дітей);

батьки (мати, батько) і дитина (діти);

усиновителі (усиновитель) і усиновлений (удочерена);

вітчим (мачуха) і пасинок (падчерка);

прийомні батьки (батьки-вихователі) та прийомні діти (діти-вихованці)

дід (бабуся) і внук (внучка);

брати і сестри;

опікуни (піклувальники) та особи, що перебувають під опікою (піклуванням);

інші родичі, які спільно проживають.

Стаття 4. Органи та установи, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству

Здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству у межах наданих їм повноважень покладається на:

спеціально уповноважені органи з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

уповноважені органи з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

Підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з запобігання та протидії домашньому насильству.

Спеціально уповноваженими органами у здійсненні заходів з запобігання та протидії домашньому насильству є:

центрального орган виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

міністерство АР Крим та структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству;

структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству;

До уповноважених органів з питань запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- служби у справах дітей;
- органи внутрішніх справ;
- установи системи освіти та навчальні заклади;
- органи та заклади охорони здоров'я;
- установи для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Стаття 5. Підстави для вжиття спеціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству

Підставами для вжиття спеціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству, з урахуванням особливостей, викладених в статтях 22-26 цього Закону, є:

- заява про допомогу особи, яка постраждала від домашнього насильства або стосовно якої існує загроза його вчинення;
- отримання повідомлення про вчинення домашнього насильства або загрозу його вчинення від громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів та інших фізичних чи юридичних осіб за умови висловленого особою, яка постраждала від домашнього насильства, у письмовій формі бажання щодо вжиття спеціальних заходів, передбачених цим законом;
- отримання повідомлення про вчинення домашнього насильства або загрозу його вчинення стосовно дитини чи недієздатної особи від громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів та інших фізичних чи юридичних осіб.

Заява чи повідомлення про вчинення домашнього насильства приймаються спеціально уповноваженими органами та уповноваженими органами з питань запобігання та протидії домашньому насильству.

Орган, до якого надійшла заява або повідомлення про вчинення домашнього насильства, розглядає заяву чи повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачені законом заходи, а також інформує про отримання заяви чи повідомлення відповідні органи та установи, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству, для вжиття ними заходів, передбачених законом.

Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства затверджується Кабінетом Міністрів України.

Відомості, пов'язані з вчиненням домашнього насильства, не підлягають розголошенню без згоди особи, що постраждала від домашнього насильства, через засоби масової інформації, інші інформаційні мережі або в будь-який інший спосіб.

Розділ II

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 6. Повноваження центрального органу виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству

Центральний орган виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству:

- здійснює на національному рівні повноваження спеціально уповноваженого органу виконавчої влади із запобігання та протидії домашньому насильству;
- визначає пріоритети та стратегічні напрями реалізації державної політики щодо запобігання та протидії домашнього насильства;
- сприяє утворенню установ для осіб, які постраждали від насильства, здійснює координацію їх діяльності;
- здійснює спільно з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади підготовку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України з питань запобігання та протидії домашньому насильству, організовує в установленому порядку наукові та експертні дослідження з зазначених питань;
- вживає заходів щодо:
- підвищення рівня правової обізнаності батьків і дітей;
- формування відповідального ставлення батьків до забезпечення всебічного розвитку та виховання дітей;
- організовує навчання та підвищення кваліфікації державних службовців з питань реалізації заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснює моніторинг і узагальнює результати щодо здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- приймає звернення громадян з приводу вчинення домашнього насильства;
- проводить роботу із запобігання бездоглядності та жорстокого поводження з дітьми, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, координує діяльність служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- залучає в установленому порядку спеціалістів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань з запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснює розробку методичних матеріалів щодо організації діяльності спеціалістів з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснює збір та узагальнення аналітичної і статистичної інформації про домашнє насильство відповідно до законодавства;
- скликає в установленому порядку наради з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- розробляє порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства;

- здійснює інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.

Стаття 7. Повноваження Міністерства АР Крим та структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, відповідальних за запобігання та протидію домашньому насильству.

Міністерство АР Крим та структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству:

- здійснюють в регіонах повноваження спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з запобігання та протидії домашньому насильству;
- забезпечують виконання та контролюють здійснення заходів з запобігання домашньому насильству;
- сприяють утворенню установ для осіб, які постраждали від домашнього насильства, відповідно до потреб регіону, здійснюють координацію та контроль за їх діяльністю;
- приймають звернення громадян з приводу вчинення домашнього насильства;
- організовують навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї та забезпечують їх методичними рекомендаціями щодо впровадження та реалізації цих програм;
- співпрацюють з громадськими організаціями з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- сприяють у забезпеченні проходження особами, які вчинили домашнє насильство, корекційних програм;
- звітують перед центральним органом виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству про здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснюють інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.
-

Стаття 8. Повноваження структурних підрозділів органів місцевого самоврядування, відповідальних за запобігання та протидію домашньому насильству.

Структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству:

- забезпечують здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- організовують проведення семінарів, «круглих столів» та інших заходів з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
 - сприяють утворенню установ для осіб, які постраждали від домашнього насильства, здійснюють координацію та контроль за їх діяльністю;
 - взаємодіють із органами внутрішніх справ і співпрацюють з громадськими організаціями з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
 - ведуть облік даних про організації, установи та заклади, які здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству, та послуги, які ними надаються;
 - здійснюють облік сімей, в яких було вчинено домашнє насильство та осіб, щодо яких вчинено домашнє насильство, у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

- приймають та розглядають в межах своєї компетенції заяви та повідомлення про вчинення домашнього насильства та його реальну загрозу;
- направляють осіб, які постраждали від домашнього насильства до установ для таких осіб;
- організовують проходження особами, які вчинили домашнє насильство, корекційних програм;
- забезпечують організацію навчання спеціалістів з питань реалізації заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- ініціюють винесення питання щодо проведення роботи з запобігання домашньому насильству на засідання дорадчого органу;
- здійснюють інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.

Стаття 9. Повноваження центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству;
- виявляють сім'ї та осіб, в яких існує загроза вчинення домашнього насильства в ході соціального інспектування сімей;
- здійснюють прийом заяв та повідомлень про випадки вчинення домашнього насильства та його реальну загрозу;
- здійснюють соціальне інспектування сімей, де мають місце випадки вчинення домашнього насильства;
- повідомляють відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, та органи внутрішніх справ про випадки звернень або виявлених фактів щодо вчинення домашнього насильства, а у випадку жорстокого поведіння з дитиною, також відповідну службу у справах дітей;
- здійснюють облік сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі, в яких вчинено домашнє насильство, існують складні стосунки або загроза вчинення домашнього насильства;
- здійснюють соціальне обслуговування та соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у тому числі, в яких вчинено домашнє насильство, існують складні стосунки та загроза вчинення домашнього насильства;
- впроваджують корекційні програми;
- за заявою особи, яка постраждала від домашнього насильства, звертаються до суду за винесенням особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису або продовження строку його дії;
- за заявою особи, яка постраждала від домашнього насильства, звертаються до суду за направленням особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження корекційної програми;
- здійснюють посередництво у представленні інтересів членів сім'ї, які постраждали від домашнього насильства;
- взаємодіють із органами внутрішніх справ і співпрацюють з громадськими організаціями з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

- звітують перед спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з запобігання та протидії домашньому насильству про здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснюють інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.

Стаття 10. Повноваження служб у справах дітей

Служби у справах дітей:

- ведуть облік дітей, які постраждали від фізичного, психологічного, сексуального, економічного домашнього насильства;
- направляють дитину для обстеження стану її здоров'я до установ і закладів охорони здоров'я з метою документування фактів жорстокого поводження в сім'ї, надання дитині необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарі;
- у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживають заходів пов'язаних із захистом прав дитини;
- здійснюють прийом заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства щодо дитини, та вживають заходів щодо захисту прав дитини;
- порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;
- представляють інтереси дітей у судах;
- за заявою дитини або батьків чи осіб, що їх замінюють, звертаються до суду за винесенням особи, яка вчинила домашнє насильство щодо дитини, обмежувального припису або продовження строку його дії;
- за заявою дитини або батьків чи осіб, що їх замінюють, звертаються до суду за направленням особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження корекційної програми;
- повідомляють про отримані заяви та повідомлення або виявлені факти щодо вчинення домашнього насильства стосовно дитини відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, та органи внутрішніх справ;
- здійснюють інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.

Стаття 11. Повноваження органів внутрішніх справ

В органах внутрішніх справ заходи з запобігання та протидії домашньому насильству здійснюють служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей, які:

- беруть на профілактичний облік осіб, яким судом винесено обмежувальний припис, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку з приводу вчинення домашнього насильства і проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять тимчасовий обмежувальний припис особам, які вчинили домашнє насильство;
- приймають та розглядають заяви і повідомлення про вчинення домашнього насильства або його реальну загрозу;

- вживають відповідних заходів щодо припинення домашнього насильства;
- повідомляють осіб, на яких розповсюджується дія заходів з протидії домашньому насильству, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- на запит суду готують матеріали щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, стосовно яких судом вирішується питання щодо винесення обмежувального припису;
- на запит суду готують матеріали щодо осіб, стосовно яких судом вирішується питання щодо направлення їх на проходження корекційної програми;
- контролюють виконання тимчасового обмежувального припису та обмежувального припису протягом строку їх дії;
- анулюють дозволи на придбання, зберігання і носіння зброї та боєприпасів, видані особі, яка вчинила домашнє насильство;
- взаємодіють зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з запобігання та протидії домашньому насильству, його структурними підрозділами на місцях, відповідними підрозділами органів місцевого самоврядування, а також установами для осіб, які постраждали від домашнього насильства у питаннях запобігання та протидії домашнього насильства;
- щотижня інформують про отримані заяви та повідомлення або виявлені факти щодо вчинення домашнього насильства відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, а у випадку вчинення насильства щодо дитини, також службу у справах дітей;
- щотижня інформують відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, про здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- здійснюють інші повноваження щодо запобігання та протидії домашньому насильству, передбачені законом.

Повноваження кримінальної міліції у справах дітей поширюються на випадки, коли особа, яка постраждала від домашнього насильства або особа, що вчинила домашнє насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Стаття 12. Повноваження установ системи освіти та навчальних закладів

Установи системи освіти та навчальні заклади

- проводять роз'яснювальну роботу з учасниками навчально-виховного процесу щодо запобігання, протидії, попередження негативних наслідків домашнього насильства та відповідальності у разі його вчинення;
- уживають заходів щодо виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах;
- у разі виявлення жорстокого поводження з дитиною в сім'ї або отримання відповідної заяви чи повідомлення, терміново повідомляють відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, службу у справах дітей, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в установленому законом порядку;

- організовують роботу психологічної служби навчального закладу з дітьми, які постраждали від домашнього насильства.

Стаття 13. Повноваження органів та закладів охорони здоров'я

Органи та заклади охорони здоров'я:

- цілодобово здійснюють приймання осіб, які постраждали від домашнього насильства та надають їм необхідну медичну допомогу;
- при виконанні функціональних обов'язків працівники органів та закладів охорони здоров'я звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок вчинення домашнього насильства, та повідомляють відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству та органи внутрішніх справ, а у випадку жорстокого поводження з дитиною в сім'ї - також службу у справах дітей;
- у разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу вчинення домашнього насильства, проводять медико-соціальну реабілітацію осіб, які постраждали від домашнього насильства, повідомляють відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальні за запобігання та протидію домашньому насильству, органи внутрішніх справ, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а у випадку жорстокого поводження з дитиною в сім'ї - також службу у справах дітей;

Розділ III

УСТАНОВИ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Стаття 14. Установи для осіб, які постраждали від домашнього насильства

До установ для осіб, які постраждали від домашнього насильства належать:

- центри медико-соціальної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- центри соціально-психологічної допомоги;
- притулки для дітей служб у справах дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Стаття 15. Центр медико-соціальної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства

Центр медико-соціальної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства, відповідно до повноважень:

- здійснює медико-соціальну реабілітацію осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- за необхідності направляє осіб, які постраждали від домашнього насильства для відповідного подальшого лікування;
- організовує надання юридичних консультацій особам, які постраждали від домашнього насильства;
- повідомляє про вчинене домашнє насильство органи внутрішніх справ;

- надає знеособлену інформацію з питань попередження домашнього насильства на запит спеціально уповноваженого органу з питань запобігання та протидії домашньому насильству.

Центр медико-соціальної реабілітації створюється як окрема юридична особа або як окремий структурний підрозділ лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я.

Стаття 16. Центр соціально-психологічної допомоги

Центр соціально-психологічної допомоги відповідно до повноважень:

- надає в умовах цілодобового стаціонару допомогу та тимчасовий притулок особам, які постраждали від домашнього насильства і потребують тимчасового притулку;
- надає соціальні послуги таким особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням;
- надає консультації з питань застосування норм законодавства, допомогу в оформленні документів, забезпечує захист та реалізацію прав дітей, молоді та сімей, які постраждали від домашнього насильства, зокрема шляхом представлення їх інтересів перед третіми особами;
- проводить оцінку потреб осіб, які звернулися до центру з приводу вчинення домашнього насильства, складає разом з ними індивідуальний план заходів щодо усунення обставин, що спричинили домашнє насильство, з установленням строку його виконання;
- проводить психологічну діагностику осіб, які постраждали від домашнього насильства, з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації;
- надає посередницькі послуги під час здійснення діагностичних заходів з особами, які постраждали від домашнього насильства, у разі потреби здійснює профілактичні та лікувально-оздоровчі заходи, подає, у разі потреби, першу невідкладну допомогу;
- надає інформаційні послуги щодо роботи структурних підрозділів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності, взаємодіє з ними при розв'язанні проблем осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- інформує центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання особи, яка постраждала від домашнього насильства, щодо надання їй подальшої соціальної підтримки;
- порушує перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до фізичних та юридичних осіб у разі недотримання ними законодавства стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які звернулися за допомогою;
- надає на запит спеціально уповноваженого органу з питань запобігання та протидії домашньому насильству знеособлену інформацію з питань попередження домашнього насильства.

Стаття 17. Притулок для дітей служб у справах дітей

Притулок для дітей служб у справах дітей відповідно до повноважень:

- забезпечує соціальний захист дітей, позбавлених батьківського піклування;

- організовує профілактичну та корекційно-виховну роботу на основі індивідуального підходу до дитини та ступеню її розвитку;
- надає допомогу у розв'язанні питань правового захисту дитини, яка постраждала від жорстокого поводження в сім'ї.

Стаття 18. Центр соціально-психологічної реабілітації дітей

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей відповідно до повноважень:

- надає дітям комплексну соціальну, психологічну, педагогічну, медичну, правову та інші види допомоги;
- проводить психолого-педагогічну корекцію з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- проводить інформаційно-просвітницьку роботу серед дітей та батьків з питань попередження проявів домашнього насильства;
- проводить психологічну діагностику осіб, які постраждали від домашнього насильства, з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації;
- інформує службу у справах дітей за місцем проживання дитини, яка постраждала від жорстокого поводження в сім'ї, щодо надання їй подальшої соціальної підтримки.

Стаття 19. Порядок створення та функціонування центрів медико-соціальної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства, центрів соціально-психологічної допомоги, притулків для дітей служб у справах дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей

Порядок створення та функціонування центрів медико-соціальної реабілітації осіб, які постраждали від домашнього насильства, затверджується центральним органом виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я.

Порядок створення та функціонування центрів соціально-психологічної допомоги, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розділ IV ЗАГАЛЬНО-СОЦІАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ З ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 20. Загально-соціальні заходи з запобігання та протидії домашньому насильству

До загально-соціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- формування та реалізація державної політики щодо запобігання та протидії домашньому насильству;
- вдосконалення законодавства та правозастосовної практики щодо запобігання та протидії домашньому насильству;
- вивчення, аналіз та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню домашнього насильства, а також його негативних наслідків;

- обмін досвідом у галузі боротьби з домашнім насильством з представниками інших країн;
- проведення галузевих (соціологічних, правових, психологічних тощо) та міжгалузевих прикладних досліджень у галузі запобігання та протидії домашньому насильству;
- проведення інформаційної та просвітницької роботи з населенням з метою підвищення обізнаності щодо боротьби з домашнім насильством;
- організація заходів, кампаній, акцій, поширення соціальної реклами, спрямованих на усвідомлення проблеми домашнього насильства та його небезпеки для особи та суспільства;
- видання спеціалізованої літератури (книг, посібників, буклетів, брошур тощо), присвячених проблемі домашнього насильства;
- організація та проведення навчання та тренування з проблеми запобігання та протидії домашньому насильству;
- інші заходи загально-соціального характеру у галузі запобігання та протидії домашньому насильству.

Здійснення загально-соціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству або сприяння у їх реалізації покладається у межах їх компетенції на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни беруть участь у здійсненні загально-соціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 21. Спеціальні заходи з запобігання та протидії домашньому насильству

До спеціальних заходів з запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- тимчасовий обмежувальний припис;
- обмежувальний припис;
- узяття на профілактичний облік осіб, яким судом винесено обмежувальний припис, та зняття їх з профілактичного обліку;
- направлення особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження корекційної програми;
- стягнення з осіб, які вчинили домашнє насильство, коштів на утримання осіб, які постраждали від домашнього насильства, в установах для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Стаття 22. Тимчасовий обмежувальний припис

Тимчасовий обмежувальний припис виноситься органами внутрішніх справ особі, яка вчинила домашнє насильство чи створила реальну загрозу його вчинення, незалежно від наявності в її діях ознак злочину.

Тимчасовий обмежувальний припис виноситься у разі, якщо він є сумісним з запобіжним заходом, що застосовується до особи відповідно до кримінально-процесуального законодавства України.

Тимчасовий обмежувальний припис виноситься особі, яка на момент вчинення домашнього насильства чи створення його реальної загрози досягла 16-річного віку.

Тимчасовий обмежувальний припис діє протягом одного місяця з моменту його винесення працівниками органів внутрішніх справ.

Тимчасовим обмежувальним приписом особа, яка вчинила домашнє насильство, офіційно попереджається про неприпустимість вчинення домашнього насильства та передбачену законом юридичну відповідальність за його вчинення, а також їй може бути заборонено чинити певні дії стосовно особи, яка постраждала від домашнього насильства, а саме:

- отримувати інформацію про місце перебування особи, яка постраждала від домашнього насильства;
- розшукувати особу, яка постраждала від домашнього насильства, якщо вона за власним бажанням перебуває в місці, що невідоме особі, яка вчинила домашнє насильство;
- відвідувати особу, яка постраждала від домашнього насильства, якщо вона перебуває не за місцем постійного проживання;
- вести телефонні переговори з особою, яка постраждала від домашнього насильства, або контактувати з нею через інші засоби зв'язку.

Порядок винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, тимчасового обмежувального припису затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 23. Взяття на профілактичний облік осіб, яким винесено тимчасовий обмежувальний припис, та зняття з профілактичного обліку

Особа, якій винесено тимчасовий обмежувальний припис, органами внутрішніх справ береться на профілактичний облік осіб, які вчинили домашнє насильство.

Зняття з профілактичного обліку осіб, які вчинили домашнє насильство, проводиться органами внутрішніх справ, якщо протягом року після останнього факту вчинення домашнього насильства особа не вчинила домашнє насильство.

Порядок взяття на профілактичний облік, зняття з профілактичного обліку, а також проведення профілактичної роботи з особою, яка взята на профілактичний облік осіб, які вчинили домашнє насильство, затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 24. Обмежувальний припис

Обмежувальний припис виноситься судом за заявою особи, яка постраждала від домашнього насильства, її представника або опікуна (піклувальника), центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або служби у справах дітей.

Обмежувальний припис виноситься особі, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 16-річного віку.

Обмежувальний припис діє протягом терміну, встановленого судом, але не більше трьох місяців з моменту його винесення судом.

За заявою особи, яка постраждала від домашнього насильства, її представника або опікуна (піклувальника), центру соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді або служби у справах дітей дію обмежувального припису може бути продовжено судом на термін, не більший ніж один рік з моменту його винесення судом.

Обмежуваням приписом можуть бути передбачені такі тимчасові обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильств, або її обов'язки щодо вчинення певних дій стосовно особи, яка постраждала від домашнього насильства:

- попередження особи, яка вчинила домашнє насильство, про недопустимість будь-яких контактів з особою, що постраждала від домашнього насильства за місцем її проживання або тимчасового перебування, роботи, навчання, а також в будь-яких інших місцях її знаходження;
- тимчасова заборона на здійснення батьківських прав щодо дитини (дітей) протягом дії обмежувального припису, за виключенням права на надання дозволу батьків на вивезення дитини за межі території України;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, покинути на визначений термін, але не більше одного місяця, їх спільне місце проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, незалежно від того, хто володіє житлом на праві власності чи має щодо нього інші майнові права;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, усунути перешкоди в користуванні особою, яка постраждала від домашнього насильства, майном, що перебуває у їх спільній власності, або є власністю особи, яка постраждала від домашнього насильства;
- тимчасова заборона особі, яка вчинила домашнє насильство, зберігати за місцем спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зброю, на володіння якої така особа має передбачено законом право, та (або) користуватися нею, якщо таке користування не пов'язане з виконанням її професійних обов'язків;
- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, компенсувати необхідні витрати особи, яка постраждала від домашнього насильства на лікування, консультування або перебування в установах для осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, сплачувати протягом дії обмежувального припису орендну плату за користування особою, яка постраждала від домашнього насильства, житловим приміщенням, що вона винаймала (винаймає) з метою запобігання вчиненню щодо неї такого насильства;
- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, сплачувати протягом дії обмежувального припису особі, яка постраждала від домашнього насильства, необхідні періодичні виплати на її утримання, а також на утримання дітей та інших членів сім'ї, що перебувають (перебували) на її утриманні.

При винесенні обмежувального припису особа, яка вчинила домашнє насильство, попереджається судом, що в разі порушення умов обмежувального припису вона буде притягнена до юридичної відповідальності, а також винесення щодо неї обмежувального припису не позбавляє її обов'язку нести адміністративну, кримінальну чи цивільно-правову відповідальність за вчинення домашнього насильства.

При винесенні обмежувального припису особа, яка постраждала від домашнього насильства, попереджається судом, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, вона має право звернутися до суду з заявою про порушення справи щодо розірвання шлюбу, поділ спільного майна, стягнення аліментів, відшкодування матеріальної або моральної шкоди, заподіяної домашнім насильством.

Порядок винесення обмежувального припису визначається законодавством України.

Копії обмежувального припису судом направляються до структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування, відповідальних за

запобігання та протидію домашньому насильству, та органів внутрішніх справ для контролю за його виконанням.

Стаття 25. Направлення особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження корекційної програми

За заявою особи, яка постраждала від домашнього насильства, її представника або опікуна (піклувальника), центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей особа, яка вчинила домашнє насильство, за рішенням суду може бути направлена до відповідного закладу на проходження корекційної програми.

Порядок направлення судом особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження корекційної програми визначається законодавством України.

Стаття 26. Стягнення коштів на утримання осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Рішення про стягнення з осіб, які вчинили домашнє насильство, коштів на відшкодування витрат на утримання осіб, які постраждали від домашнього насильства, в установах для таких осіб приймається судом в установленому законом порядку за позовом таких установ.

Розділ V

ОХОРОНА ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Стаття 27. Охорона прав осіб, на яких поширюється дія заходів з запобігання та протидії домашньому насильству

Особам, стосовно яких здійснюються заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, держава гарантує охорону прав і законних інтересів.

Якщо особа, яка постраждала від домашнього насильства або особа, яка вчинила домашнє насильство є особою з особливими потребами, обумовленими віком, станом здоров'я та іншими чинниками, застосування цього закону відбувається з урахуванням положень спеціальних нормативно-правових актів, які регулюють права та обов'язки осіб у відповідному стані.

Не допускається розголошення посадовими особами та працівниками, які здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, відомостей про особисте та сімейне життя осіб, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Стаття 28. Права осіб, які постраждали від домашнього насильства

Особи, які постраждали від домашнього насильства мають право:

- звернутись за допомогою до органів та установ, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії домашньому насильству;
- отримати інформаційну, медичну, соціальну, психологічну, юридичну та іншу допомогу;
- отримати копії тимчасового обмежувального припису, обмежувального припису та рішення суду про направлення особи на проходження корекційної програми;
- на перебування в установі для осіб, які постраждали від домашнього насильства;

- на відшкодування особою, яка вчинила домашнє насильство, завданих матеріальних збитків та шкоди, нанесеній фізичному та моральному здоров'ю;
- звертатися до суду або уповноважувати на це відповідну особу (свого представника або опікуна (піклувальника), центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службу у справах дітей) стосовно винесення особі, яка вчинила відносно неї домашнє насильство, обмежувального припису, продовження його дії чи направлення її до відповідного закладу на проходження корекційної програми.

Стаття 29. Відповідальність за вчинення домашнього насильства

Особи, які вчинили домашнє насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до чинного законодавства України.

Розділ VI

ФІНАНСУВАННЯ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ З ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Стаття 30. Джерела фінансування органів та установ, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії домашнього насильства

Фінансування органів та установ, на які покладається здійснення заходів з запобігання та протидії домашнього насильства, що належать до системи органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, здійснюється за рахунок коштів бюджету відповідного рівня.

Утримання установ та розвиток їх матеріальної бази здійснюється за рахунок коштів засновників.

Фінансування і розвиток установ для осіб, які постраждали від домашнього насильства, створених підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян чи окремими громадянами, здійснюється за рахунок їхніх власних коштів.

Установи для осіб, які постраждали від домашнього насильства, мають право на регресний позов про відшкодування коштів на утримання осіб, які постраждали від домашнього насильства, до осіб, які вчинили домашнє насильство, у порядку, передбаченому Цивільним кодексом України.

Розділ VII

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Положення щодо винесення судом обмежувального припису та направлення судом особи, яка вчинила домашнє насильство, на корекційну програму (стаття 24, стаття 25 Закону), набувають чинності разом з набуттям чинності відповідних змін до законодавства України, якими буде врегульовано процесуальні аспекти їх винесення судом».

1.2. У Кодексі України про адміністративні правопорушення статтю 173-2 викласти в такій редакції:

«Стаття 173-2. Вчинення домашнього насильства або невиконання тимчасового обмежувального припису

Вчинення домашнього насильства за відсутності ознак злочину, а так само невиконання тимчасового обмежувального припису особою, стосовно якої він винесений, -

тягнуть за собою громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин або адміністративний арешт на строк до п'яти діб, а у випадку, коли такі стягнення не можуть бути застосовані до особи, яка вчинила домашнє насильство, - штраф від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі діяння, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, -

тягнуть за собою громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб, а у випадку, коли такі стягнення не можуть бути застосовані до особи, яка вчинила домашнє насильство, - штраф від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

1.3. Доповнити Кримінальний кодекс України статтею 382-1 «Невиконання обмежувального припису або непроходження корекційної програми» та викласти її в такій редакції:

Умисне невиконання особою, яка вчинила домашнє насильство, винесеного щодо неї судом обмежувального припису, а також непроходження корекційної програми особою, яка направлена судом на таку програму у разі вчинення домашнього насильства,-

карається громадськими роботами на строк до двохсот годин або арештом на строк до шести місяців.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за невиконання обмежувального припису або непроходження корекційної програми,-

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або обмеженням волі на строк до двох років».

Ці зміни набувають чинності разом з набуттям чинності статті 24 та статті 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

1.4. У Цивільному кодексі України статтю 1191 частину 2 викласти в такій редакції:

«2. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, у розмірі коштів, втрачених на лікування та реабілітацію особи, яка постраждала від цього злочину».

2. Кабінету Міністрів України протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом:

підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Видавництво «ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта
видавничої справи
серія ДК №2570 від 27.07.2006 року

Надруковано: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. П. Лумумби, 4/6, офіс 516.
Підписано до друку 27.12.2011 р.
Зам. № 596. Друк офс. Папір офс. Формат 70х100/16.
Об'єм – 14,5. Ум. др. арк. – 9.03. Наклад – 2000.

Проект співфінансується Європейським Союзом
та Програмою розвитку ООН(ПРООН).
Проект виконується ПРООН

<http://gender.undp.org.ua>

ПРОГРАМА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ